

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ
ІНСТИТУТ ПРАВА ТА СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ**

А.Ю. Олійник

**КОНСТИТУЦІЙНА СВОБОДА ОСОБИ
НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Київ – 2022

УДК 342.7

О-54

Рекомендована до друку вченою радою Київського національного університету технологій та дизайну, протокол № 2 від “ 22 ” вересня 2021 р.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Боняк В.О. доктор юридичних наук, професор;

Камінська Н.В. доктор юридичних наук, професор;

Магновський І.Й. доктор юридичних наук, доцент.

Телестакова А.А. кандидат юридичних наук, доцент.

Олійник А.Ю.

0-54 Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні: Монографія. К.: КНУТД, 2022. 300 с.

ISBN

Досліджено проблеми конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та гарантії її реалізації в Україні. Висвітлено історію виникнення і розвитку конституційної свободи на підприємницьку діяльність, методологію дослідження, поняття, критерії класифікації, види, зміст названої конституційної свободи. Розглянуто нормативно-правове регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні, загально-соціальні і юридичні гарантії її реалізації, повноваження, форми і методи діяльності органів і посадових осіб держави та суб'єктів громадянського суспільства в процесі забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

ISBN

УДК 342.7

© Олійник А.Ю., 2022

© КНУТД, ДДУВС 2022

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	6
ВСТУП	8
Розділ 1. КОНСТИТУЦІЙНА СВОБОДА ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	
1.1. Виникнення і розвиток конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність	10
1.2. Джерела дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність	23
1.3. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в системі економічних свобод	37
1.4. Методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	46
Висновки до розділу 1	54
Розділ 2. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ВИДИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ	
2.1. Поняття конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	57
2.2. Зміст конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	66
2.3. Види конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	74
Висновки до розділу 2	83
Розділ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ	
3.1. Міжнародне регулювання конституційної свободи на підприємницьку діяльність	86

3.2. Законодавче регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	
94	
3.3. Регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні підзаконними нормативно-правовими актами	102
Висновки до розділу 3	109
Розділ 4. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ	
4.1. Поняття та види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	112
4.2. Загально-соціальні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	128
4.3. Юридичні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	138
Висновки до розділу 4	144
Розділ 5. ФОРМИ ТА ВИДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ	
5.1. Поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	147
5.2. Види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні	154
5.3. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виробництва продукції	162
5.4. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт	168
5.5. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг	175

5.6. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею	184
5.7. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій	192
5.8. Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в посередницькій діяльності	201
5.9. Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності	209
Висновок до розділу 5	217
Розділ 6. ЗАБОРОНИ ТА ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ	
6.1. Поняття заборон та обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність	223
6.2. Заборони окремих видів конституційної свободи на підприємницьку діяльність	232
6.3. Обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність щодо окремих фізичних осіб	240
6.4. Заборони та обмеження конституційної свободи особи в зовнішньоекономічній діяльності	254
Висновок до розділу 6	259
ВИСНОВОК	260
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	268

ДОДАТКИ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим.
ВР АРК	Верховна Рада Автономної Республіки Крим.
ВР України	Верховна Рада (парламент) України.
ВС	Верховний Суд.
ГК України	Господарський кодекс України.
ГПК України	Господарський процесуальний кодекс України.
ДФІ	Державна фінансова інспекція України.
ДФСУ	Державна фіскальна служба України.
Закон від 02.09.1993 р.	Закон України «Про нотаріат».
Закон від 05.07.2012 р.	Закон України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».
ЗК України	Земельний кодекс України.
ЄКЗК	Європейський Комітет із запобігання катувань.
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р.
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини.
КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України.
КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України.
КЗпП України	Кодекс законів про працю України.
КК України	Кримінальний кодекс України.
КМ України	Кабінет Міністрів України.
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України.
КСУ	Конституційний Суд України.
КУАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення.
ММУО	Міжнародні міжурядові організацій.
МНУО	Міжнародні неурядові організацій.
НПО	Недержавні правозахисні організації.
ОТГ	Об'єднані територіальні громади.
Регламент ВР	Регламент Верховної Ради України.

РНБО України	Рада національної безпеки і оборони України.
РМ АРК	Рада міністрів Автономної Республіки Крим.
РПЛ	Ради ООН з прав людини.
УНР	Українська народна республіка.
УПО	Універсальний періодичний огляд.
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка.
ЦК КПРС	Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу.
ЦК України	Цивільний кодекс України.
ЦПК України	Цивільний процесуальний кодекс України.

Моєму вчителю Володимиру Володимировичу

Копейчикову присвячую

ВСТУП

Конституційна свобода фізичної особи на підприємницьку діяльність та її реалізація в Україні постійно знаходяться у центрі уваги вчених юристів та економістів. Підприємницька діяльність є видом господарської діяльності і може розглядатися в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. В суб'єктивному розумінні конституційна свобода фізичної особи на підприємницьку діяльність здійснюється на власний ризик і під власну відповідальність підприємця. Вона є важливою потребою особи, а її утвердження і забезпечення – головним обов'язком держави. Дослідження реалізації названої конституційної свободи фізичної особи та діяльність держави, її органів і суб'єктів громадянського суспільства щодо гарантування свободи є завданням загальної теорії права, конституційного права та інших галузевих права і юридичних наук.

Конституційна свобода на підприємницьку діяльність, разом з іншими правами, свободами та обов'язками людини і громадянина, складають основу правового статусу особи. Над проблемою конституційних свобод та окремої свободи на підприємницьку діяльність людини і громадянина, процесом їх реалізації та гарантування працюють дослідники юридичної та інших гуманітарних наук. Однак, узагальненого дослідження щодо конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, як наукової проблеми та процесу гарантування її реалізації в Україні, ніхто не проводив. Таке дослідження, в умовах інтеграції України в Європейський правовий простір, є частиною її українського європейського вибору. На процес ефективної реалізації та гарантування конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні впливає ряд факторів: 1) не визначеність: а) поняття конституційної свободи на підприємницьку діяльність, співвідношення названої конституційної свободи з іншими конституційними економічними свободами людини і громадянина; б) змісту названої конституційної свободи; в) видів обмеження досліджуваної конституційної свободи; г) загального і спеціального гарантування названої конституційної свободи

в умовах конституційної реформи. 2) відсутність: а) аналізу історичного розвитку конституційної свободи на підприємницьку діяльність; б) характеристики розуміння елементів змісту названої конституційної свободи; в) достатньої конституційної урегульованості та деталізації в законах можливих і необхідних варіантів поведінки суб'єктів при здійсненні конституційної свободи на підприємницьку діяльність; г) єдиного поняття гарантій названої конституційної свободи; 3) потреба удосконалення юридичних гарантій конституційної свободи фізичної особи на підприємництво в діяльності: а) держави, її органів та посадових і службових осіб; б) органів та посадових осіб місцевого самоврядування в названій сфері; в) інших суб'єктів громадянського суспільства. Саме ці проблеми визначили актуальність теми монографічного дослідження.

В монографії досліджуються ідеї виникнення і розвитку конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні, її джерельна база, методологія, поняття, ознаки, види обмежень названої свободи та їх критерії класифікація, зміст, гарантії реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність. Особлива увага приділяється їх нормативно-правовому регулюванню та діяльності органів держави, їх посадових і службових осіб, органів, посадових і службових осіб місцевого самоврядування, інших суб'єктів громадянського суспільства в процесі гарантування ними конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Викладені в монографії положення можуть послужити об'єктом дискусій і автор з задоволенням прийме в них участь. З пропозиціями звертатися на кафедру приватного та публічного права Інституту права та сучасних технологій навчання КНУТД до професора Олійника Анатолія Юхимовича за адресою: м. Київ, вул. Немировича Данченка, 4, каб. 4-1408.

З повагою автор.

РОЗДІЛ 1.

КОНСТИТУЦІЙНА СВОБОДА ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1. Виникнення і розвиток конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність

Дослідження виникнення та розвитку конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність має важливе теоретичне і практичне значення для теорії держави і права, конституційного, цивільного і господарського та деяких інших галузей права. Конституційно-правовий та господарсько-правовий аспекти названої проблеми досліджувалися (і продовжують досліджуватися) різними авторами. Конституція України закріплює свободу підприємницької діяльності (ст. 42) і право особи без обмежень самостійно здійснювати будь-які підприємницькі дії, які не заборонені законом. Виникнення та розвиток конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні досліджено ще не достатньо. Метою дослідження є характеристика виникнення та розвитку названої конституційної свободи на різних її етапах. Відповідно до названої мети завданнями дослідження є: а) аналіз нормативно-правових актів та праць учених щодо виникнення та розвитку конституційної свободи на підприємницьку діяльність; б) формулювання власної позиції автора щодо поняття та етапів виникнення та розвитку конституційної свободи на підприємницьку діяльність; в) пропозиція висновків і рекомендацій щодо удосконалення теорії та практики виникнення і розвитку названої конституційної свободи.

Досліджуючи проблему виникнення та розвитку конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність, важливо проаналізувати етапи еволюції понять «підприємництво» і «підприємець» та історію їх виникнення і розвитку у світі, Європі, на етнічній території сучасної України та в умовах її незалежності. Теоретичне обґрунтування названих категорій пройшло певні еволюційні етапи і розпочалося з моменту їх введення в економічну теорію. Економічні погляди англійського економіста кінця XVII – початку XVIII сто-

ліття Ричарда Кантільона переконують нас в тому, що вперше поняття «підприємець» та «підприємництво» в економічну теорію було введено саме ним. Він розглядав суть підприємництва, як господарську діяльність, що мала на меті одержання прибутку, а господарську роль підприємця вважав «головним рушієм економіки» [65]. На думку Р. Кантільона, підприємець є людина, яка діє в умовах ризику, невизначеності [22]. Саме такі погляди на підприємництво та підприємця визначили перший етап історії їх виникнення. Звідси нормативно закріплений висновок, що свобода підприємницької діяльності «підприємця», як рушія економіки в його праві без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом (ст. 43 ГК України) [49].

Ідея «внутрішньої свободи» підприємця у сфері економічної діяльності підкреслювалася А. Смітом у праці "Теорія моральних почуттів" (1759), де він стверджував, що концепція своєкорисливого інтересу зумовлює політику невтручання або "внутрішньої свободи" людини, у тому числі в галузі господарювання [61]. Отже, перші два етапи еволюції виникнення і розвитку свободи фізичної особи, як підприємця, пов'язуються з його внутрішнім «єго», що і є рушієм економіки.

Третій етап еволюції виникнення і розвитку свободи фізичної особи, як підприємця припадає на першу половину XIX ст., коли в ряді розвинутих країн світу завершився промисловий переворот. У цей період послідовниками й учнями А. Сміта були поглиблені, переусвідомлені та збагачені його ідеї. Серед таких представників цього періоду розвитку підприємництва необхідно особливо виділити погляди француза Ж. Б. Сея. Його ідеї лягли в основу багатьох досліджень майбутнього підприємництва і свободи діяльності підприємця. Вони знайшли широкий відгук і сприяли розширенню наукового аналізу підприємницької діяльності: 1) проблем циклічного розвитку економіки; 2) теорій: а) граничної корисності; б) факторів виробництва; в) підприємця-організатора; г) підприємця-новатора; ґ) попиту та пропозиції тощо [64]. Подальший розвиток підприємництва та свободи діяльності підприємця-організатора пов'язується з вченням французького економіста Андре Маршалла. Економічна теорія А. Ма-

ршалла є синтезом досягнень класичної науки (А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля) і теорії маржиналізму. Австрійська школа маржиналізму сформувалась у 70-ті роки ХІХ ст. і здобула найширше визнання серед представників маржиналізму на першому етапі "маржинальної революції". Цю школу репрезентували професори Віденського університету К. Менгер, Ф. Візер (1851-1926) і Е. Бем-Баверк (1851-1914). Основні праці К. Менгера — "Основи політичної економії"; Ф. Візера — "Походження й основні закони господарської цінності", "Природна цінність", "Закон влади"; Е. Бем-Баверка — "Основи теорії цінності господарських благ", "Капітал і прибуток", "Теорія Карла Маркса та її критики" [1]. Це неортодоксальна школа економічної науки. Вона підкреслює можливість спонтанного впорядкування механізму ціноутворення та наголошує на тому, що складність суб'єктивного вибору людини робить математичне моделювання діючого ринку неймовірно складним (або неможливим) і тому підтримує підхід невтручання до економіки. Представники Австрійської школи захищають суворе дотримання добровільно укладених угод між економічними агентами, найменше можливе втручання (особливо з боку держави) в економічну діяльність та максимальну відкритість особистого вибору (разом із вільним вибором засобів обміну) [2]. Економічна теорія А. Маршалла пропонує застосовувати метод часткової рівноваги. При розгляді ситуації всі елементи, крім одного, приймаються як постійні і ведеться спостереження за змінами цього одного елемента. В основі таких змін концепція ціноутворення (попит і пропозиція). Автор формулює закон попиту, згідно з яким попит на товар зростає при зниженні ціни і зменшується при перевищенні ціни. Теорія Маршалла — це теорія цін у конкурентних умовах. У його праці "Принципи економічної науки" аналізується стихійне регулювання цін в умовах вільної конкуренції. Але вчений не міг обійти процес швидкого зростання виробничих монополій та їхнього впливу на механізм ціноутворення. Автор розглядав монополію як окремий випадок в умовах панування необмеженої конкуренції і її механізму ціноутворення [63]. Отже, теоретична спадщина А. Маршалла пов'язується з становлення неокласичного напрямку в економічній теорії підприємництва.

Наступні уявлення про підприємництво спостерігаємо в працях американського вченого австрійського походження Й. Шумпетера. У його праці "Теорія економічного розвитку" (1911 рік) розширюється аналіз різноманітних форм підприємницької діяльності. «Підприємцем-новатором» Й. Шумпетер вважав не тільки промислового капіталіста, але й «фінансиста», «дільця» [60]. Одним з представників Лондонської школи неолібералізму був Ф.Хайєк, який вважав, що сутність підприємництва полягає у пошуку та вивченні нових економічних можливостей. Підприємництво, на його думку, – це характеристика поведінки, а не вид діяльності. Економічну свободу фізичної особи він розглядав як індивідуальну свободу кожної окремої людини з тією єдиною особливістю, що не дозволяє їй обмежувати індивідуальну свободу інших людей. Основа економічної свободи полягає не в більш-менш рівномірному розподілі матеріальних благ, що здійснюється державою і підпорядковується цим розподілом щодо окремих індивідів, а й в праві кожної окремої людини вільно розпоряджатися капіталом і своїми здібностями, що породжує ризик і відповідальність розпорядника [115]. Такий аналіз свідчить про розуміння універсального, регіонального і певного територіального характеру виникнення і розвитку підприємництва.

Отже, підсумовуючи стверджуємо, що виникнення і розвиток свободи підприємницької діяльності можна розглядати у світовому масштабі, в європейських країнах та на території нинішньої України.

Історія виникнення і розвитку підприємництва та свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні може бути розглянута за такими етапами: 1) на етнічній території сучасної України; 2) в УНР; 3) в УРСР; 4) в незалежній Україні.

У Законі України "Про підприємництво" від 07 лютого 1991 р. закріплюється визначення підприємництва як безпосередньої самостійної, систематичної, на власний ризик, діяльності по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [234].

Підприємницька діяльність притаманна народам України з давнини. Виникнення і розвиток підприємництва та підприємців на етнічній території сучасної України потребує, на нашу думку, дослідження: 1) перших проявів підприємництва у IX – VIII столітті до н.е.; 2) господарську та підприємницьку діяльність у Київській Русі; 3) підприємницькі відносини: а) соціально-економічних процесів в XI–XII ст.; б) протягом XII–XIII ст.; в) кінця XIX–на початку XX ст.

Виникнення і розвиток підприємництва та свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність на етнічній території сучасної України може бути розглянуте за таких періодів: а) рабовласницький період розвитку підприємництва у Північному Причорномор'ї; б) державності Київської Русі (IX–XIII століття); в) входження українських земель до Литви, Польщі, Речі Посполитої; 4) козацької доби в Україні та доби Гетьманщини; 5) українських земель у складі Російської і Австро-Угорської імперій тощо [165, с. 37]. Уже в кінці IX на початку VIII століття до н.е., спочатку кіммерійці, а потім скіфи і сармати, що були прашурами нинішнього українського народу, займалися підприємництвом у Північному Причорномор'ї. Вони вели торгівлю з греками, продавали їм хліб, солону рибу, конопляне полотно, мед, віск, хутро, рабів, а купували у греків вина, золото, срібло, вироби з дорогоцінних металів, зброю, тканини та інші предмети розкоші і ввозили на землі нинішньої України. Інтенсивний торговий обмін між Скіфією і Грецією став причиною руйнування родової общини [53]. На рубежі V–IV ст. до н. е., склалася скіфська держава від Азовського моря до Дунаю, яка називалася Велика Скіфія. Державою правив цар Атей, який навіть карбував свою монету. Саме за нього Скіфія досягла найбільшої могутності. У 339 році до н. е. скіфи зазнали поразки в битві з македонським царем Філіпом II. Скіфи не змогли протистояти своїм східним сусідам – сарматам і наприкінці III ст. до н. е. Велика Скіфія припиняє своє існування. Частина скіфського населення відійшла на південь і створили у нижньому Подніпров'ї та степовому Криму Малу Скіфію. Центром її був Неаполь Скіфський у межах нинішнього Сімферополя. Мала Скіфія проіснувала до II ст. н. е. [267]. Отже, античне господарство

втягнуло в свою економічну орбіту й населення сучасної південної України. Міста-поліси Північного Причорномор'я, як колонії спочатку Стародавньої Греції, а згодом і Стародавнього Риму підтримували економічні зв'язки з центрами античних держав та їхніми провінціями. Вичерпавши свої можливості, господарство, засноване на жорстокій експлуатації рабів, пережило себе і тому зазнало закономірного краху. В Європі, як і в усьому світі, зароджувалися нові феодальні відносини [53].

Центральною проблемою в історичній науці слід вважати походження українського народу від слов'ян. Теорія етногенезу слов'ян вперше була сформульована літописцем Нестором і називалася дунайською. Економічна сфера розвитку східних слов'ян та їх господарська діяльність ґрунтувалася на землеробстві, скотарстві, сільських промислах та ремеслі. Розвивалася торгівля. Все це разом з політичними і соціально-культурними умовами підштовхувало східнослов'янське суспільство до утворення держави. В питаннях виникнення та розвитку свободи підприємництва значний вклад на землях сучасної України було внесено феодальною державою «Київська Русь» (IX–XIII століття). Історично становлення і розвиток економіки і господарювання в Київській Русі можна розглядати за таких етапів: а) виникнення Давньоруської держави (кінець IX–X ст.); б) розквіт державності Київської Русі (кінець X – середина XI ст.); в) політична роздробленість Київської Русі (кінець XI – середина XIII ст.).

Період виникнення Давньоруської держави характеризується княжінням династії Рюрика (Олега, Ігоря, дружини Ігоря – Ольги, сина Ігоря – Святослава). Названий період в історії Київської Русі характеризувався постійними війнами і виходом Давньоруської держави на міжнародну арену, розширенням її території за рахунок військової активності, примноження землі і багатства, ринків збуту за рахунок торгівлі. Виникає і підприємництво в Київській Русі за часів княжіння Рюрика. Починає активно розвиватися внутрішня торговельна і виробнича діяльність та зовнішньоекономічна підприємницька діяльність. Зачинателями підприємницької діяльності того часу були купці. Ґрунтуючись на своєму майні й інтуїції, на свій страх і ризик, вони налагоджували торговельні

стосунки з Візантією, Закавказзям, Середньою Азією, Прибалтикою і Європою [22].

Після смерті Святослава 972 р. розпочалася боротьба за владу між його синами (Ярополком, Олегом, Володимиром). Переможцем у цій боротьбі вийшов Володимир, який у 980 році оволодів Києвом і став повноправним правителем Київської Русі та отримав назву “Володимир Великий”. За його князювання (980-1015) розпочався новий етап розвитку економічної та підприємницької діяльності в Київській Русі, що продовжувався і при князюванні Ярослава (1019-1054), що став самовладцем Руської землі і отримав назву «Мудрий» [21]. Процеси визначення території держави сприяли її економічному розвитку. Провідною галуззю економіки було сільське господарство. Особливо великої ефективності досягло землеробство та удосконалення знарядь праці. Піднесенню господарського життя давньоруського суспільства сприяв і розвиток ремесла. Відокремлення ремесла від землеробства сприяло піднесенню торгівлі та зростанню міст. Через територію Київської Русі проходило багато міжнародних торговельних шляхів. Торговельні відносини сприяли розвитку грошової системи. В цей період розвитку економічних відносин формується система приватного землеволодіння, ієрархія панівних класів, відбувається процес поступової феодалної залежності населення від панівних його верств. Саме ці процеси сприяли розвитку підприємництва на територіях нинішньої України.

Період політичної роздробленості Київської Русі (кінець XI – середина XIII ст.) сприяв подальшому формуванню великих землеволодінь, прогресивному розвитку сільського господарства, зростанню чисельності населення, чіткому визначенню прав феодалів та повинностей селян, піднесенню ролі і значення міст, активізації процесів господарювання, розвитку східнослов'янської економіки і культури. Такі зміни приводять до подальшого розвитку торгівлі, внутрішнього виробництва товарів та надання послуг.

Кінець XII та перша половина XIII століття із за низки внутрішніх причин, зміни світових торговельних шляхів та монгольської навали на землях Київської Русі привели Давньоруську державу до занепаду та припинення її існу-

вання. В цей час з'являється нове державне об'єднання як правонаступник Київської Русі під назвою Галицько-Волинське князівство. Його утворенню та становленню сприяли такі чинники: 1) вдале географічне положення: а) розташування біля стратегічно важливих торговельних шляхів; б) незначний вплив Київської влади, що пояснювало його віддаленістю від Києва; в) важкодоступність степових кочевників до земель Галицько-Волинської держави; 2) боротьба Польщі та Угорщини проти монгольського іґа, що задовольняло Галицько-Волинське князівство; 3) енергійна об'єднуюча політика князів Романа Мстиславича (1199-1205) та Данила Галицького (1238-1264); 4) існування на території князівства багатих родовищ солі, що сприяло економічному зростанню та інтенсифікації торгівлі [21]. Галицько-Волинське князівство в історії розвитку свободи підприємницької діяльності відіграло надзвичайно важливу роль: а) стало новим центром економічного життя після занепаду Київської Русі; б) продовжило дипломатичні і міжнародні підприємницькі традиції Київської Русі тощо.

Отже, в період княжої доби (Київської Русі і Галицько-Волинського князівства) на землях сучасної України була розвинута: а) внутрішня і зовнішня торгівля, ремесла, сільськогосподарське виробництво; б) грошова система; в) широка фіскальна політика. У Києві, Галичі, Володимирі-Волинському та інших великих містах України будувалися колонії іноземних купців, споруджувалися для них торговельні двори. Київські купці були відомі на торгах Багдада, Константинополя, Кракова, Парижа та інших міст. Розвиток та постійне вдосконалення товарного виробництва, торгівлі, грошової системи свідчило про розвиток підприємницької діяльності. Підприємництво займало визначне місце в житті населення українських земель періоду розвитку Київської Русі та в умовах Галицько-Волинської держави як спадкоємиці Київської Русі [262, с. 49].

Входження українських земель до складу Литви, Польщі та Речі Посполитої може розглядатися як етап розвитку економічної і підприємницької свободи українського народу. В літературі виділяють чотири таких етапи: 1) «оксамито-

ве» литовське проникнення (1340-1362); 2) «ослов'янення» литовських правителів (1362-1385); 3) втрата українськими землями залишків автономії (1385-1480); 4) посилення литовсько-російської боротьби за право бути центром «збирання земель Русі» (1480-1569). Після утворення Речі Посполитої (1569) українські землі стають частиною Польщі [21, с. 95-99]. Під впливом кардинальних зрушень у європейській торговельній кон'юнктурі відбулися масштабні зміни не тільки в техніці та технології господарювання, а й у сфері форм земельної власності та організації праці. Концентрація земель у руках феодалів, обезземелення селянства, посилення його феодальної залежності стали підґрунтям для формування фільваркової системи сільського господарства. Активна урбанізація зумовила появу нових соціальних явищ та тенденцій: а) поглиблення спеціалізації ремісництва; б) утворення цехів; в) виникнення перших зародків мануфактурного виробництва. Відбулися важливі процеси у соціальній сфері: а) формування шляхетських та міщанських станів; б) витіснення католицизмом православного духовенства, яке поступово втрачало свої позиції; в) різні категорії селян перетворювалися на кріпаків; г) виникла нова соціальної групи людей – козацтва [21, с. 117].

Отже, у польсько-литовську добу відбувалися важливі процеси удосконалення господарської і підприємницької діяльності. Цьому сприяли зміни у формі появи великої земельної власності, технологій господарювання, виникнення перших зародків капіталістичних форм виробництва у вигляді мануфактур.

В період козацької доби та доби Гетьманщини в Україні (XVI – XVIII століть) в господарствах України широко розвиваються ринкові відносини, формувався загальнонаціональний ринок, проводились великі ярмарки у Ніжині, Ромнах, Переяславі. Розвиток торгівлі сприяв процесу формування фінансово-грошової системи, поширювалися кредитні операції і лихварство, стають різноманітнішими форми підприємницької діяльності. У другій половині XVIII століття в Україні з'явилися великі централізовані мануфактури. У цей період український національний ринок формувався як складовий елемент європейської і світової господарської системи.

В Україні, як і у світі в цілому відбуваються кардинальні зміни в усіх сферах господарського життя, пов'язані із промисловим переворотом в країнах Європи та США. У середині XIX століття в Україні розвивається вільна торгівля, що сприяло поширенню приватного підприємництва. Збільшення підприємств фабрично-заводського типу, докорінні технічні перетворення у провідних галузях української економіки створили матеріально-технічні та соціальні передумови для розширення сфери підприємницької діяльності. В кінці XIX-на початку XX століття в Україні набуває широкого розмаху акціонування – необхідний атрибут розвитку підприємництва. Розвиток підприємництва в Україні у кінці XIX – початку XX ст. супроводжується, як і в інших країнах Європи, високим рівнем концентрації та монополізації виробництва. Значно поширюється підприємницька діяльність у сільській місцевості. Із скасуванням кріпосного права сільське господарство стало торгово-підприємницьким. У товарно-грошові відносини були втягнуті як поміщицькі, так і селянські господарства. На селі виник новий тип господаря – підприємець. Широко розвивається мережа ярмарок, застосовувалась оптова торгівля за зразками та у формі аукціонів. Особливу роль відігравали товарні біржі, серед них за обсягом операцій виділялися Київська, Одеська та Миколаївські біржі, які проводили операції з купівлі – продажу зерна [184].

Аналіз нормативних документів в УНР свідчить про неоднозначне відношення влади періоду визвольних змагань до підприємництва, підприємницької діяльності та свободи людини займатися підприємництвом. В чотирьох прийнятих Центральною Радою Універсалах та в Конституції УНР 1918 р. економічні права людини і громадянина не проголошувалися. 29 квітня 1918 р. Павло Скоропадський в «Грамоті до всього українського народу» проголосив повну економічну і фінансову свободу торгу та широкий простір підприємництва і ініціативи. Свобода підприємництва, господарська свобода та свобода промислу отримали своє закріплення в Конституції ЗУНР (ст. 22, 23).

В Українській РСР, в радянський період розвитку державності, підприємницька діяльність офіційно піддавалася критиці та належала до невластивих

соціалізму явищ. Приватна підприємницька діяльність була заборонена, прирівнювалася до серйозних кримінальних злочинів (відповідно до положень Кримінального кодексу УРСР 1922, 1926, 1960 рр.). Також слід зазначити, що за часів радянської влади в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Ці акти закріпили позитивні наслідки соціальної еволюції і формальні атрибути української радянської державності. Особливо наголошувалося на необхідності вирішення соціально-економічних питань як неодмінної передумови створення «світлого майбутнього». Право на зайняття підприємницькою діяльністю не було закріплено у жодному з цих нормативних актів [18, с. 120]. Воно заборонялося під страхом кримінальної відповідальності. В період сталінської політики щодо підприємництва було покладено край новій економічній політиці (НЕПу). НЕП з його спрямованістю на госпрозрахунок, матеріальні стимули, розвиток ініціативи й ентузіазму – основних критеріїв підприємницької діяльності, був замінений адміністративно-командною системою керівництва господарською діяльністю в СРСР (і в Українській РСР) [184]. Хоча в ст. 9 Конституції СРСР від 5 грудня 1936 р. вказувалося, що «поряд із соціалістичною системою господарювання, яка є панівною формою господарської діяльності у СРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, засноване на особистій праці і яке виключає експлуатацію чужої праці», що не сприяло розвитку підприємництва. Російський дослідник підприємницької діяльності 60–80 рр. XX ст. Є. Андрюхін вважає, що в зазначений період співіснували два типи підприємництва – офіційне та діяльність громадян, за яку передбачено покарання. У своїй роботі він запропонував зайняття дозволеними некооперативним промислом і ремеслом вважати підприємництвом, а також саме цей вид діяльності доцільно було аналізувати як офіційне підприємництво. Тож у радянський період розвитку українських територій підприємництво починалося з унормування діяльності селян та кустарів [18].

В незалежній Україні конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність отримала подальший розвиток після прийняття Верховною Радою України «Декларації про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 р. та

«Акту проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. Це створило реальні можливості для динамічного розвитку народного господарства ринкового типу, появи підприємництва на базі нового соціально-економічного розвитку суспільства. Для нормативно-правового регулювання свободи підприємницької діяльності були прийняті закони України (див. підрозділ 1.2.). Конституція України закріпила свободу підприємницької діяльності кожної фізичної особи при умові, що така діяльність не заборонена і не обмежена законом. Відповідно до ч. 3 ст. 91 ЦК України юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії), а в ч. 3 ст. 43 ГК України зазначається, що перелік видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом [260]. Обмеження підприємницької діяльності пов'язується з певними її видами, які з огляду на шкідливий вплив на здоров'я людини, довкілля або загрозу безпеці держави потребують спеціального дозволу (ліцензії). Законом України «Про підприємництво» (ст. 4) обмежується здійснювати такі види підприємницької діяльності, що пов'язана з: 1) з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, яка може здійснюється відповідно до Закону України "Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори"; 2) з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому КМ України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, що може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами; 3) виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), здійснюється підприємствами, перелік яких визначається КМ України за поданням центрального

органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі; 4) виробництвом біоетанолу, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії [234].

Забороняється підприємницька діяльність органам державної влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам, виходячи з їх спеціальних повноважень. Не допускається заняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян: військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, а також органів державної влади і місцевого самоврядування. В якості рекомендації пропонуємо прийняти Закон України «Про заборону і обмеження підприємницької діяльності в Україні». Отже, діюче законодавство України визначає певні види підприємницької діяльності, які можна здійснювати лише при наявності дозволу, а також певне коло фізичних осіб (посадових і службових), яким заборонено займатися підприємницькою діяльністю.

Проаналізувавши наукові праці вчених та нормативно-правові акти щодо історії виникнення та розвитку конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність, можна дійти таких висновків: 1) це еволюційні етапи можливостей фізичної особи без обмежень самостійно здійснювати будь-яку діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг, заняттю торгівлею; 2) метою діяльності фізичної особи є отримання прибутку; 3) заборонити фізичній особі здійснювати підприємницьку діяльність можна лише відповідним законом; 4) обмеження свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність може мати місце у випадках, коли така діяльність обмежує індивідуальну свободу інших людей.

Історію виникнення і розвитку підприємництва та свободу фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні можна розглядати за такими етапами: 1) на етнічній території сучасної України; 2) в УНР; 3) в Українській РСР; 4) в незалежній Україні.

Питання дослідження конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні як наукової проблеми передбачає її взаємозв'язок з

іншими економічними свободами та характеристику наукових, емпіричних та нормативних джерел.

1.2. Джерела дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність

Дослідження наукових, емпіричних та нормативних джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність має важливе теоретичне і практичне значення для науки конституційного і господарського права. Конституційно-правовий та господарсько-правовий аспекти названої проблеми досліджувалися різними авторами. Конституція та закони України закріплюють свободу підприємницької діяльності і право особи без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Питання виникнення та розвитку джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні досліджено не достатньо повно з урахуванням останніх змін, що відбулися в науці та нормативно-правовому регулюванні.

Метою дослідження є характеристика виникнення та розвитку джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність. Відповідно до названої мети завданнями дослідження є: а) аналіз нормативних актів та праць учених щодо виникнення та розвитку джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання власної позиції автора стосовно етапів виникнення та розвитку джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність без обмежень та з обмеженнями; в) пропозиція висновків і рекомендацій щодо джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність.

Досліджуючи проблему джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність, важливо визначити поняття та види джерел, проаналізувати історію виникнення і розвитку джерел дослідження названої свободи на етнічній території сучасної України та в незалежній Україні. Серед

джерел, що є предметом нашого дослідження, розрізняють доктринальні, емпіричні і нормативні. Доктринальні джерела досліджень конституційних свобод людини і громадянина включають в себе загальнотеоретичні і галузеві наукові праці філософів, істориків, юристів та інших вчених гуманітарних наук. До емпіричних джерел відносяться статистичні дані, узагальнена юридична практика та результати анкетування. Нормативні джерела, що закріплюють виникнення і розвиток конституційних свобод, можна розглядати в: а) рабовласницький період розвитку суспільства; б) умовах середньовіччя; в) новий час; г) ХХ – початок ХХІ століття [160, с. 3-54].

Наукові джерела конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні можуть бути розглянуті шляхом аналізу монографій, підручників, посібників, збірників наукових статей, коментарів нормативно-правових актів тощо. Так, М. Козачук в дисертаційному дослідженні “Свобода підприємницької діяльності та її обмеження в законодавстві України” наголошує на тому, що свобода підприємницької діяльності як суб’єктивне право – це міра дозволеної поведінки особи у сфері господарювання, що полягає у гарантованих Конституцією та законами України можливостях вільно започаткувати (у т.ч. обирати сфери та види діяльності, організаційну форму господарювання, визначати зміст установчих документів), здійснювати (у т.ч. формувати програму діяльності, визначати партнерів та умови договорів, конкурувати, залучати різноманітні ресурси, установлювати ціни на продукцію та послуги, наймати працівників, розпоряджатися прибутком), змінювати (вид, характер, організаційну форму) та припиняти підприємницьку діяльність [89]. С. Різник в дисертації “Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність” визначає конституційне право на підприємницьку діяльність як утверджене Конституцією України право людини і громадянина на безпосередню або опосередковану, самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність, спрямовану на досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [255]. Отже, дисертаційні дослідження

конституційної свободи підприємницької діяльності свідчать про їх безпосереднє відношення до монографічних наукових джерел.

Серед наукових джерел дослідження конституційної свободи на підприємницьку діяльність важливе значення належать підручникам і навчальним посібникам. Наприклад, конституційні свободи, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність, досліджували вчені-конституціоналісти В. Погорілко і В. Федоренко в підручнику «Конституційне право України» де вони аналізують джерела конституційну свободу на підприємницьку діяльність за змістом та за суб'єктами. За змістом, на їх думку, це право дозволяє здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку. Джерела конституційних свобод на підприємницьку діяльність за суб'єктами – це наукові праці та нормативні акти щодо права, що належить всім громадянам України, іноземцям і особам без громадянства, за винятком депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та ін. [191, с. 226]. Так, в підручнику «Господарське право України» за редакцією професорів А. Васильєва та О. Подцерковного наголошується на тому, що господарську діяльність можна класифікувати за різними ознаками. За критерієм мети здійснення господарська діяльність може бути комерційною (підприємницькою) та некомерційною (ч. 2 ст. 3 ГК України): комерційна діяльність (підприємництво) має місце, якщо її суб'єкт (підприємець) діє з метою отримання прибутку; некомерційна господарська діяльність здійснюється для досягнення певних економічних і соціальних результатів, проте мета отримання прибутку при цьому відсутня (є неосновною) [302]. Звідси висновок про те, що в підручнику досліджена суб'єктивна свобода на підприємницьку діяльність фізичної особи. Професор О. Вінник, в навчальному посібнику з господарського права, говорячи про наукові джерела дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, також називає монографії, підручники та навчальні посібники [35]. В підручнику за редакцією В. Гайворонського і В. Жушмана відмічається, що до суб'єктів господарювання ГК України відносить як комерційні, так і не ко-

мерційні організації різноманітних організаційно-правових форм та форм власності. Комерційними є суб'єкти, що здійснюють господарську діяльність для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку. До комерційної діяльності належить і підприємництво [48]. Академік В.Мамутов у вступі підкреслював, що автори книги господарське право виходять з того, що ця галузь права регулює стосунки по організації і здійсненню господарської діяльності, яка не зводиться лише до того, що називають підприємством або комерцією. Підприємництво — один з напрямів господарської діяльності, одною з ознак якої є отримання прибутку. Але, по-перше, десятки тисяч суб'єктів господарської діяльності створюються і функціонують не тільки заради отримання прибутку, а й з метою вирішення соціальних завдань. По-друге, промислові, будівельні, транспортні і інші підприємства створюються і здійснюють господарську діяльність не лише в цілях здобуття прибутку. Розроблене з господарсько-правових позицій поняття господарської діяльності, що включає підприємництво, але не зводиться до нього, а є складовою частиною чинного законодавства про підприємництво [303].

Посібники з основ права підприємницької діяльності були видані такими авторами: З. Варналій, А. Виноградська, О. Гетьман, Л. Донець, Б. Дратвер, П.Круш, В. Подвігіна, Б. Сердюк та ін. В них аналізуються різні підходи щодо розуміння господарського (зокрема і підприємницького) права. Доктринальними підходами до визначення місця господарського права в системі юридичних наук є три основних концепції: 1) позиція таких науковців, як С.Братусь, Р. Хафліна, Г. Матвеев, Л. Шевченко, А. Довгерт, що господарське право – це не самостійна галузь права, а поєднання цивільно-правових норм, що діють у сфері господарювання; 2) думка вчених-юристів В. Лаптева, В. Малецтова, Г. Побірченко, В. Мамутова, Г. Знаменського, згідно з якою господарське право – самостійна галузь права, яка не має нічого спільного з іншими галузями права; 3) проте найбільш слушною є позиція О. Беляневича, О. Вінника, Н. Саніахметової, В. Щербини, згідно з якою господарське право – комплексна галузь права, в якій зібрано правові норми основних галузей права, приурочені до одного пре-

дмета правового регулювання – господарської діяльності [59]. Одним з перших авторів, що наголошував на самостійності предмету регулювання відносин та дослідження з господарського права в Україні був професор І. Побірченко. Він же є засновником в СРСР кафедри господарського права в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка. За його ж редакцією в Україні в 1985 р. був виданий перший підручник з господарського права [35].

Самостійну групу наукових джерел складають наукові статті, доповіді і повідомлення на конференціях, круглих столах в інших наукових джерелах, а також в наукових коментарях нормативно-правових актів з підприємницької свободи. Так, К. Боберська в науковій статті “Право на зайняття підприємницькою діяльністю в конституціях та нормативно-правових актах України 1710-1991 рр.” досліджує джерела конституційного права на підприємницьку діяльність через його закріплення на окремі етапи, в межах яких можна виокремити яскраво виражені тенденції. Перший охоплює час існування Київської Русі, коли формувалися потреби у врегулюванні зовнішніх торгових відносин. Характерною рисою другого етапу було отримання князівських та королівських грамот на підприємництво. Саме під час даного етапу розвитку права на зайняття підприємницькою діяльністю розпочалося регулювання останнього на конституційному рівні. У подальшому дане право відображалось у конституційних та нормативно-правових актах як ремісництво, свобода торгівлі (торга), право на зайняття промислом, господарська свобода (ініціатива) людини, що свідчило про різноманітність поглядів державної влади на дане явище. Під час четвертого етапу було закріплено право одноосібно або спільно з іншими займатися підприємництвом. Проаналізувавши закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю крізь призму історико-правових джерел, поглядів науковців і творців текстів конституцій та їх проектів, можна зробити висновок про те, що генезис вищезазначеного права був нерозривно пов’язаний з формуванням української державності [18, с. 121]. Автор О. Бігняк в науковій статті “Свобода підприємництва та її обмеження” досліджує свободу підприємницької діяльності і окремі види підприємництва, що обмежуються діючим законодавством

[16]. Доповіді і повідомлення на конференціях, круглих столах та в інших наукових джерелах в збірниках наукових праць: а) Реалізація чинних Цивільного і Господарського кодексів України: проблеми та перспективи [254]; б) Актуальні проблеми господарського права [3]; в) Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права [5]. Джерелами дослідження конституційної свободи підприємницької діяльності є наукові коментарі господарського кодексу України та інших нормативно-правових актів: а) Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В. Макутова [50]; б) Господарський кодекс України: Коментар / за ред. Н. Саніахметової, О. Харитоновна [51]; в) Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг. ред. Г. Знаменського, В. Щербини; Кол. авт.: О. Беяневич, О. Вінник, В. Щербина та ін. [127]; г) О. Вінник Науково-практичний коментар Закону України "Про акціонерні товариства" [36]; г) О. Вінник Науково-практичний коментар Закону України "Про оренду державного та комунального майна" [37]. Отже, науковими джерелами дослідження конституційної свободи на підприємницьку діяльність є дисертації, монографії, підручники та посібники, наукові статті, доповіді і повідомлення та наукові коментарі господарського кодексу України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регулюють правила реалізації названої конституційної свободи особи.

Важливе значення для дослідження конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні мають нормативні джерела. В Україні закріплення конституційних свобод людини та громадянина, включаючи і індивідуальні свободи особи, представлені такими нормативними документами: 1) Руською Правдою [305, с. 10-18]; 2) Конституцією Пилипа Орлика 1710 р. [305, с. 19-26]; 3) Конституцією УНР 1918 р. та іншими нормативно-правовими актами періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. [100]; 4) Конституціями Української РСР 1919 [100]; а) 1929 [306]; б) 1937 [306]; в) 1978 рр. [104]; 5) Конституцією України 1996 р. [105]; б) законами і підзаконними нормативно-правовими актами України, іншими нормативними джерелами [160].

«Руська Правда» була зводом норм державного законодавства Київської Русі та системою князівського права. Це одночасно звід норм як матеріального, так і процесуального права. В ній містилися відомості як про те, які діяння слід вважати злочинами, і які призначати покарання, і про те, як слід розбирати справу і вершити суд. Кодекс укладався за казуальною системою, тобто законодавець ніби намагався передбачити всі можливі життєві ситуації [256]. Найдавнішу збірку права Київської Русі розділяють на три редакції: Коротку, Просторову (або Поширену) та Скорочену (із Просторової).

Укладення Короткої редакції Руської Правди пов'язувалося з князюванням Ярослава Мудрого і припало на 1030-1040 рр. Збірник складався з двох основних частин: "Правди Ярослава" (статті 1-18), "Правди Ярославичів" (статті 19-41), а також "Локону вирного" (ст. 42) і "Уроку мостникам" (ст. 43). "Правда Ярослава" у сфері економічної діяльності охоплювала норми, які врегульовували питання про порушення права власності. "Правду Ярославичів" було укладено після смерті Ярослава Мудрого його синами Ізяславом, Всеволодом і Святославом на початку 70-х років XI ст., що значно доповнювала "Руську правду" і принципово відрізнялася від законів Ярослава. Всі введені до "Правди Ярославичів" норми були спрямовані передовсім на посилення правового захисту князівського майна і князівського вотчинного господарства та системи господарювання.

Просторова "Руська правда" пов'язується з іменем Володимира Мономаха. Її датують не пізніше 1113 р. Посівши князівський "стіл" у Києві, Володимир Мономах видав новий звід правових норм - Устав свого імені, який передусім мав на меті ввести у більш-менш справедливий й законні рамки фінансові та кредитні операції купців і міського населення. У цьому Уставі, який містив близько 70 правових положень, містилися норми не тільки кримінального, а й цивільного права, регулювався порядок укладення окремих договорів і встановлювалася відповідальність за їх порушення. Було встановлено максимальний відсоток за договором позики 150 процентів річних від суми боргу. Стягування більшого "різа" (процента) звільняло боржника від зобов'язання повернення

взятих грошей. Для купців закон уводив окремі привілеї, що пов'язувалися з їхньою торговою діяльністю. Так, якщо купецький корабель потонув чи був захоплений ворогом, то кредитори зобов'язувалися надати купцеві відстрочення платежу, "оскільки погибель ця від Бога". Якщо ж купець не міг віддати боргу з власної вини (пропив або програв гроші), його можна було продати в холопи. Водночас купці звільнялися від обов'язку укладати операції в присутності свідків (яких їм, звичайно, важко було знайти в місті, куди вони приїжджали для торгу). Тож від тих часів пішло прислів'я: "Слово купецьке – дорожче за золото" [256]. Отже, Просторова "Руська правда" встановлювала норми, які безпосередньо регулювали підприємницькі правовідносини купців з іншими суб'єктами права.

Скорочена "Руська правда" (50 статей) не мала самостійного вжитку та була призначена для використання у церковних судах. Більшість дослідників вважає, що її було складено на основі Просторової "Руської правди". В цілому "Руська правда" не була єдиним із відомих кодексів, законів, які застосовувалися на практиці. У державі "Київська-Русь" існували та застосовувалися судами кодекси церковного права та збірники рецептованого візантійського права [256].

Таким чином, «Руська Правда» була зводом правових норм державного законодавства Київської Русі, де урегульовувалися кримінально-правові, сімейно-правові, спадкові, цивільно-правові, господарсько-правові, адміністративні та інші матеріальні і процесуальні правовідносини і процедури їх вирішення у судах.

Конституцією Пилипа Орлика складається з преамбули та 16 параграфів, де сформульовані головні принципи побудови держави. Конституція закріплює свободу підприємницької діяльності через систему справедливих податків: "Часто люди бідні скаржаться на численні здирства з боку збирачів державних податків та податкових чиновників, а також ярмаркових об'їждчиків. Бідній людині взагалі неможливо на ярмарку продати будь-яку річ для полегшення своєї бідності та купити щось для власних потреб без ярмаркової плати. А не дай Бо-

же, хоч чимось завинити, то будеш обідраним ярмарковими об'їждчиками з ніг до голови” (параграф ХУІ). В Конституції закріплювався відповідний наказ для державних чиновників: “Тому нехай збирачі податків та податкові чиновники збирають до державної скарбниці тільки те мито і тільки з тих товарів, які будуть виражені у майнових угодах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям бідним здирства не чинячи. Так само й об'їждчики ярмаркові повинні збирати мито з тих, кому належить його платити, а не з убогих людей, які прибули на ярмарок, щоб щось продати або купити для власних потреб. Справ жодних, не тільки кримінальних, а й поточних не відкривати і звичного здирства людям та містам не чинити” (параграф ХУІ). Гарантом дотримання названого правила мав бути Гетьман. “А сприяти цьому буде Ясновельможний гетьман своєю мудрою турботою та владою, котрому належить усі негаразди Вітчизни нашої виправляти” (параграф ХУІ) [103].

Отже, Конституція Пилипа Орлика закріплювала обмеження органів держави в процесі покладання і стягнення податків з суб'єктів підприємницької діяльності, що забезпечувало конституційну свободу фізичної особи на підприємницьку діяльність. Гарантом дотримання названої конституційної свободи виступав Ясновельможний гетьман (Дивись додаток).

Конституцією УНР 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) — Основний Закон Української Народної Республіки. Прийнята 29 квітня 1918 на останньому засіданні Центральної Ради. Проголошувала державну незалежність і територіальну цілісність України, рівність прав громадян, демократичні свободи. Конституції (Основних державних законів) УНР у Загальних засадах закріплює право кожного громадянина цілком вільно визначати рід своїх занять в галузі економічної або якої іншої діяльності, що не заборонена законами, і вільно розпоряджатися прибутками от своїх заробітків і майна [100, с. 213]. Серед інших нормативно-правових актів періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. можна назвати: а) Грамоту до всього українського народу від 29 квітня 1918 р.; б) Декларація УНР від 26 грудня 1918 р.; в) Конституцію Західноукраїнської Народної Республіки С. Дністрянского від 1920 р. та ін.

У порівнянні з попередніми документами “Грамоту до всього українського народу” вперше закріплює свободу торгу, а саме в ній було закріплено, що в області економічній і фінансовій відбудовується повна свобода торгу і відчиняється широкий простір приватного підприємства і ініціативи [304, с. 341].

В Декларації УНР закріплювалося, що всі зусилля свої Директорія УНР направить на таку організацію народного господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ й на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Підприємницька діяльність отримала назву «спекуляції» й жорстко переслідувалася владою. Для цього по всій Україні будуть організовані «комісії боротьби з спекуляцією» [100, с.102-103].

Право на зайняття підприємницькою діяльністю у Конституції Західноукраїнської Народної Республіки С. Дністрянського закріплюється у ст. 22, 23 у вигляді «здійснення господарської свободи людини та свободи промислу» [101].

Чотири Конституції Радянської України (1919,1929,1937, 1978 рр.) були політичними документами і розроблялися спершу в ідеологічних відділах ЦК КПРС. Враховуючи це, а також статус квазі-держави, якою була Україна, дані конституційні акти з великим застереженням можна віднести до групи основних законів держави. Конституційних свобод на підприємницьку діяльність жодна з конституцій не закріплювала [102].

Серед сучасних нормативно-правових джерел дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність можна розглядати міжнародні і національні джерела. До міжнародних джерел слід віднести: 1) Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [73]; 2) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [122]; 3) Договір про Європейський Союз та ін. [58] та ін. До національних джерел конституційної свободи підприємницької діяльності в Україні відносяться: 1) ст. 42 Конституції України 1996 р. [105]; 2) ГК України [49]; 3) ЦК України [308]; 4) закони України: а) Про економічну самостійність Української РСР від 03 серпня 1990 р.

[211]; б) Про підприємництво від 07 лютого 1991 р. [234]; в) Про господарські товариства від 19 вересня 1991 р. [203]; г) Про колективне сільськогосподарське підприємство від 14 лютого 1992 р. [222]; р) Про сільськогосподарську кооперацію від 17 липня 1997 р. [238]; д) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань від 15 травня 2003 р. [207]; и) Про ліцензування видів господарської діяльності від 02 березня 2015 р. [224]; і) Про акціонерні товариства від 17 вересня 2008 р. [198]; й) Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю від 06 лютого 2018 р. [248] та ін.

Загальна декларація прав людини закріплює, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в душі братерства. Кожна людина має право на свободу, включаючи і свободу підприємницької діяльності [73].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права закріплює, що всі народи вільно забезпечують свій економічний розвиток. Держава може встановлювати тільки такі обмеження свобод, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених свобод, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві [122].

В основу регулювання свободи підприємницької діяльності покладено ст. 43 Договору про заснування Європейського Союзу, яка забороняє обмеження свободи провадження підприємницької діяльності громадянами однієї держави-члена на території іншої держави-члена [58].

Конституції України 1996 р. в ст. 42 закріплює, що кожен має свободу на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [105]. А в ст. 43 ГК України закріплюється, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом. Здійснення підприємницької дія-

льності забороняється посадовим особам органів державної влади та органам місцевого самоврядування та органів обмежується законом [49].

ЦК України закріплює, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. В ЦК України (ст. 3) закріплюється, що загальними засадами цивільного законодавства є свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом [308].

Закон “Про економічну самостійність Української РСР” від 03 серпня 1990 р. на основі “Декларації про державний суверенітет України” визначає зміст, мету і основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи Української РСР [211].

Закон “Про підприємництво” визначає загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території України, встановлює гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки [234].

Закон “Про господарські товариства” визначає поняття і види господарських товариств, правила їх створення, діяльності, а також права і обов'язки їх учасників та засновників, крім положень у частині, що стосується товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю на підставі законів України “Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 р. і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” від 06 лютого 2018 р. [203].

Закон “Про колективне сільськогосподарське підприємство” визначає правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства та спрямований на забезпечення повної самостійності зазначеного підприємства, реалізацію його можливостей як суб'

екта господарювання, визначає його права, свободи та обов'язки у здійсненні господарської діяльності [222].

Закон “Про сільськогосподарську кооперацію” визначає правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів [238].

Закон “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”, що регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців [207].

Закон “Про ліцензування видів господарської діяльності” регулює суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності. Дія Закону не поширюється на порядок видачі, переоформлення та анулювання ліцензій на здійснення таких видів господарської діяльності: 1) діяльність з надання фінансових послуг та іншу діяльність, ліцензування якої здійснює Національний банк України відповідно до закону; 2) діяльність в галузі телебачення і радіомовлення, яка здійснюється відповідно до Закону України “Про телебачення і радіомовлення”; 3) виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами, що здійснюється відповідно до Закону України “Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” [224].

Закон України “Про акціонерні товариства” визначає порядок створення, діяльності, припинення, виділу акціонерних товариств, їх правовий статус, права та обов'язки акціонерів. Діяльність державних акціонерних товариств та державних холдингових компаній, єдиним засновником та акціонером яких є держава в особі уповноважених державних органів, регулюється цим Законом, з

урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами. Діяльність Державної керуючої холдингової компанії, державних холдингових компаній та державних акціонерних товариств, єдиним засновником та акціонером яких є держава в особі уповноважених державних органів, регулюється цим Законом, з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами [198].

Закон “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” визначає правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю (далі - товариство), порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов’язки їх учасників. Правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю у сферах страхової та інвестиційної діяльності, в галузі виробництва сільськогосподарської продукції, а також в інших сферах діяльності, порядок їх створення, діяльності та припинення регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами. Управління товариствами з обмеженою відповідальністю та товариствами з додатковою відповідальністю, у статутних капіталах яких є частка держави або органів місцевого самоврядування, регулюється цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами [248] та ін.

На підставі проведеного аналізу наукових і нормативних джерел конституційних свобод людини і громадянина можна сформулювати поняття джерел дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Джерела дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це міжнародні договори, Конституція і закони України, підзаконні нормативно-правові акти, монографії, підручники, посібники, наукові статті, доповіді і повідомлення, наукові коментарі законів та інші документи в яких досліджуються, регулюються і охороняються самостійні, ініціативні, систематичні, на власний ризик господарські дії, що здійснюються суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою одержання прибутку.

Існують різні критерії для групування джерел дослідження. Щодо конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, на наш погляд, джерела

її дослідження можна групувати за критерієм дозволів і обмежень свободи підприємницької діяльності. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом (ст. 43).

В якості висновків і рекомендацій щодо джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність без обмежень та з обмеженнями пропонуємо такі. Ознаками джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність є: а) монографії, підручники, посібники, наукові статті, доповіді і повідомлення, наукові коментарі законів; б) міжнародні договори; в) Конституція і закони України; г) підзаконні нормативно-правові акти; г) самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою одержання прибутку; д) регулювання, охорона та дослідження конституційної свободи.

Групувати джерела дослідження та регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, на наш погляд, можна за критерієм дозволів і обмежень свободи підприємницької діяльності.

1.3. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в системі економічних свобод

Метою дослідження підрозділу є аналіз закріплених в Конституції та законах України системи економічних свобод особи та місця і ролі конституційної свободи на підприємницьку діяльність в процесі реалізації економічних свобод. Відповідно до мети задачами дослідження є: а) вивчення наукових праць щодо системи економічних конституційних свобод особи; б) місце і роль конституційної свободи на підприємницьку діяльність в системі економічних конституційних свобод особи; в) процес реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність в системі економічних конституційних свобод особи; г) пропозиція висновків і рекомендацій.

Економічні конституційні свободи особи досліджуються в юридичній науці як самостійна система конституційних прав і свобод особи, так і в групах, серед яких виділяються окремо громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та інші права і свободи. В той же час, не зважаючи на великий обсяг наукових досліджень щодо економічних конституційних прав і свобод особи, залишаються мало дослідженими окремі економічні свободи особи. Серед них і конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність у сфері господарювання. Аналіз існуючих наукових праць свідчить про дослідження системи економічних конституційних свобод. Так, А. Олійник дослідив конституційні економічні права і свободи особи у сфері новітніх технологій [157] та групу конституційних економічних свобод в системі конституційних свобод щодо їх забезпечення в Україні [160, с. 130-134]. Він же дослідив Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання [158]. Система економічних конституційних прав і свобод особи досліджувалася в дисертаціях О. Гончаренко, Л.Івершенко, М. Фокіної, Ю. Фролова та ін. Для з'ясування місця і роль конституційної свободи на підприємницьку діяльність в системі економічних конституційних свобод особи слід сформулювати ознаки системи, дати її поняття, дослідити конституційні можливості, що включаються в названу систему та визначити їх групування. До сьогодні в науці теорії права та конституційного права не існує єдиного підходу до визначення системи конституційних економічних прав і свобод та включення в систему конкретних економічних конституційних прав і свобод. Існує декілька авторських позицій щодо назви групи такої системи та включення конкретних прав і свобод у ту чи іншу групу. Так, в матеріалах з Вікіпедії (вільної енциклопедії) виділяється окремо система економічних прав і свобод, куди включаються: а) право на підприємницьку діяльність; б) право на працю; в) право на страйк; г) право на відпочинок; ґ) право на приватну власність [67]. Ю. Фролов в систему конституційних економічних прав і свобод включає права: а) приватної власності; б) підприємницької діяльності; в) громадян на користування об'єктами права власності Українського народу, держави і територіальної громади [300]. Схожою є позиція інших авторів, які пропонують

в систему економічних прав і свобод включати а) право приватної власності (ст. 41); б) право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); в) право на користування об'єктами права державної та комунальної власності (ст. 41); право власності Українського народу (ст. 13) [66]. Професор О. Фрицький, наприклад, до конституційних економічних прав і свобод включає такі можливості: а) володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); б) на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); в) на працю (ст. 43); г) на страйк (ст. 44); ґ) на відпочинок (ст. 45) [299, с. 168-169]. Ю. Тодика визначає економічні, соціальні і культурні права як можливості, що пов'язані з діяльністю людини в господарській сфері, її соціальними відносинами з суспільством, державою, колективами, іншими людьми, з діяльністю у сфері культури і духовного життя. До основних економічних, соціальних і культурних прав та свобод, на його думку, належать права: а) володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; б) на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; в) на працю; г) на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; ґ) на відпочинок; д) на соціальний захист; е) на житло; є) на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; ж) на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; з) на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; и) на освіту; і) на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; к) на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41—54 Конституції України). Всі названі права і свободи є тісно взаємопов'язаними між собою [99, с. 150-151]. В. Годованець підкреслює важливе місце соціально-економічних прав і свобод в системі прав людини і громадянина. Він пише, що соціально-економічні права і свободи є основою всіх інших прав і свобод. Вони стосуються таких важливих сфер життя, як власність, трудові відносини, здоров'я, відпочинок, і сприяють забезпеченню матеріальних, духовних, фізичних та інших соціально значущих потреб й інтересів особи. У статтях 13, 14, 41, 42 Конституції України розглядаються економічні

права і свободи, у статтях 43—49 — соціальні. їх реальність робить державу соціальною, що забезпечує належний рівень життя людини, її вільний розвиток [46]. О. Крижановська підкреслює той факт, що економічні права є одним із головних елементів конституційної системи прав людини і громадянина України. Вони посідають важливе місце в структурі конституційно – правового статусу особи, забезпечуючи економічну свободу, розвиваючи ідеал вільної людської особистості. Систему економічних прав складає сукупність передбачених державою певних економічних благ. Розуміє вона систему економічних прав у двох значеннях: об'єктивному – як сукупність конституційно-правових норм, які встановлюють і гарантують дані права (тобто конституційно – правовий інститут); та суб'єктивну – як конкретні конституційні права людини. Відповідно до Конституції України, на її думку, систему економічних прав становлять: право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на користування об'єктами державної, та комунальної власності, а також права власності українського народу [109, с. 74]. Звідси висновок про те, що далі ми будемо досліджувати суб'єктивні свободи в системі конституційних економічних свобод та місце і ролі конституційної свободи на підприємницьку діяльність в названій системі. На думку А. Олійника, є три основні позиції авторів щодо розуміння їх поняття та видів системи конституційних економічних прав і свобод: 1) широка – її автори дотримуються думки поділу усіх конституційних прав на класичні і соціальні та під групою соціальних прав розуміються економічні, власне соціальні і культурні права; 2) вузька – автори якої до конституційних економічних прав і свобод відносять права на: а) приватну власність; б) підприємницьку діяльність; в) користування об'єктами права публічної (суспільної) власності; 3) змішана – прихильники якої до конституційних економічних прав відносять право на: а) власність; б) підприємницьку діяльність; в) працю; г) страйк; г) відпочинок [157]. Отже, проведений аналіз існуючих поглядів авторів на проблему дає можливість виділити ознаки та дати визначення системи конституційних економічних свобод, показати місце і роль конституційної свободи на підприємницьку діяльність у названій системі.

Ознаками системи конституційних економічних свобод є: а) сукупність економічних благ особи у сфері виробництва, розподілу, обміну і використання матеріальних благ; б) свобода особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську діяльність; в) забезпечення економічних потреб і інтересів; г) конституційне закріплення та деталізація в законодавстві названих можливостей. Сукупність економічних благ особи у сфері виробництва, розподілу, обміну і використання матеріальних благ є елементом системи конституційних економічних свобод людини і громадянина. Саме така сукупність підкреслює свободу особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську діяльність в Україні і за її межами з метою забезпечення своїх економічних потреб і інтересів, що закріплюється в Конституції України та деталізується в законодавстві України. Отже, система конституційних економічних свобод особи в Україні – це сукупність конституційних економічних благ особи у сфері виробництва, розподілу, обміну і використання благ, закріплених в Конституції України та деталізація в законодавстві, що підкреслює свободу особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними, здійснювати господарську діяльність в Україні і за її межами з метою забезпечення своїх економічних потреб і інтересів.

На нашу думку, до системи конституційних економічних свобод включаються свободи: а) власності; б) підприємницької діяльності; в) праці; г) страйку; ґ) відпочинку. Конституційна свобода на підприємницьку діяльність у названій системі характеризується важливим місцем самої системи конституційних економічних свобод особи в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина, що дає можливість людині створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську (і в першу чергу підприємницьку) діяльність [66]. Роль конституційної свободи на підприємницьку діяльність у названій системі полягає в можливості людини і громадянина самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик діяти у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та викори-

стання матеріальних благ з метою одержання прибутку [300]. Отже, місце і роль конституційної свободи на підприємницьку діяльність полягає в можливості особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську (і в першу чергу підприємницьку) діяльність самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку.

Процес реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність в системі економічних конституційних свобод особи має певні етапи: а) деталізація конституційної свободи на підприємницьку діяльність шляхом правотворчої діяльності; б) форми реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність; в) гарантії реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність; г) забезпечення реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

Деталізація конституційної свободи на підприємницьку діяльність здійснюється шляхом правотворчої діяльності компетентних суб'єктів. Як вже відзначалося вище, серед сучасних нормативно-правових джерел, що деталізують конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність є: 1) Господарський кодекс України [49]; 2) Цивільний кодекс України [308]; 3) Закони України: а) Про господарські товариства від 19 вересня 1991 р. [203]; б) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань від 15 травня 2003 р. [207]; в) Про ліцензування видів господарської діяльності від 02 березня 2015 р. [224]; г) Про акціонерні товариства від 17 вересня 2008 р. [198]; г) Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 р. [248] та ін. Закони є основним видом нормативно-правових актів, що закріплюють та регулюють конституційні свободи людини і громадянина. За допомогою підзаконних нормативно-правових актів може здійснюватися правове регулювання конституційних свобод людини і громадянина у визначених межах. Їх значення полягає в тому, що вони встановлюють порядок та механізми реалізації конституційних свобод, що закріплені в

законах. Не допускається установа нових норм права підзаконними нормативно-правовими актами щодо основних свобод людини, якщо вони не відповідають вимогам законів [160].

Форми реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність в системі конституційних економічних прав і свобод мають певні особливості. Їх поділяють на основні і спеціальні. До основних форм реалізації відносять: дотримання; виконання; використання. Спеціальною (особливою) формою реалізації теоретики права вважають застосування. Дотримання як форма реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність забезпечується шляхом встановлення певних заборон і потреби пасивної поведінки суб'єкта правореалізації. Виконання – передбачає активні дії суб'єкта правореалізації, спрямовані на здійснення обов'язку. Звідси висновок про те, що реалізація конституційної свободи на підприємницьку діяльність у формі дотримання і виконання обмежує свободу особи. Обмеження свободи підприємницької діяльності можуть бути поза правовими та правовими. Позап правовими є обмеження, що зумовлені дією економічних законів, психологічних та інтелектуальних особливостей тощо [89]. Використання як форма реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність передбачає свободу суб'єкта правореалізації щодо вибору варіанту поведінки (активних дій чи пасивної бездіяльності). Особливою формою реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є правозастосування, тобто діяльність компетентного суб'єкта, що спрямована на аналіз фактичних обставин справи, вибір правової норми для реалізації та винесення індивідуально-правового припису обов'язкового для виконання.

Гарантії реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це закріплені нормами Конституції України, що мають найвищу юридичну силу і деталізовані у нормах законів України загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційних свобод, охороняють, захищають, відновлюють їх та сприяють відшкодуванню моральних і матеріальних збитків на національному і міжнародному рівнях. Нормативні гарантії складають важливий елемент забезпечення реалізації кон-

ституційної свободи на підприємницьку діяльність. Крім нормативних гарантій, розрізняють і організаційні гарантії, тобто організацію діяльності державних і недержавних інституцій, які утверджують і забезпечують конституційні свободи, створюють умови, охороняють, захищають від правопорушень та приймають участь у відновленні порушених конституційних свобод [160, с. 112].

Забезпечення реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це діяльність міжнародних форумів, компетентних державних органів чи органів місцевого самоврядування, їх посадових або службових осіб та об'єднань громадян, як суб'єктів громадянського суспільства, по створенню сприятливих умов реалізації конституційних свобод, здійсненню їх охорони і захисту від правопорушень, відновлення порушених свобод шляхом використання матеріальних і процесуальних юридичних норм і засобів. Зміст забезпечення конституційної свободи особи в Україні включає в себе: а) створення сприятливих умов для реалізації конституційних свобод; б) охорона конституційних свобод від правопорушень; в) захист конституційних свобод від правопорушень; г) поновлення порушених конституційних свобод. Міжнародні організації (форуми) з забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні – це утворені відповідно до діючого міжнародного публічного права міжнародні інституції для впровадження міжнародних основних свобод у внутрішнє національне право держави-учасниці форуму та здійснення нагляду за їх додержанням кожною державою-учасницею на її території з метою забезпечення реалізації тематики розширення основних прав і свобод людини і громадянина. Українська держава як суб'єкт забезпечення конституційних свобод людини і громадянина включає в себе систему загальнодержавних і місцевих органів держави, що мають повноваження щодо створення умов для реалізації конституційних свобод, їх охорони і захисту, поновлення порушених основних свобод і відшкодування моральної і матеріальної шкоди завданої особам, основні свободи яких були порушені. Громадянське суспільство – це спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких забезпечено юридичні можливості бути власником, користуватися економічною і особистою свободою, надійним соціальним захистом, а

також брати участь у політичному житті країни. До суб'єктів громадянського суспільства відносяться: а) сім'я; б) місцеве самоврядування (територіальні громади, органи і посадові та службові особи), в) об'єднання громадян (політичні партії, профспілки, творчі спілки, релігійні організації та інші громадські об'єднання); г) фізичні особи, як окремі підприємці та господарські підприємницькі корпорації різних форм власності (приватної, кооперативної, муніципальної, державної, спільної тощо); д) власники засобів виробництва; е) зайняті в різних сферах господарювання наймані працівники та фізичні особи, що не зайняті на виробництві з різних причин; є) засоби масової інформації та ін. [160].

Підводячи підсумки по підрозділу пропонуємо такі висновки і рекомендації. Система конституційних економічних свобод особи в Україні – це сукупність конституційних економічних благ особи у сфері виробництва, розподілу, обміну і їх використання, закріплених в Конституції України та деталізованих в законодавстві, що підкреслює свободу особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними, здійснювати господарську діяльність в Україні і за її межами з метою забезпечення своїх економічних потреб і інтересів.

До системи конституційних економічних свобод включаються свободи: а) власності; б) підприємницької діяльності; в) праці; г) страйку; ґ) відпочинку. Місце і ролі конституційної свободи на підприємницьку діяльність полягає в можливості особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську (і в першу чергу підприємницьку) діяльність самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку. Реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність в системі економічних конституційних свобод особи має певні етапи: а) деталізація конституційної свободи на підприємницьку діяльність шляхом правотворчої діяльності; б) форми реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність; в) гарантії реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність; г) забезпечення реалізації консти-

туційної свободи на підприємницьку діяльність. Втілення в життя запропонованих по тексту роботи рекомендацій, на нашу думку, сприятиме удосконаленню реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в системі конституційних економічних свобод.

1.4. Методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність тісно пов'язана з конституційним правом. Право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, належить кожній особі. Заборона діючими законами окремих видів підприємницької діяльності та обмеження зайняття підприємницькою діяльністю для окремих категорій фізичних осіб свідчить про їх теоретичну значущість та необхідність вирішення важливих практичних завдань щодо реалізації особою конституційної свободи.

Проблема методології дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність розглядалася вченими теоретиками, конституціоналістами та економістами. Авторами даються поняття та види методології дослідження конституційного права як науки, окремих її інститутів. Досліджені філософські, загальнотеоретичні, конституційні аспекти методології і окремих груп методів. Окремо методологія та методи дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні ще не розглядалися.

Метою дослідження є аналіз поняття методології та методів дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) вивчення різних поглядів авторів щодо проблеми методології дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання ознак та визначення методології дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) характеристика різних методів дослідження конституційної

свободи особи на підприємницьку діяльність; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

Методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні є одною з проблем дослідження науки конституційного права України. Методологія науки може розглядатися частиною наукознавства, що досліджує структуру наукового знання, засоби і методи наукового пізнання, способи обґрунтування і розвитку знання [121].

Загальнотеоретичне поняття та зміст методології теорії права і держави О.Скакун розглядає як систему загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання права і держави, реалізованих на основі знань про закономірності їхнього застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їхнього пізнавального використання. Вона виділяє такі методи: 1) формально-юридичний (догматичний, юридично-технічний); 2) формально-логічний; 3) діалектичний; 4) соціологічний; 5) системного аналізу: а) структурно-системного аналізу (загальної теорії систем); б) структурно-функціонального аналізу; 6) історичний; 7) герменевтичний; 8) правової семіотики; 9) порівняльний; 10) функціонально-інструментальний; 11) теоретико-правового моделювання; 12) теоретико-правового прогнозування [265, с. 8].

На думку О. Волошина, найважливішим завданням науки конституційного права, що постало на порядку денному, є здійснення комплексного наукового аналізу низки проблем, пов'язаних з визначенням понятійно-категоріального апарату методології, її структури, інструментарію, каналів взаємозв'язків тощо. Серед зазначених проблем найбільш актуальним є розкриття дефінітивного змісту поняття, термінологічних зв'язків, категорії «методологія науки конституційного права» [42].

Методологія дослідження проблем конституційного права України є впорядкованою єдністю взаємоузгоджених світоглядних принципів і методів, які дозволяють всебічно й комплексно дослідити юридичні властивості та

якості системи національного конституційного права й визначити сутність і зміст правових зв'язків між її основними складовими елементами [160, с. 70].

Н. Мяловицька пропонує розглядати наступні методи конституційного права як науки: а) системно-структурний; б) порівняльно-правовий; в) історичний; г) логічний; д) статистичний; е) конкретно-соціологічних досліджень [126, с. 26-29].

А. Олійник при дослідженні методології конституційних свобод особи, включаючи і конституційну свободу на підприємницьку діяльність, досліджує такі групи методів пізнання як загальнонаукові і спеціально-наукові. До системи загальнонаукових методів пізнання конституційних свобод людини і громадянина він відносить: а) діалектичний; б) історичний; в) формально-логічний; г) системно-структурний; г) соціологічний; д) статистичний; е) порівняльний; є) моделювання та інші методи. До системи спеціальних методів дослідження конституційних свобод людини і громадянина А. Олійник відносить: а) формально-юридичний (догматичний, юридико-технічний); б) герменевтичний; в) правової семіотики та ін. [160, с. 74-75].

Аналіз наукових джерел щодо методології дослідження конституційного права як науки в її об'єктивному і суб'єктивному розумінні дає можливість сформулювати ознаки та дати визначення такого поняття як методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. До таких ознак, на нашу думку, слід віднести: а) систему загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання конституційної свободи на підприємницьку діяльність; б) вчення про теоретичні основи пізнавального використання конституційної свободи на підприємницьку діяльність; в) вплив на зміст і систематизацію наукового знання щодо пізнання конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

Отже, методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це вчення про теоретичні основи пізнавальної системи загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів впливу на

зміст і систематизацію наукового знання щодо конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

Звідси методи конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це система засобів, прийомів та способів вивчення змісту наукових знань про названу конституційну свободу. Їх можна поділяти на загальнонаукові і спеціально-наукові. Загальнонауковими методами пізнання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні є: а) діалектичний; б) історичний; в) формально-логічний; г) системно-структурний; ґ) соціологічний; д) статистичний; е) порівняльний; є) моделювання та інші методи. Спеціально-науковими методами дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні є: а) формально-юридичний (догматичний, юридико-технічний); б) герменевтичний; в) правової семіотики та ін.

В процесі проведеного дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні застосовуються різні загальнонаукові і спеціально-наукові методи. Серед них діалектичний і історичний методи застосовуються при вивченні виникнення і розвитку конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Застосовуються діалектичні закони єдності і боротьби протилежностей, накопичення певної кількості відповідних фактів і перехід їх до нової якості та діалектичні категорії: форми і змісту конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі її виникнення та розвитку. Історичний метод дослідження сприяв з'ясуванню етапів розвитку конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні в таких межах: 1) виникнення і розвиток свободи підприємництва на етнічній території сучасної України; 2) розвиток свободи підприємницької діяльності в УНР; 3) розвиток окремих унормованих видів підприємницької діяльності в Українській РСР; 4) розвиток конституційної свободи підприємницької діяльності в незалежній Україні [148, с. 54].

Формально-логічний та системно-структурний методи використовуються в процесі з'ясування поняття та видів джерел дослідження конституційної

свободи особи на підприємницьку діяльність. Аналізуються ознаки та даються визначення наукових, емпіричних і нормативних джерел, показується їх система і структура. Визначені ознаки джерел конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність до яких відносяться: а) монографії, підручники, посібники, наукові статті, доповіді і повідомлення, наукові коментарі законів; б) міжнародні договори; в) Конституція і закони України; г) підзаконні нормативно-правові акти; г) самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою одержання прибутку; д) регулювання, охорона та дослідження конституційної свободи. До нормативних джерел, що регулюються і охороняються конституційну свободу на підприємницьку діяльність відносяться міжнародні договори, Конституції і закони України, підзаконні нормативно-правові акти тощо. Науковими джерелами де досліджується конституційна свобода на підприємницьку діяльність є монографії, підручники, посібники, наукові статті, доповіді і повідомлення, наукові коментарі законів та підзаконних нормативно-правових актів. До емпіричних джерел конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність відносяться статистичні дані, узагальнена юридична практика та результати анкетування [150, с. 44].

Системно-структурний метод дослідження використовується при вивченні місця і ролі конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в системі економічних свобод. Дається система конституційних економічних свобод та показане місце і роль конституційної свободи на підприємницьку діяльність. До системи конституційних економічних свобод включаються свободи: а) власності; б) підприємницької діяльності; в) праці; г) страйку; г) відпочинку. Місце і ролі конституційної свободи на підприємницьку діяльність полягає в можливості особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську (і в першу чергу підприємницьку) діяльність самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття

торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку [156].

При застосуванні соціологічного методу дослідження конституційної свободи на підприємницьку діяльність акцентувалася увага на вивченні документів щодо міжнародного і внутрішнього національного регулювання процесу реалізації названої конституційної свободи. Вивчалися нормативні документи щодо правового регулювання підприємницької зовнішньоекономічної діяльності. Були досліджені такі міжнародні документи: 1) Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року; 2) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р.; 3) Договір про Європейський Союз та ін. З внутрішніх національних нормативних документів, що регулюють питання внутрішньої та зовнішньоекономічної підприємницької діяльності вивчалися окремі положення: 1) ГК України від 16 січня 2003 р.; 2) ЦК України від 16 січня 2003 р.; 3) законів України: а) Про зовнішньоекономічну діяльність від 16 квітня 1991 р.; б) Про режим іноземного інвестування від 19 березня 1996 р.; в) Про захист іноземних інвестицій від 10 вересня 1991 р.; г) Про господарські товариства від 19 вересня 1991 р.; р) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань від 15 травня 2003 р.; д) Про ліцензування видів господарської діяльності від 02 березня 2015 р.; е) Про акціонерні товариства від 17 вересня 2008 р.; є) Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю від 06 лютого 2018 р. та ін.

Соціологічний метод використовувався при опитуванні респондентів щодо розуміння ними критеріїв для групування конституційних свобод. Статистичний метод було використано при узагальненні статистичних даних щодо окремих видів обмеження конституційних свобод (включаючи конституційну свободу на підприємницьку діяльність). При дослідженні гарантії конституційних свобод людини і громадянина в Україні та конституційної свободи на підприємницьку діяльність, нами застосовувалися загальнонаукові (структурно-функціональний, соціологічний, формально-

логічний, порівняльний, статистичний) методи і спеціальні методи пізнання (правової семіотики, герменевтичний, формально-юридичний). Були використані категорії причини і наслідку, загального, окремого і конкретного тощо [160].

Порівняльний метод дослідження використовувався в процесі порівняння міжнародного та внутрішнього національного правового регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Порівнювалися норми конституцій і законів України та країн близького зарубіжжя, а також юридичні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні та країн близького зарубіжжя.

Застосовувалися методи моделювання та прогнозування при дослідженні окремих обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

Серед спеціально-наукових методів дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні застосовувалися формально-юридичний, догматичний та юридико-технічний метод, а також методи герменевтики та правової семіотики. Як відмічає Н. Волкова, юридична герменевтика розуміється як особливий метод тлумачення дозволу правової норми, включаючи не тільки буквально розширюючий текст тлумачення, але й оцінюючи правову ситуацію, реагуючи на цю норму [41, с. 83]. Метою герменевтики є з'ясування значення інформації, виходячи з її об'єктивних (значення слів, знаків і їх історично обумовлені варіації) і суб'єктивних (наміри авторів) підстав. По суті, герменевтика є аналізом результатів свідомої діяльності людей, що об'єктивуються. На цій основі створюються основи теорії тлумачення права та норм закону, як складової частини загально філософського наукового напрямку – юридичної герменевтики [24, с. 21]. Отже, застосування методу юридичної герменевтики при дослідженні конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність дає можливість не лише визначити поняття і зміст конституційної норми (ст. 42 Конституції України), а й оцінити правову ситуацію щодо меж обмеження законами конституційної свободи.

На думку О. Балинської, “наука семіотика, хоч і створена порівняно недавно, проте має глибокі корені. Адже це наука не тільки про знаки та знакові системи у сфері права, як здебільшого трактують правову семіотику та семіологію, а й про все, що може нести значущу для суспільства інформацію у стислій формі, виокремлювати найважливіше, означувати й структурувати об’єктивну реальність, словом – демонструвати свою знаковість і функціонально-прагматичне призначення” [11, с. 5]. В процесі дослідження конституційної свободи на підприємницьку діяльність ставиться мета здійснити лінгвістично-семіологічний аналіз її соціального змісту, виникнення, розвитку, функціонування та сприйняття конституційної свободи суб’єктами права у процесі правових відносин, а також з’ясування прикладних аспектів застосування семіотико-семіологічного підходу щодо гарантування та забезпечення конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

Підсумовуючи вище сказане можна запропонувати такі висновки та рекомендації. Методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це вчення про теоретичні основи пізнавальної системи загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів впливу на зміст і систематизацію наукового знання щодо конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Методи конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це система засобів, прийомів та способів вивчення змісту наукових знань про конституційну свободу на підприємницьку діяльність. Вони поділяються на загальнонаукові і спеціально-наукові. Загальнонауковими методами пізнання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні є: а) діалектичний; б) історичний; в) формально-логічний; г) системно-структурний; ґ) соціологічний; д) статистичний; е) порівняльний; є) моделювання та інші методи. До спеціально-наукових методів дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні відносяться: а) формально-юридичний (догматичний, юридико-технічний); б) герменевтичний; в) правової семіотики та ін. Врахування пропозицій, запропонованих по тексту роботи, на нашу

думку, сприятиме удосконаленню методології дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, удосконаленню загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження правової дійсності.

Висновки до розділу 1

Дослідивши питання виникнення і розвиток конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, джерела названої конституційної свободи та її місце і роль в системі економічних свобод, методологію її дослідження можна зробити наступні висновки і рекомендації.

Виникнення та розвиток конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність характеризується такими ознаками: а) це еволюційні етапи можливостей фізичної особи без обмежень самостійно здійснювати будь-яку діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг, заняттю торгівлею; б) здійснюється така діяльність з метою отримання прибутку; в) вона може бути заборонена фізичній особі лише законом; г) обмеження свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність може мати місце у випадках, коли така діяльність обмежує індивідуальну свободу інших людей.

Етапами розвитку конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні пропонуємо вважати такі: 1) виникнення і розвиток свободи підприємництва на етнічній території сучасної України; 2) розвиток свободи підприємницької діяльності в УНР; 3) розвиток окремих унормованих видів підприємницької діяльності в Українській РСР; 4) розвиток конституційної свободи підприємницької діяльності в незалежній Україні.

Конституція України закріпила свободу підприємницької діяльності кожної фізичної особи при умові, що така діяльність не заборонена і не обмежена законом. Пропонуємо прийняти Закон України «Про заборону і обмеження підприємницької діяльності в Україні».

До джерел конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність можна віднести нормативні, наукові та емпіричні. До нормативних джерел, що регулюються і охороняються конституційну свободу на підприємницьку діяльність відносяться міжнародні договори, Конституції і закони України, підзаконні нормативно-правові акти тощо. Науковими джерелами де досліджується конституційна свобода на підприємницьку діяльність є монографії, підручники, посібники, наукові статті, доповіді і повідомлення, наукові коментарі законів та підзаконних нормативно-правових актів. До емпіричних джерел конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність відносяться статистичні дані, узагальнена юридична практика та результати анкетування.

Система конституційних економічних свобод особи в Україні – це сукупність конституційних економічних благ особи у сфері виробництва, розподілу, обміну і їх використання, закріплених в Конституції України та деталізованих в законодавстві, що підкреслює свободу особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними, здійснювати господарську діяльність в Україні і за її межами з метою забезпечення своїх економічних потреб і інтересів. До системи конституційних економічних свобод включаються свободи: а) власності; б) підприємницької діяльності; в) праці; г) страйку; ґ) відпочинку. Місце і ролі конституційної свободи на підприємницьку діяльність полягає в можливості особи створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську (і в першу чергу підприємницьку) діяльність самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку.

Методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це вчення про теоретичні основи пізнавальної системи загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів впливу на зміст і систематизацію наукового знання щодо конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Методи конституційної свободи на підприємницьку діяльність

– це система засобів, прийомів та способів вивчення змісту наукових знань про конституційну свободу на підприємницьку діяльність.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ВИДИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Метою дослідження є аналіз поняття конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) вивчення різних поглядів авторів щодо проблем конституційного права та свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання ознак конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та її визначення; в) пропозиція висновків та рекомендацій.

Вивчення поглядів різних авторів щодо проблеми поняття конституційного права особи на підприємницьку діяльність сприятиме формулюванню ознак та визначення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Так, Е. Андрюхін, досліджуючи проблему зайняття підприємницькою діяльністю радянських громадян в 60-80 роки ХХ століття наголошував на існуванні у той період двох видів підприємницької діяльності: а) забороненої, за здійснення якої наступала адміністративна і кримінальна відповідальність; б) дозволеної – у вигляді кооперативного промислу чи ремесляної діяльності. Він робить висновок про те, що радянська держава не справлялася з оперативним постачанням товарами населення і тому допускала кустарно-ремесляну індивідуальну трудову діяльність. Кустарів, ремісників і осіб, що займалися приватною практикою він пропонує називати легальними підприємцями [9].

К. Боберська підкреслює, що за радянської влади науковці були позбавлені можливості досліджувати питання теорії та практики підприємництва. Підприємницька діяльність офіційно піддавалася критиці та належала до невластивих соціалізму явищ. Приватна підприємницька

діяльність була заборонена, прирівнювалася до серйозних кримінальних злочинів. Хоча в ст. 9 Конституції СРСР від 5 грудня 1936 р. вказувалося, що поряд із соціалістичною системою господарювання, яка є панівною формою господарської діяльності у СРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, засноване на особистій праці і яке виключає експлуатацію чужої праці. Помітними були певні зміни у ставленні українців до підприємництва: люди почали усвідомлювати: підприємницька діяльність – це не обов'язково обман, експлуатація трудящих, шахрайство чи пошук легкої наживи, як це подавалося за радянських часів [18, с. 121]. Отже, спираючись на конституційну норму К. Боберська вважає, що приватне господарство одноосібних селян і кустарів слід розцінювати як їх підприємницьку діяльність.

Л. Єлізарова підкреслює, що в Україні кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це право означає, що кожний сам вільний вибирати, орієнтуючись на свої бажання і можливості, чим займатися: стати підприємцем, менеджером або розпочати індивідуальну трудову діяльність. Людина може визначитися, що вигідно для неї особисто, і заздалегідь вирішити, коли і що треба робити, що від кого і в якому обсязі й на яких умовах вимагати для реалізації своїх економічних прав та інтересів. Проте приватна ініціатива не може суперечити суспільній користі та моралі, завдавати шкоди особистій безпеці, правам людини та її гідності, порушувати норми економічної безпеки. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку [68]. Отже, Л. Єлізарова допускає той факт, що реалізація кожною людиною права на підприємницьку діяльність – це наявність у конкретної особи реальної конституційної свободи на таку діяльність. А це означає, що за відсутності такої свободи право на підприємницьку діяльність не може бути реалізоване.

А. Ковач, досліджуючи право людини на підприємництво визначає, що головним змістом є його фундаментальна основа засад конституційного ладу. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. На його думку, назване право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку [86, с. 212]. Дотримання законів, які встановлюють вимоги для суб'єктів названого права він називає такі: а) наявність повної дієздатності особи, яка настає з 18 років, а у виняткових випадках (складення шлюбу, робота за трудовим договором або заняття підприємницькою діяльністю з відома батьків, усиновлювачів або опікуна) – з 16 років; б) дотримання встановлених державою обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні (за колом осіб, за дієздатністю і правоздатністю, за вироком суду, за видом діяльності тощо); в) проходження легалізації підприємницької діяльності; г) здійснення підприємницької діяльності у будь-яких організаційних формах, що передбачені законом, за вибором підприємця; г) встановлення чіткого напрямку діяльності із зазначенням цього виду діяльності у реєстраційних документах. На деякі види господарської діяльності законом встановлена заборона; д) наявність відповідного «стартового» (початкового) капіталу для здійснення підприємницької діяльності; е) вибір місця здійснення підприємницької діяльності. Для фізичної особи вихідним при реєстрації є місце проживання – житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем; для юридичної особи є її місцезнаходження – адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені; е) законом закріплене право підприємців укладати з громадянами договори щодо використання їх праці, але при укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні та безпечні умови праці,

оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України; ж) самостійна і ініціативна підприємницька діяльність, а саме самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; з) здійснення підприємницької діяльності на постійній основі; и) головна мета – отримання прибутку; к) представництво своїх інтересів від свого імені; л) несення ризику від підприємницької діяльності за рахунок свого майна; м) самовідповідальність за результати своєї праці. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність [86, с. 213]. Отже, А. Ковач підкреслює той факт, що реалізація конституційного права на підприємницьку діяльність можлива лише при наявності конституційної свободи на підприємницьку діяльність. Така свобода може мати місце тільки в межах діючого законодавства і дотримання особою своїх конституційних обов'язків.

Т. Кравцова, досліджуючи адміністративно-правові засади здійснення державної регуляторної політики в сфері господарювання, робить висновок про те, що шлях України до правової держави з соціально орієнтованою економікою полягає у реформуванні регуляторних відносин в сфері господарювання (маючи на увазі і підприємницьку діяльність), які, на її думку: а) повинні ґрунтуватися на конституційних принципах верховенства права, верховенства Конституції України та закону; б) передбачати пріоритетне місце та роль законних прав, свобод та інтересів всіх суб'єктів господарських відносин, в тому числі споживачів та суб'єктів господарювання. Досягнення цієї мети можливе лише за умови послідовного впровадження засад державної регуляторної політики у регуляторну діяльність державних установ та органів місцевого самоврядування [106]. Отже, Т. Кравцова підкреслює необхідність

ґрунтування свободи підприємництва на конституційних принципах і верховенстві права.

Л. Нікітенко робить висновок про те, що основними проблемами реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність є недосконалість законодавства, невиконання законодавчих приписів на практиці та надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів підприємницької діяльності. Вирішення цих нагальних питань, що є безумовною прерогативою та прямою функцією держави, надасть потужний імпульс для розвитку підприємництва, залучить до цієї сфери широкі прошарки населення України, поки що відокремлені від неї штучно створеними бар'єрами [133, с. 112]. Отже, Л. Нікітенко в процесі реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність пропонує необхідність удосконалення законодавства, чіткого дотримання правил реалізації нормативних приписів та недопущення надмірного втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів підприємницької діяльності.

Н. Саніахметова, досліджуючи поняття конституційного права особи на підприємницьку діяльність стверджує, що це право, спрямоване на отримання прибутку від економічної діяльності з виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг, яка має самостійний та ініціативний, творчий та інноваційний, систематичний та ризиковий, правомірний та соціально відповідальний характер, здійснюється легітимним суб'єктом, який несе самостійну юридичну відповідальність [259, с. 87]. Отже, Н. Саніахметова наголошує на правомірному і відповідальному характері названого права, що здійснюється легітимним суб'єктом, який несе самостійну юридичну відповідальність.

С. Різник конституційне право на підприємницьку діяльність визначає як утверджене Конституцією України право людини і громадянина на безпосередню або опосередковану, самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність, спрямовану на досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Він розрізняє його утвердження і забезпечення. Під утвердженням конституційного права людини і громадянина

на підприємництво він розуміє його офіційне визнання державою шляхом проголошення (закріплення) зазначеного права в Конституції України, міжнародних договорах і угодах, інших нормативно-правових актах, а також здійснення державою інших заходів, спрямованих на остаточне зміцнення та укріплення вказаного права. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність, на його думку є діяльністю держави, що спрямована на сприяння реалізації, охорону і захист конституційного права на підприємницьку діяльність, з метою створення сприятливих умов для його здійснення [255, с. 13]. Отже, С. Різник конституційне право на підприємницьку діяльність розуміє як утверджену і забезпечену державою і суспільством можливість особи здійснювати безпосередньо або опосередковано, самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність, спрямовану на досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підсумовуючи різні погляди вчених щодо поняття конституційного права особи на підприємницьку діяльність, сформулюємо ознаки конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та дамо визначення названої свободи. Ознаками конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: 1) закріплення її в Конституції та законах України; 2) не обмеження та не заборона можливостей людини на підприємницьку діяльність; 3) самостійність, ініціативність, систематичність, ризикованість діяльності; 4) виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, заняття торгівлею; 5) наявність мети у вигляді отримання прибутку.

Закріплення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Конституції України та законах України свідчить про її урегулювання названими нормативно-правовими актами. Так, Конституція України закріплює право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 ч.1) [105]. Пропонуємо внести такі зміни до ст. 42 ч.1 Конституції України: перед словами «Кожен має право на підприємницьку діяльність» вставити «Свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту.

Деталізуються конституційні положення Господарським кодексом України (ст. 43) [49], де закріплюється, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Пропонуємо замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується свобода» і далі по тексту. Отже, перш ніж здійснювати певну підприємницьку діяльність слід мати свободу підприємницької діяльності і зареєструватися в якості підприємця. Порядок реєстрації фізичних осіб – підприємців закріплюється Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” від 15 травня 2003 р. [207].

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Обмеження та заборона можливостей людини на підприємницьку діяльність встановлюються законами України. Обмеження можуть здійснюватися шляхом ліцензування або заборони певного виду діяльності. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом. Так, відповідно до закону ліцензуванню підлягають такі види господарської діяльності: 1) банківська діяльність, яка ліцензується відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. [201]; 2) надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів); 3) професійна діяльність на ринку цінних паперів, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” від 30 жовтня 1996 р. [206]; 4) діяльність у галузі телебачення і радіомовлення, яка ліцензується відповідно до Закону України “Про телебачення і радіомовлення” від 21 грудня 1993 р. [246]; 5) діяльність у сфері електроенергетики, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України “Про ринок електричної енергії” від 13 квітня 2017 р. [237], і діяльність у сфері використання ядерної енергії, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України “Про дозвільну діяльність у сфері

використання ядерної енергії” від 11 січня 2000 р. [209]; б) освітня діяльність, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами у сфері освіти та ін. Законами України регулюються інші види підприємницької діяльності, що підлягає ліцензуванню: а) “Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” від 19 грудня 1995 р. [205]; б) “Про телекомунікації” від 18 листопада 2003 р. [247]; в) “Про архітектурну діяльність” від 20 травня 1999 р. [200]; г) “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 р. [223]; р) “Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори” від 15 лютого 1995 р. [226]; д) “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 р. [218]; е) “Про ринок природного газу” від 09 квітня 2015 р. [236] та ін. (ст. 7) [224]. Закон України «Про підприємництво» від 07 лютого 1991 р. [234] закріплює обмеження у здійсненні підприємницької діяльності (ст. 4). Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом [49]. Серед них: а) народні депутати; б) посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування; в) військовослужбовці; г) судді, працівники прокуратури, правоохоронних органів; р) особи, яких суд обмежив у праві займати певні посади чи займатися певною діяльністю (протягом строку такого обмеження); д) особи, засудженим за корисливі злочини (до зняття чи погашення судимості) тощо. Так, народний депутат України не має права займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час (ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р.) [243]. Члени КМ України не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку (ст. 7 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р.) [220]. Суддя Конституційного Суду України не

може суміщати свою посаду з підприємницькою діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу або отримувати іншу винагороду, за винятком здійснення викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї, а також не може входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку (ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р.) [221] тощо. Отже, фізична особа може реалізувати конституційну свободу на підприємницьку діяльність при умові: а) її реєстрації як підприємця або уповноваженого юридичної особи; б) відсутності законних обмежень і заборон на здійснення підприємницької діяльності.

Підсумовуючи дослідження по підрозділу можна зробити деякі висновки і рекомендації. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність – це закріплена Конституцією та не заборонена і деталізована законами України економічна можливість людини на самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність по здійсненню права на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, заняття торгівлею з метою одержання прибутку. Ознаками конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: 1) закріплення її в Конституції та законах України; 2) не обмеження та не заборона можливостей людини на підприємницьку діяльність; 3) самостійність, ініціативність, систематичність, ризикованість діяльності; 4) виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, заняття торгівлею; 5) отримання прибутку. Пропонуємо внести такі зміни до законодавства: а) ст. 42 ч. 1 Конституції України перед словами «Кожен має право на підприємницьку діяльність»... вставити «Свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту; б) ст. 43 ГК України замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується свобода» і далі по тексту. Реалізація запропонованих висновків і рекомендацій сприятимуть удосконаленню реалізації конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність.

2.2. Зміст конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Знання змісту конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність сприяє її реалізації особою. Свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, належить кожній окремій особі. Розуміння особою змісту окремих видів підприємницької діяльності, можливостей певних дій щодо зайняття підприємницькою діяльністю свідчить про їх теоретичну значущість та необхідність при вирішенні важливих практичних завдань щодо реалізації особою названої конституційної свободи.

Проблема конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність досліджувалася вченими теоретиками, конституціоналістами та економістами у сфері економічних прав і свобод та господарської діяльності. Окремо зміст конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні ще не досліджувався. Метою дослідження є поняття, ознаки та елементи змісту конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз різних поглядів авторів щодо змісту свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання ознак змісту конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та її визначення; в) характеристика елементів змісту конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

В процесі реалізації конституційних свобод людини і громадянина важливе значення має їх зміст. Розуміння поняття і елементів змісту необхідне для реалізації як усіх конституційних свобод, так і кожної окремо взятої конституційної свободи, що сприятиме недопущенню неправомірного її обмеження. В сучасних умовах глобалізації суспільства, на думку О. Тодики, в Україні конституційні свободи людини і громадянина не рідко піддаються неправомірному обмеженню, особливо з боку держави, її органів і посадових осіб, що справедливо викликає соціальну напругу в суспільстві та не рідко

сприяє виникненню політичних і соціальних конфліктів [285, с. 75]. Пошук оптимальних механізмів реалізації конституційних свобод, з метою унеможливлення протиправного владного впливу на людину та її свободу, потребує виявлення нових та удосконалення існуючих знань щодо змісту основних свобод, чітких орієнтирів бачення уповноваженим суб'єктом своїх можливостей з метою недопущення протиправного обмеження конституційних свобод [160, с. 87].

Зміст конституційних свобод людини і громадянина залежить від їх місця та ролі в системі конституційних прав і свобод. Для з'ясування місця і ролі конституційної свободи на підприємницьку діяльність слід сформулювати ознаки змісту, дати його поняття, дослідити конституційні можливості, що включаються у названий зміст. М. Козачук вважає щоб розкрити сутність свободи підприємницької діяльності як суб'єктивного права, слід визначити її правомочності залежно від етапів її реалізації. Етапами реалізації свободи підприємницької діяльності він називає: 1) започаткування підприємницької діяльності; 2) безпосереднє здійснення підприємництва; 3) зміна виду, характеру, організаційних форм підприємницької діяльності; 4) припинення підприємницьку діяльність [89]. На кожному етапі реалізації конституційної свободи підприємницької діяльності здійснюються дії чи особа утримується від дій. Так, М. Матузов у зміст суб'єктивної свободи особи включає такі правові можливості: а) позитивні дії уповноваженого суб'єкта; б) користування уповноваженим суб'єктом соціальними благами і цінностями; в) вимагати від інших суб'єктів діянь щодо виконання ними своїх обов'язків перед уповноваженим суб'єктом; г) захищати уповноваженим суб'єктом за допомогою законних механізмів свою свободу [119, с. 77]. На думку М.Козачука, на етапі започаткування підприємницької діяльності здійснюється: а) вільний вибір сфери і видів підприємницької діяльності; б) вибір організаційних форм господарювання; в) самостійне визначення змісту установчих документів; г) можливість вимагати оперативної та чітко регламентованої законом реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності та

порядку одержання ліцензій і патентів, необхідних для здійснення окремих видів підприємницької діяльності. Етап безпосереднього здійснення підприємництва передбачає: а) самостійне формування програми діяльності; б) свободу договору (що включає в себе: свободу підприємця до вступу у договірні відносини; вільний вибір підприємцем партнерів; самостійне визначення умов договору); в) свободу конкуренції; г) вільний найм працівників; г) вільне розпорядження прибутком [89].

Поняття змісту конституційної свободи на підприємницьку діяльність включає такі ознаки: 1) сукупність можливостей підприємця; 2) закріплення, регулювання та охорона можливостей міжнародними та внутрішніми національними правовими нормами і принципами; 3) мета реалізації спрямована на отримання прибутку.

Сукупність можливостей підприємця включає в себе діяльність по: а) започаткуванню підприємництва; б) безпосередньому його здійсненню; в) зміні виду, характеру, організаційних форм підприємництва; г) припиненню підприємництва. Підприємцями відповідно до закону може бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці (ст. 55 ГК України [49]). Підприємці залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва [49]. Законом передбачена обов'язковість державної реєстрації підприємця в Єдиному державному реєстрі [207]. Підприємці можуть безпосередньо здійснювати підприємницьку діяльність змінювати її вид, характер, організаційні форми та припиняти підприємництво.

Можливості підприємницької діяльності, що складають її зміст закріплюються, регулюються та охороняються міжнародними та внутрішніми національними правовими нормами і принципами. Законом закріплюється, що відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, ГК України, законами України, нормативно-правовими актами Президента

України та КМ України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими нормативними актами (ст. 7 ГК України) [49]. У разі якщо чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано ВР України, встановлено інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Правила міжнародних договорів України, чинних на момент прийняття Конституції України 1996 р., застосовуються відповідно до Конституції України (ст. 9) в порядку, визначеному міжнародними договорами (ст. 50 ГК України) [49]. Метою реалізації підприємницької діяльності є досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК України) [49].

Отже, зміст конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це закріплена нормами і принципами міжнародних права та урегульована Конституцією і законодавством України сукупність можливостей підприємця започатковувати та безпосередньо здійснювати підприємництво, змінювати його види, характер, організаційні форм та припиняти підприємницьку діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

На нашу думку, зміст конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність включає в себе систему таких правових можливостей: а) здійснювати самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик господарську діяльність не заборонену чи не обмежену законом; б) вимагати від зобов'язаних суб'єктів здійснювати дії спрямовані на забезпечення реалізації права уповноваженого суб'єкта; в) користуватися соціальним благом досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; г) звертатися в адміністративному чи судовому порядку до компетентних органів чи посадових та службових осіб з вимогою захистити і поновити порушене право на підприємницьку діяльність [155].

Уповноважена особа (підприємець), що є носієм конституційної свободи на підприємницьку діяльність має можливості: здійснювати самостійно господарську діяльність; діяти ініціативно, систематично і на власний ризик; здійснювати позитивні дії щодо господарської діяльності не забороненої чи не обмеженої законом. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом (ст. 43 ГК України) [49]. Відповідно до діючого законодавства вони можуть: а) без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом; б) самостійно обирати вид підприємства (об'єднання), створювати власну справу, будувати організаційну структуру управління; в) визначати обсяги виробництва та збуту продукції, асортимент товарів, порядок та умови їхньої реалізації, встановлювати чисельність та склад працюючих, систему оплати праці; г) формувати відносини з різнопрофільними підприємствами, організаціями, виконувати роботи і поставки для державних потреб; ґ) самостійно здійснювати матеріально-технічне забезпечення власного виробництва і капітального будівництва через систему прямих угод, товарні біржі, посередницькі організації; д) відкривати на своє ім'я або на ім'я фірми банківський рахунок, брати кредит у банку або у будь-якому підприємстві на договірних засадах; е) розраховувати на економічну, правову, науково-технічну підтримку з боку держави, комерційних структур, спонсорів, створювати спілки, асамблеї та інші громадські об'єднання підприємців; є) продавати і передавати іншим підприємствам, організаціям та установам, обмінювати, здавати в оренду, надавати безоплатно в тимчасове користування або в позику належні йому будинки, споруди, устаткування, транспортні засоби, інвентар, сировину та інші матеріальні цінності, а також списувати їх з балансу; ж) продавати, передавати безоплатно, обмінювати, здавати в оренду громадянам засоби виробництва; з) використовувати за угодою сторін майно юридичних або фізичних осіб на умовах лізингу, страхувати ризик за допомогою страхових компаній; укладати з громадянами договори щодо використання їх праці; и) самостійно встановлювати системи і розміри оплати праці, використовувати

державні тарифні ставки, посадові оклади як орієнтири для диференціації роботи працюючих залежно від професії, кваліфікації, складності і умов виконуваних ними робіт; і) розпоряджатися прибутком згідно з законодавством України, установчими документами; випускати, реалізовувати та купувати цінні папери; й) користуватись послугами систем державного соціального та медичного забезпечення, надавати пільги працюючим, впроваджувати ефективні системи заохочування; к) проводити ліквідацію і реорганізацію підприємства за рішенням власника, участю трудового колективу або уповноваженого органу чи за рішенням суду та ін. [261]. Пропонуємо внести відповідні зміни до ГК України (ст. 44) [49]. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом (ст. 43 ГКУ) [49]. Характеристика змісту конституційної свободи фізичної особи (підприємця) дається з урахуванням змісту законодавчих актів, що обмежують чи забороняють окремі види підприємництва.

Підприємницька діяльність припиняється: а) з власної ініціативи підприємця; б) у разі закінчення строку дії ліцензії; в) у разі припинення існування підприємця; г) на підставі рішення суду у випадках, передбачених ГКУ та іншими законами України (ст. 51) Порядок припинення діяльності підприємця встановлюється законом відповідно до вимог ГКУ [49].

Підприємець, як суб'єкт конституційної свободи на підприємницьку діяльність, може вимагати від зобов'язаних суб'єктів здійснювати дії, спрямовані на забезпечення реалізації права уповноваженого суб'єкта. Так, наприклад, підприємець може вимагати від держави гарантування: а) рівних прав та можливостей для залучення і використання матеріально-технічних,

фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів; б) недоторканність майна і забезпечення захисту майнових прав підприємця; в) відшкодування незаконно спричиненої шкоди тощо (ст. 47 ГК України) [49]. З метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом: а) надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності; б) сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів; в) здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; г) стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; г) подають підприємцям інші види допомоги. Держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього (ст. 48 ГК України) [49].

Підприємець на власний розсуд може користуватися соціальними благами щодо економічних і соціальних результатів підприємницької діяльності та одержаного прибутку. Прибуток визначають як суму на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. Прибуток є одним із основних джерел фінансових ресурсів підприємств, формування централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. За рахунок прибутку відбувається формування в значному обсязі бюджетних ресурсів держави, здійснюється фінансування розширення підприємств, матеріальне стимулювання робітників, вирішення соціально-культурних заходів тощо [62]. Отже, успішна, прибуткова діяльність суб'єктів господарювання є економічним і соціальним результатом діяльності підприємця. Розрізняють декілька видів прибутку: загальний, чистий, нерозподілений. Загальний прибуток включає в себе податок на прибуток та інші платежі, що сплачуються з прибутку. Чистий прибуток підприємця визначається різниця між загальним прибутком і податком на прибуток та іншими платежами, що сплачуються з прибутку. Чистий прибуток

підприємства може спрямовуватись на поповнення статутного капіталу, на утворення та поповнення резервного капіталу, на виплату дивідендів та на інші цілі. Частина прибутку може залишатися нерозподіленою. Нерозподілений прибуток — це частка прибутку підприємства, одержана в результаті діяльності у попередні періоди, яка не була спрямована на виплату дивідендів власникам підприємства чи поповнення складових власного капіталу підприємства [62]. Саме чистий та нерозподілений прибуток підприємець може використовувати на власний розсуд.

В разі порушення прав підприємця він має свободу щодо звернення в адміністративному чи судовому порядку до компетентних органів чи посадових та службових осіб з вимогою захистити і поновити його порушене право на підприємницьку діяльність. Спори про відшкодування збитків вирішуються судом. Наприклад, він може оскаржувати у суді неправомірні дії громадян, юридичних осіб, органів державного управління. Порядок оскарження у суді неправомірних дій громадян і юридичних осіб закріплено в: а) ЦПК України [310]; б) ГПК України [52]. Порядок оскарження у суді протиправної діяльності органів державного управління здійснюється відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України [87].

Підводячи підсумок слід зробити певні висновки і рекомендації. Зміст конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це закріплена нормами і принципами міжнародних права та урегульована Конституцією і законодавством України сукупність можливостей підприємця започатковувати та безпосередньо здійснювати підприємництво, змінювати його види, характер, організаційні форм та припиняти підприємницьку діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Елементами змісту конституційної свободи на підприємницьку діяльність є: а) здійснювати самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик господарську діяльність не заборонену чи не обмежену законом; б) вимагати від зобов'язаних суб'єктів здійснювати дії спрямовані на забезпечення реалізації права уповноваженого суб'єкта; в) користуватися соціальним благом

досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; г) звертатися в адміністративному чи судовому порядку до компетентних органів чи посадових та службових осіб з вимогою захистити і поновити порушене право на підприємницьку діяльність.

2.3. Види конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Характеристика видів конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність тісно пов'язана з конституційним правом в його об'єктивному і суб'єктивному розумінні. Право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, належить кожній фізичній особі. Заборона діючими законами окремих видів підприємницької діяльності та обмеження зайняття підприємницькою діяльністю для окремих категорій фізичних осіб свідчить про їх теоретичну значущість та необхідність вирішення важливих практичних завдань щодо реалізації особою конституційної свободи. Проблема видів конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність досліджується вченими теорії права, конституціоналістами та економістами. Пропонуються різні критерії щодо групування конституційних свобод фізичної особи. Проводяться дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність за різними критеріями групування. Серед них такі види: а) залежно від гарантій; б) напрямками реалізації; в) обмеженнями і заборонами; г) за суб'єктами і об'єктами правовідносин; г) залежно від території (в середині країни чи за її межами) тощо. Окремо види конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в Україні ще не досліджувалися.

Метою дослідження є аналіз різних видів обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) вивчення різних поглядів авторів щодо проблеми обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку

діяльність; б) формулювання ознак та визначення видів обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) характеристика окремих видів обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

Підприємницька діяльність є одною з видів господарської діяльності і поділяється на вільну і дозвільну [29]. Право на заняття підприємницькою діяльністю є найвищою соціальною цінністю. Конституція України гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42). Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність закріплюється ст. 43 ГК України, де наголошується на тому, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. К. Боберська досліджувала передумови зародження конституційної свободи і законодавчого обмеження підприємницької діяльності та зробила висновок стосовно того, що процес закріплення права на підприємницьку діяльність доцільно розподілити на окремі етапи, в межах яких можна виокремити яскраво виражені тенденції. Проаналізувавши закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю крізь призму історико-правових джерел, поглядів науковців і творців текстів конституцій та їх проектів, К.Боберська підкреслює те, що генезис вищезазначеного права був нерозривно пов'язаний з формуванням української державності [18, с. 121]. Отже, з висновку К. Боберської прослідковується можливість особи вільно займатися підприємницькою діяльністю (мати конституційну свободу) та активної контрольної функції держави щодо обмеження конституційної свободи особи на підприємництво.

А. Ковач досліджує умови реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво і розрізняє такі правові категорії як «суб'єкт підприємницької діяльності», «суб'єкт господарювання» та «суб'єкт права на підприємницьку діяльність», оскільки вони не є тотожними як за обсягом та змістом, так і за формою. Адже, якщо суб'єктом підприємницької діяльності особа стає лише з моменту її реєстрації у такій іпостасі у встановленому

законом порядку, то правом на підприємницьку діяльність кожний суб'єкт потенційно наділяється з моменту народження, а інститут «реєстрації» є стадією реалізації даного права, яка і відбувається за наявності певних встановлених законом умов. Отже, основною умовою реалізації права на підприємницьку діяльність треба вважати легалізацію підприємницької діяльності суб'єкта [86, с. 213-214].

А. Колодій та А. Олійник, під підприємництвом розуміють самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик, не заборонену законом діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняттю торгівлею з метою одержання прибутку. На їх думку, підприємницькою діяльністю можуть займатися громадяни України, громадяни інших держав, особи без громадянства, але вона обмежується законом щодо депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. До того ж, відповідно до Закону України “Про підприємництво” від 7 лютого 1991 року, забороняється зайняття підприємницькою діяльністю військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки тощо [90, с. 193].

А. Кучеренко, характеризуючи конституційне право на підприємницьку діяльність, підкреслює той факт, що реалізація названого конституційного права багато в чому залежить від ефективної діяльності держави по його забезпеченню. На його думку, важливим питанням при дослідженні умов реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво є легалізація цієї діяльності. Легалізацію діяльності підприємців відносять до адміністративних заходів, оскільки вона полягає у державній реєстрації, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто у процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів. З метою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва держава здійснює підтримку підприємництва у таких формах: 1) сприяє організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування підприємців, підготовці і

перепідготовці кадрів; 2) стимулює інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг; 3) надає підприємцям цільові кредити; 4) надає підприємцям інші види допомоги [113, с. 39-41].

А. Олійник досліджує такі види: а) гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні [145]; б) реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні [146]; в) заборон [169] та обмежень [170] конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та інші.

В. Погорілко, В. Федоренко відносять конституційне право на підприємницьку діяльність до економічних прав і свобод. На їх думку, за змістом право дозволяє здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку. За суб'єктами назване право належить усім громадянам України, іноземцям і особам без громадянства. Винятком є депутати, посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та ін. [191, с. 226]. Отже, В. Погорілко і В. Федоренко, досліджуючи конституційне право на підприємницьку діяльність розрізняють конституційну свободу підприємництва та обмеження свободи за суб'єктами.

С. Різник дослідив забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність де запропонував нові поняття «безпосередня підприємницька діяльність», під якою він розуміє підприємницьку діяльність, що здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності (фізичними та юридичними особами, зареєстрованими у встановленому законом порядку) та «опосередкована підприємницька діяльність», як підприємницька діяльність, що здійснюється фізичними особами через належні їм на праві власності юридичні особи [255].

Н. Саніахметова визначає підприємницьку діяльність як націлену на отримання прибутку економічну діяльність з виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг, що володіє самостійним і ініціативним, творчим і інноваційним, систематичним і ризиковим, правомірним і соціально

відповідальним характером, здійснювана легітимним суб'єктом, що несе самостійну юридичну відповідальність. Визначальними для характеристики підприємництва є його класифікація: 1) за критерієм предмета – на виробниче і комерційне; 2) за критерієм суб'єкта – на здійснюване фізичними особами та юридичними особами [196]. На нашу думку, за названими критеріями можна групувати обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

В. Щербини розглядає господарську діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку як підприємницьку, а суб'єкти такої діяльності (підприємництва) є підприємцями. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, що слід розглядати як свободу підприємницької діяльності [323].

Отже, аналіз останніх досліджень та публікацій щодо проблеми обмежень конституційних прав і свобод особи на підприємницьку діяльність свідчить про те, що вченими теоретиками і конституціоналістами пропонуються різні поняття і види конституційної свободи фізичної особи.

На підставі проаналізованих публікацій можна дати визначення видів обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та сформулювати критерії для їх класифікації. Види обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це згруповані за критеріями виробничої і комерційної діяльності, суб'єктами та інших групами обмеження та заборони підприємцям здійснювати певну підприємницьку діяльність у відповідності з міжнародними нормами Конституцією та законами України.

Розрізняють такі критерії обмежень і заборон: а) за видами виробничої і комерційної діяльності; б) за суб'єктами; в) за інших критеріїв групування. Обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у виробничій чи комерційній сферах господарювання можуть мати місце за: 1) видами діяльності; 2) організаційно-правовими формами господарювання; 3) формами власності; 4) місцем заняття підприємництвом; 5) види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; 6) обсягом виробництва та реалізації

товару шляхом встановлення квот; 7) здійсненням підприємництва, яке повинно бути сертифіковане; 8) предметом діяльності; 9) суміщенням видів діяльності та ін.

Так, за видами діяльності можуть мати місце обмеження, пов'язані з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому КМ України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями. Проведення ломбардних операцій може здійснюватися державними ломбардами і повними товариствами [137].

Будь-яка підприємницька діяльність потребує проведення процедури державної реєстрації, яка регламентується Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Організаційно-правові форми господарювання, де обмежується підприємництво пов'язані з монополією держави на певну діяльність (діяльність по виготовленню та реалізації наркотичних засобів, зброї та вибухових речовин, по виготовленню цінних паперів та грошових знаків) може здійснюватися тільки державними підприємствами, а проведення ломбардних операцій також і повними товариствами, виготовлення та реалізація зброї та боєприпасів до неї, видобування бурштину, охорона окремих особливо важливих об'єктів державної власності може здійснюватися тільки тими підприємствами, перелік яких встановлює КМ України [138].

Хоча всі форми власності за загальним правилом рівні, але держава залишає за собою монопольне право на виготовлення та реалізацію наркотичних речовин, зброї та вибухових речовин, по виготовленню цінних паперів та грошових знаків. Держава може підтримувати деякі стратегічні для неї види підприємницької діяльності особливими правовими та, перш за все,

економічними засобами. Це зокрема стосується сільськогосподарського виробництва [138].

В ряді випадків встановлюються спеціальні територіальні. Так, спеціальні правила підприємництва встановлені щодо територій, які мають певний особливий правовий статус (прикордонні, зони вільного підприємництва, портах тощо [138].

Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування визначається Законом України "Про ліцензування видів господарської діяльності", який було ухвалено 2 березня 2015 р. [224]. Так, виробництво та торгівля спиртом (етиловим, коньячним, плодовим), алкогольними напоями, тютюновими виробами може здійснюватися лише на підприємствах за умови наявності у них спеціальних ліцензій [138]. З урахуванням відставання норм окремих законів щодо ліцензування не відповідає вимогам верховенства права, пропонуємо принцип «дотримання законності» уточнити таким чином «дотримання верховенства права» (ст. 3, п.1, п.п.3) [224].

Певні обсяги виробництва та реалізації товару, а також способи здійснення підприємницької діяльності, яка має бути екологічно безпечна, не суперечити засадам моралі, людяності, гуманізму передбачають встановлення квот. Квоти можуть бути встановлені як самою державою так і володільцем виключного права, а саме виробництво у більшості випадків має бути сертифіковане [138].

Важливу роль в групуванні обмежень конституційної свободи на підприємницьку діяльність мають предмет діяльності та суміщення видів діяльності. Так не допускається роздрібна торгівля вибухонебезпечними та піротехнічними виробами. Також не допускається одночасна торгівля промисловими та продовольчими товарами, а також деякими продовольчими товарами (шоколадні вироби з рибопродукцією). Не допускається конкуренція видів діяльності між повним товариством та його учасником. Останній не може займатись тим же видом діяльності, що повне товариство. Чинні нормативні

акти встановлюють ряд інших обмежень та правил, яких повинні дотримуватись у своїй діяльності суб'єкти підприємництва [138].

Діюче законодавство України закріплює обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність для певної категорії суб'єктів. Так, законодавство встановлює неможливість заняття підприємницькою діяльністю певних категорій громадян (військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, нотаріату, внутрішніх справ, органів державної влади та місцевого самоврядування). Не можуть займатися підприємницькою діяльністю і особи, які вчинили злочин і до яких судом застосовано покарання у вигляді позбавлення права на заняття окремим видом діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, які не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть бути співзасновником підприємства, обіймати в підприємницьких товариствах і об'єднаннях керівні посади і посади пов'язані з матеріальною відповідальністю [138]. Громадяни чи піддані інших держав не можуть займатися на території України аудиторською діяльністю та бути повіреним у справах інтелектуальної власності [138].

За інших критеріїв групування підприємницької діяльності конституційна свобода на підприємництво може обмежуватися законодавством України. Зокрема, законодавче встановлено перелік видів діяльності, підприємництво в яких не передбачено. Так, діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів державної власності, перелік яких визначається у встановленому КМ України порядку, а також діяльність, пов'язана із розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками з будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами й організаціями. Діяльність, пов'язана з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (крім місцевих

мереж) та супутникових систем телефонного зв'язку в мережах зв'язку загального користування (крім супутникових систем телефонного зв'язку в мережах загального користування, які мають наземну станцію спряження на території України та створюються або розгортаються за допомогою національних ракет-носіїв або національних космічних апаратів), пересиланням грошових переказів, листів до 20 грамів, поштових карток, виплатою та доставкою пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам, здійснюється виключно державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку [138].

Серед окремих видів обмежень конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність можна назвати підприємництво, пов'язане з: а) охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності; б) виробництвом бензинів моторних сумішей; в) здійснення страхової та банківської діяльності та ін. Так, Згідно із ч. 2 ст. 4 Закону України «Про підприємництво» діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому КМ України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами. Згідно із ч. 4 ст. 4 Закону України «Про підприємництво» [234] діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біостанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), здійснюється підприємствами, перелік яких визначається КМ України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про страхування» [243] страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних

товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно з Законом України «Про господарські товариства» [203] з урахуванням особливостей, передбачених законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Згідно зі ст. 6. Закону України «Про банки і банківську діяльність» [201] банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку [139].

Підводячи підсумок пропонуємо такі висновки та рекомендації. Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо проблеми обмежень конституційних прав і свобод особи на підприємницьку діяльність свідчить про те, що вченими теоретиками і конституціоналістами недостатньо проводяться дослідження поняття і видів обмежень конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність.

Видами обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є згруповані за критеріями виробничої і комерційної діяльності, суб'єктами та інших групами обмеження та заборони підприємцям здійснювати певну підприємницьку діяльність у відповідності з міжнародними договорами, нормами Конституції та законів України. Розрізняють такі критерії обмежень і заборон: а) за видами виробничої і комерційної діяльності; б) за суб'єктами; в) за інших критеріїв групування. Рекомендуємо, з урахуванням відставання норм окремих законів і не відповідності їх потребам життя та вимогам верховенства права, принцип «дотримання законності» (ст. 3, п.1, п.п.3) уточнити таким чином: «дотримання верховенства права».

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи вище сказане можна запропонувати такі висновків та рекомендацій. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльності – це закріплена Конституцією та не заборонена і деталізована законами України економічна можливість людини на самостійну, ініціативну, систематичну, на

власний ризик діяльність по здійсненню права на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, заняття торгівлею з метою одержання прибутку. Ознаками конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: 1) закріплення її в Конституції та законах України; 2) не обмеження та не заборона можливостей людини на підприємницьку діяльність; 3) самостійність, ініціативність, систематичність, ризикованість діяльності; 4) виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, заняття торгівлею; 5) отримання прибутку. Пропонуємо внести такі зміни до законодавства: а) ст. 42 ч. 1 Конституції України перед словами «Кожен має право на підприємницьку діяльність»... вставити «Свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту; б) ст. 43 ГК України замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується свобода» і далі по тексту.

Зміст конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це закріплена нормами і принципами міжнародних права та урегульована Конституцією і законодавством України сукупність можливостей підприємця започатковувати та безпосередньо здійснювати підприємництво, змінювати його види, характер, організаційні форм та припиняти підприємницьку діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Елементами змісту конституційної свободи на підприємницьку діяльність є: а) здійснювати самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик господарську діяльність не заборонену чи не обмежену законом; б) вимагати від зобов'язаних суб'єктів здійснювати дії спрямовані на забезпечення реалізації права уповноваженого суб'єкта; в) користуватися соціальним благом досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; г) звертатися в адміністративному чи судовому порядку до компетентних органів чи посадових та службових осіб з вимогою захистити і поновити порушене право на підприємницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо проблеми видів конституційних прав і свобод особи на підприємницьку діяльність свідчить про те, що вченими теоретиками і конституціоналістами недостатньо проводяться

дослідження поняття і видів конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність через призму їх обмежень.

Видами обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є згруповані за критеріями виробничої і комерційної діяльності, суб'єктами та інших групами обмеження та заборони підприємцям здійснювати певну підприємницьку діяльність у відповідності з міжнародними договорами, нормами Конституції та законів України. Розрізняють такі критерії обмежень і заборон: а) за видами виробничої і комерційної діяльності; б) за суб'єктами; в) за інших критеріїв групування.

Рекомендуємо, з урахуванням відставання норм окремих законів і не відповідності їх потребам життя та вимогам верховенства права, принцип «дотримання законності» (ст. 3, п.1, п.п.3) уточнити таким чином: «дотримання верховенства права». Врахування пропозицій, запропонованих по тексту роботи, на нашу думку, сприятиме удосконаленню методології дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, удосконаленню загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження правової дійсності.

РОЗДІЛ 3.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

3.1. Міжнародне регулювання конституційної свободи на підприємницьку діяльність

Міжнародне правове регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність тісно пов'язана з внутрішньо-національним правом. Право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, належить кожній особі. Регулювання міжнародними універсальними і регіональними договорами свободи підприємницької діяльності та обмежень зайняття підприємницькою діяльністю для окремих категорій фізичних осіб свідчить про їх теоретичну значущість та необхідність вирішення важливих практичних завдань щодо удосконалення реалізації особою конституційної свободи в Україні.

Проблема міжнародного правового регулювання конституційних економічних прав і свободи особи, включаючи і підприємницьку діяльність в Україні розглядалася вченими теоретиками, конституціоналістами та юристами інших галузей права. Авторами пропонуються різні загальнотеоретичні і галузеві напрями удосконалення міжнародного правового регулювання конституційних прав і свобод фізичної особи. Дослідження окремо міжнародного регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні ще не проводилися.

Метою дослідження є аналіз різних видів універсальних і регіональних міжнародних договорів, що регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз різних поглядів авторів щодо проблеми міжнародного правового регулювання конституційних прав і свобод особи, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність; б) формулювання поняття

міжнародного правового регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні; в) характеристика окремих видів міжнародних універсальних і регіональних договорів, що регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність в Україні; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

Міжнародне регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність невід'ємно пов'язане з дослідженням різних поглядів авторів щодо проблеми міжнародного гуманітарного права та прав і свобод особи, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність. Так, С.Черніченко підкреслює, що свобода людини розглядається як поведінка людей в яку держава не може втручатися. Принцип поваги до основних свобод людини і громадянина деталізується в договорах і нормах міжнародного права, що називаються міжнародними стандартами в галузі прав людини та поділяються на універсальні і регіональні [123, с. 405-406].

За принципом всезагальної поваги та додержання свобод людини важливе місце серед міжнародно-правових договорів і норм належить положенням, що закріплені в: а) статуті ООН; б) міжнародному білі про права людини; в) інших міжнародних актів з прав і свобод людини [160, с. 163].

У Статуті ООН відносно основних свобод людини закріплюється, що організація має за мету розвиток поваги до основних свобод для всіх людей, незалежно від раси, статі, мови і релігії [270].

Міжнародний білль про права включає в себе: а) Загальну декларацію прав людини; б) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; в) Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Загальна декларація прав людини (Декларація 1948 р.) є одним з перших в історії міжнародних відносин нормативним документом, де проголошено широке коло основних свобод людини [264, с. 13].

Як відмічає С. Перепьолкін, “Загальна декларація прав людини” від 10 грудня 1948 р. (далі Декларація) стала видатним міжнародним документом, що забезпечила на міжнародному рівні основні свободи людини і громадянина.

Тривалий та тяжкий шлях пройшла цивілізація до прийняття цього міжнародного документу. І сьогодні Декларація залишається унікальним документом тому, що за її допомогою на міжнародному рівні, вперше у вигляді каталогу, відбулося закріплення громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних свобод людини, було розпочато розроблення та прийнято у 1966 році два міжнародні пакти і факультативні протоколи. “Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права” та “Міжнародний пакт про громадянські і політичні права” і факультативні протоколи до нього отримали назву “Міжнародний біль про права людини” [180, с. 58-59].

М. Баймуратов, досліджуючи міжнародні правові акти в галузі прав людини, наголошує на тому, що їх прийнято називати міжнародними стандартами. Цим терміном охоплюються різнорідні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості типу Гельсінського Заключного акта, документів Віденської і Копенгагенської зустрічей ОБСЄ (НБСЄ), міжнародні звичаї. До числа основних міжнародно-правових актів в галузі прав людини, на його думку, належать: 1) Загальна декларація прав людини 1948 року; 2) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (підписаний Україною 20.03.1968 р.; ратифікований Україною 19.10.1973 р.; вступив у дію для України 3.01. 1976 р.); 3) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (відповідно 20.03.1968 р.; 19.10.1973 р.; 23.03.1976 р.); 4) Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року (вступив у дію 23.03.1976 р.; Україна приєдналася 25.12.1990р.); 5) Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року (підписана Україною 16.12.1949 р.; ратифікована Україною 22.07.1954 р.; вступила в дію для України 15.02. 1955 р.); 6) Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року (підписана Україною 7.03.1966 р.; ратифікована Україною 21.01.1969 р.; вступила в дію для України 7.04.1969 р.); 7) Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року (підписана Україною 9.12.1995 р.; ратифікована Україною 17.07. 1996 р.); 8) Конвенція про припинення злочину

апартеїду і покарання за нього 1973 року (підписана Україною 20.02.1974 р.; ратифікована Україною 15.10.1975 р.; вступила в дію для України 18.07. 1976 р.); 9) Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок 1979 року (підписана Україною 17.07.1980 р.; ратифікована Україною 24.12.1980 р.; вступила в дію для України 3.09.1981 р.); 10) Конвенція про права дитини 1989 року (підписана Україною 14.02.1990 р.; ратифікована Україною 28.02.1991 р.; вступила в дію для України 27.09.1991 р.) і ін. [10, с. 282-284]. Отже, Баймуратов М.О., називаючи основні міжнародно-правові акти в галузі прав людини, не виділяє універсальні і регіональні акти та досліджує порядок з міжнародними універсальними актами і Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року, яка відноситься до регіональних документів.

В. Боняк, досліджуючи проблему міжнародних стандартів в діяльності органів охорони правопорядку та їх імплементації в національне законодавство України, наголошує на тому, що відсутня єдина позиція вчених щодо поняття «міжнародні стандарти». На її думку, в процесі інтерпретації поняття «міжнародні стандарти прав людини» не було враховано поняття «документ», що охоплює не лише джерела права, а і інші матеріальні носії правової інформації. В. Боняк пропонує назву «міжнародно-правові акти-документи» [23, с. 262-267].

На думку Н. Камінської, існує ще одна проблема щодо «міжнародних стандартів», яка породжується тим, що терміни «європейська право» і «європейський правовий простір» вживаються як синоніми. На її думку, європейський правовий простір розвивається на основі трьох великих складових: а) регіонального міжнародного права, яке забезпечує засади мирного співіснування та співробітництва держав; б) особливих правових систем, створених регіональними міжнародними організаціями; в) національних правових систем держав Європи (членів Ради Європи, ЄС та інших), передбачаючи певний ступінь їх зближення, взаємоузгодженості [82, с. 234]. Отже, досліджуючи міжнародно-правові акти в галузі прав людини, слід

поділяти їх на універсальні і регіональні та досліджувати як міжнародно-правові стандарти.

О. Негодченко, досліджуючи міжнародну систему захисту прав людини і громадянина стверджує, що міжнародні стандарти включають міжнародно-правові акти і мають значний вплив як на формування національного законодавства в цілому, так і на окремі його інститути. Основоположні міжнародні акти-документи в названій сфері втілили в собі найпрогресивніші ідеї, розроблені людством протягом багатьох століть. У них в юридичній формі закріплені головні гарантії гідного існування людини, захисту їх прав і свобод. Головна ідея цих актів полягає у встановленні і реалізації прав людини у відносинах з державною владою [129, с. 41].

П. Рабінович та М. Хавронюк, досліджуючи міжнародні стандарти прав і свобод людини та їх національну імплементацію, визначають міжнародні стандарти прав людини як закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до дослідження яких заохочуються або зобов'язуються держави. Реалізація міжнародно-юридичних стандартів прав і свобод людини у внутрішньодержавну практику відбувається шляхом імплементації в національне законодавство. Автори визначають імплементацію міжнародних актів як здійснювана міжнародними і державними органами діяльність зі втілення норм та інших положень цих актів у національну юридичну практику [253, с. 19-20]. Отже, дослідивши наукові праці різних вчених стосовно міжнародного правового регулювання конституційних прав і свобод особи, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність ми можемо сформулювати ознаки поняття міжнародних стандартів та запропонувати його визначення.

Поняття міжнародного правового регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні включає в себе такі ознаки: а) правила міжнародних договорів, резолюцій міжнародних організацій, політичних домовленостей, міжнародних звичаїв інших актів-документів (міжнародних стандартів); б) вони мають універсальний і регіональний

характер; в) поведінку людей в яку держава не втручається; г) діяльність міжнародних і державних організацій по втіленню принципів і норм міжнародних стандартів в національну юридичну практику; г) забезпечення національного правопорядку у сфері підприємництва за міжнародними стандартами.

Таким чином, міжнародне правове регулювання конституційної свободи особи на підприємництво в Україні – це діяльність міжнародних і внутрішніх державних організацій по втіленню принципів і норм (договорів, резолюцій, політичних домовленостей, звичаїв, інших універсальних і регіональних актів-документів інших міжнародних стандартів) в національну юридичну практику з метою забезпечення національного правопорядку у сфері підприємництва за міжнародними стандартами.

Розглянемо окремі види міжнародних універсальних і регіональних договорів, що регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність в Україні. До міжнародних універсальних договорів можна віднести: 1) Загальну декларацію прав людини 1948 року; 2) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року; 3) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року; 4) Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року; 5) Конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р.; 6) Конвенція про транснаціональні корпорації 1998 р.; 7) Міжнародна організація праці 1919 р. та ін.

Загальна декларація прав людини закріплює, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в душі братерства. Кожна людина має право на свободу, включаючи і свободу підприємницької діяльності [73].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права закріплює, що всі народи вільно забезпечують свій економічний розвиток. Держава може встановлювати тільки такі обмеження свобод, які визначаються законом, і лише

остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених свобод, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві [122].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року закріплює, що визнання невід'ємних прав є основою свободи, справедливості і загального миру і кожна людина має право на свободу (ст. 9) [125].

Конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року закріплює свободу міжнародних взаємовигідних торговельних відносин і підкреслює, що розвиток міжнародної торгівлі на основі рівності і взаємної вигоди є важливим елементом у справі сприяння розвитку дружніх відносин між державами [94].

Міжнародна організація праці 1919 р. об'єднує делегатів урядів, підприємців та працівників різних держав. Міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, прийняті щорічною Міжнародною конференцією праці, яка ще називається Міжнародним парламентом праці, і утворюють Міжнародний трудовий кодекс. За часів своєї діяльності МОП ухвалила понад 190 конвенцій (міжнародні угоди, які підлягають ратифікації державами-членами Організації) і 202 рекомендації. Щорічно МОП витрачає близько 130 млн. дол. США для запровадження в країнах-членах МОП окремих проектів технічної допомоги. Серед інших конвенцій МОП Україна ратифікувала Конвенцію № 105 «Про скасування примусової праці» (1957 рік) та зобов'язалася скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми: а) як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі; б) як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку; в) як засіб підтримання трудової дисципліни; г) як засіб покарання за участь у страйках; д) як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання [96]. Отже, така діяльність України свідчить про ефективну імплементацію міжнародних стандартів у забезпечення конституційної свободи особи на підприємництво.

Серед міжнародних регіональних актів-документів, що є міжнародними стандартами для регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні слід назвати такі: 1) Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року; 2) Договір про Європейський Союз та ін.

Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року гарантує кожній особі основоположні свободи включаючи і свободу підприємництва. В Конвенції забороняється рабство і примусова праця. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю [95].

В основу регулювання свободи підприємницької діяльності покладено ст. 43 Договору про заснування Європейського Союзу, яка забороняє обмеження свободи провадження підприємницької діяльності громадянами однієї держави-члена на території іншої держави-члена [58].

Підсумовуючи, пропонуємо такі висновки та рекомендації.

Міжнародне правове регулювання конституційної свободи особи на підприємництво в Україні – це діяльність міжнародних і державних організацій по втіленню принципів і норм міжнародних стандартів (договорів, резолюцій, політичних домовленостей, звичаїв, інших універсальних і регіональних актів-документів) в національну юридичну практику з метою забезпечення національного правопорядку у сфері підприємництва. Ознаками міжнародного правового регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні є: а) правила міжнародних договорів, резолюцій міжнародних організацій, політичних домовленостей, міжнародних звичаїв інших актів-документів (міжнародних стандартів); б) їх універсальний і регіональний характер; в) поведінка людей в яку держава не втручається; г) діяльність міжнародних і державних організацій по втіленню принципів і норм міжнародних стандартів в національну юридичну практику; г) забезпечення національного правопорядку у сфері підприємництва за міжнародними стандартами. Запропоновані по тексту рекомендації сприятимуть

удосконалення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

3.2. Законодавче регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Метою дослідження є конституційне та законодавче регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами дослідження є: а) аналіз праць авторів щодо проблеми конституційного і законодавчого регулювання прав і свобод особи, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність; б) формулювання поняття конституційного і законодавчого регулювання свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні; в) характеристика окремих видів конституційного і законодавчого регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

Проблема конституційного і законодавчого регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність може розглядатися в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. За предметом дослідження нас цікавить саме суб'єктивне значення названої проблеми. Аналіз наукових і конституційно-правових джерел можна провести, дослідивши праці вчених теоретиків, конституціоналістів, інших юристів і економістів. Так, С. Бобровник конституційне право та свободу на підприємницьку діяльність (ст. 42) в суб'єктивному розумінні характеризує як можливість особи здобувати засоби для існування шляхом вільного вибору участі у виробництві матеріальних і духовних благ, задоволенні своїх інтересів у сфері інтелектуальної, науково-дослідницької та творчої діяльності [20, с. 96-97].

О. Будкевич дослідила нормативно-правове регулювання (НПР) господарської (підприємницької) діяльності у спеціальних (вільних) економічних зонах (ВЕЗ). Систему НПР ВЕЗ складають загальна та спеціальна частини. В таку

систему законодавства України про ВЕЗ включають: 1) Конституцію України від 28 червня 1996 р. (ст. 92) де закріплено, що виключно законами України встановлюється порядок створення та функціонування вільних та інших спеціальних зон; 2) ГК України від 16 січня 2003 р. (гл. 39 «Спеціальні (вільні) економічні зони»); 3) Митний кодекс (МК) України від 13 березня 2012 р.; 4) Закон України від 13 жовтня 1992 р. «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [25].

О. Вінник, досліджує господарське законодавство яке складає нормативну основу господарського правопорядку – правил організації, безпосереднього здійснення та управління господарською діяльністю. Вона визначає господарське законодавство як сукупність нормативно-правових актів і правових норм, які регулюють відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та управління (в тому числі організації) такою діяльністю. Господарське законодавство складається з великого масиву взаємопов'язаних між собою нормативно-правових актів різної юридичної сили, що регулюють господарські відносини. В своїй сукупності ці нормативно-правові акти складають систему господарського законодавства. Нормативне регулювання господарських відносин ґрунтується на встановлених Конституцією України основних засадах правопорядку в сфері господарювання. Правопорядок у названій сфері формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів і ґрунтується на відповідних положеннях Конституції України. За юридичною силою нормативних актів система господарсько-правових актів складається з: 1) Конституції України; 2) законів України: а) кодифікованих: ГК України, ЦК України, Кодекс торговельного мореплавства (КТМ) України та ін.; б) поточних: Про промислово-фінансові групи в Україні від 21.11.1995 р.; Про концесії від 16.07.1999 р.; Про ліцензування певних видів господарської діяльності від 01.06.2000 р.(втратив чинність від 2.03.2015 р.); Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) від

15.03.2001 р.; Про кооперацію від 10.07.2003 р.; Про цінні папери та фондовий ринок від 23.02.2006 р. та ін. [35].

Л. Ганущак-Єфіменко, аналізуючи регулювання економічної діяльності, стверджує, що до 90% приросту валового продукту забезпечується за рахунок упровадження нових технологій. При цьому роль держави в інноваційній підприємницькій діяльності є значно вагомішою, ніж при регулюванні звичайної економічної діяльності. Виходячи з цього в Україні в основному розроблено організаційно-економічні і правові засади державного регулювання інноваційного розвитку не тільки на рівні національного господарства, галузей і регіонів, але й на рівні підприємств. Законом, що регулює інноваційну діяльність в Україні є Закон України «Про інноваційну діяльність». Законодавство України у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції і законах України: а) Про інвестиційну діяльність; б) Про наукову і науково-технічну діяльність; в) Про наукову і науково-технічну експертизу; г) Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків; ґ) Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні; д) Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій; е) Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та інших законів України, які регулюють суспільні відносини у сфері підприємництва [44].

А. Колодій і В. Копейчиков досліджують свободу людини як вихідне поняття у проблемі прав і свобод. За відсутності у людини свободи вона не може володіти і реально користуватися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації. Людина є вільною від народження, а держава є головним гарантом свободи людини. Поняття «свобода людини» повно відображає принцип, згідно з яким людина має право робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством (ст. 19 Конституції України). Свобода людини як об'єктивна реальність виходить за межі, врегульовані правом, і має витоки в системі інших соціальних норм, що панують у демократичному суспільстві. Поняття «свобода» може мати неоднакове тлумачення, оскільки, з одного боку, свобода характеризує загальний стан людини, її

соціальний статус, а з іншого — конкретизується в можливості вчиняти ті або інші конкретні дії в межах, наданих людині мораллю і правом. Можливості, що надаються нормами чинного права, визначаються як суб'єктивні права людини. Економічні суб'єктивні права — це види та межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина в сфері виробництва, розподілу, обміну та використання матеріальних благ. До названих прав і свобод вони відносять і свободу підприємницької діяльності [195, с. 203-206].

О. Негодченко зазначає, що Конституція України (ст. 42) закріплює, регулює і охороняє право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Дане право він відносить до економічних суб'єктивних прав і підкреслює, що воно включає в себе як право на створення підприємства, так і право ведення підприємницької діяльності. Право підприємницької діяльності всебічно гарантується державою шляхом загальних і спеціальних гарантій. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, визначає законом види і межі монополії, захищає права не лише підприємців, а й споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції, усіх видів послуг і робіт. Держава законами обмежує діяльність окремих суб'єктів права (наприклад, депутатів, посадових і службових осіб органів держави і органів місцевого самоврядування тощо) [129, с. 63-64].

А. Олійник, характеризуючи конституційне та законодавче регулювання свободи підприємницької діяльності, стверджує, що названа свобода регулюється Конституцією України (ст. 42) та правовими нормами кодифікованих, органічних і поточних законів України. Серед кодифікованих законів автор називає ГК України. До органічних законів відносить Закон України “Про Антимонопольний комітет України”. До поточних – закони: а) Про захист економічної конкуренції; б) Про захист прав споживачів та ін. [160, с. 133-134].

В. Погорілка, В. Федоренка підкреслюють, що важливим економічним правом є свобода кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42). За змістом це право дозволяє здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку; за суб'єктами – належить всім гро-

мадянам України, іноземцям і особам без громадянства, за винятком депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та ін. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, упереджує зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. Зокрема, в Україні діє Антимонопольний комітет, який зобов'язаний забезпечувати конкурентність підприємницької діяльності в державі та запобігати утворенню штучних монополій. Конституція України покладає на державу обов'язок захищати права споживача, здійснювати контроль за якістю та безпечністю продукції й усіх видів послуг і робіт, сприяти діяльності громадських організацій споживачів. Тобто держава забезпечує соціальний характер підприємницької діяльності в Україні. Механізми реалізації конституційного права людини на підприємницьку діяльність визначає ГК України і ЦК України, інші акти чинного законодавства. Так, конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять, зокрема: право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції тощо (ст. 5 ГК України). Суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, що не суперечить законодавству (ст. 19-20 ГК України). Держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. В контексті прав людини слід розглядати саме фізичну особу як суб'єкта підприємницької діяльності. Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законом (ст. 50 ЦК України). Фізична особа здійснює своє

право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність: безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами (ст. 128 ЦК України). Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом [191, с. 226].

П. Рабінович та М. Хавронюк суб'єктивне право на підприємницьку діяльність відносять до системи економічних прав і свобод. На їх думку, назване право у поєднанні з правом на приватну власність становлять правову основу ринкової економіки і є головним способом подолання відчуження громадян України від засобів виробництва. Систему конституційного та законодавчого регулювання права на підприємницьку діяльність складають такі нормативно-правові акти як Конституція та закони України [253, с. 219-223].

О. Скакун в якості самостійного виду основоположних прав і свобод людини і громадянина розглядає економічні права і свободи. На її думку, це свобода людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися предметами споживання і основними чинниками господарської діяльності, виявляти підприємливість та ініціативу в реалізації своїх здібностей у придбанні засобів для існування. Вона підкреслює, що раніше право на приватну власність і підприємницьку діяльність розглядали як основоположні особисті права. У сучасних конституціях та нормативно-правових актах ці права частіше називають економічними і виділяють у відносно самостійну групу поряд з особистими і політичними правами [265, с. 72].

Отже, аналіз різних поглядів авторів щодо конституційного та законодавчого регулювання свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність дає можливість запропонувати ознаки та систему такого регулювання. Ознаками є: 1) сукупність конституційних принципів та норм законів України; 2) закріплення, регулювання і охорона свободи особи підприємця самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик здійснювати господарську діяльність; 3) осно-

ва нормативного правопорядку у сфері підприємницької діяльності; 4) метою є досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Звідси конституційне і законодавче регулювання свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні – це сукупність норм і принципів Конституції і законів України, що закріплюють та охороняють вільну можливість підприємця самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик здійснювати господарську діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку, що складає основу нормативного правопорядку підприємництва.

Серед окремих видів системи конституційного і законодавчого регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні розглянемо норми: 1) Конституції України; 2) законів України: а) ГК України; б) ЦК України; в) Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ); г) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань та ін.

Конституція України закріплює свободу кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Обмежується свобода підприємницької діяльності щодо окремих суб'єктів (депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування). Держава захищає права споживачів, забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності (ст. 42) [105].

Деталізуються принципи і норми Конституції України в окремих кодексах та інших законах України. Так, в ГК України від 16 січня 2003 р. закріплюється: а) свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом (ст. 6); б) поняття, принципи та зміст свободи підприємницької діяльності, її організаційні форми; в) гарантії та державна підтримка підприємництва; г) порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва; г) відповідальність підприємців та підстави припинення підприємницької діяльності (гл. 4) [49].

ЦК України від 16 січня 2003 р. закріплює фізичну особу як підприємця та її права: а) на здійснення підприємницької діяльності; б) застосування до

підприємницької діяльності фізичних осіб нормативно-правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб; в) цивільно-правової відповідальності фізичної особи – підприємця; г) банкрутство фізичної особи – підприємця; г) управління майном, що використовується у підприємницькій діяльності, органом опіки та піклування та ін. (гл. 5) [308].

КУПБ від 18 жовтня 2018 р. встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи. Боржник – юридична особа або фізична особа, у тому числі фізична особа - підприємець, неспроможна виконати свої грошові зобов'язання, строк виконання яких настав (ст. 1) [88].

Закон України від 26 листопада 1993 р. “Про Антимонопольний комітет України” регулює діяльність державного органу із спеціальним статусом, метою якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Враховуючи постійне відставання діючих законів від суспільної практики, на нашу думку, одним з принципів діяльності Антимонопольного комітету має бути “верховенство права”. Пропонуємо доповнити ст. 4 Закону від 26.11.1993 р. названим принципом [199].

Закон України від 15 травня 2003 р. “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців [207].

Підеумовуючи сказане, пропонуємо такі висновки та рекомендації. Конституційне і законодавче регулювання свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні – це сукупність норм і принципів Конституції і законів України, що закріплюють та охороняють вільну можливість підприємця самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик здійснювати господарську діяльність з метою досягнення економічних і

соціальних результатів та одержання прибутку, що складає основу нормативного правопорядку підприємництва.

Систему конституційного і законодавчого регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні складають принципи і норми: 1) Конституції України; 2) кодифікованих, органічних та поточних законів України: а) ГК України; б) ЦК України; в) Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ); г) Про Антимонопольний комітет України від 26 листопада 1993 р.; г) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань; д) Про державну допомогу суб'єктам господарювання від 01 липня 2014 р. та ін.

Пропонуємо ст. 4 Закону України від 26 листопада 1993 р. доповнити принципом верховенства права, що сприятиме більш ефективному забезпеченню державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

3.3. Регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні підзаконними нормативно-правовими актами

Регулювання підзаконними нормативно-правовими актами конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та обмежень зайняття такою діяльністю для окремих категорій фізичних осіб свідчить про їх теоретичну значущість та необхідність вирішення важливих практичних завдань щодо удосконалення реалізації особою названої конституційної свободи в Україні.

Проблема регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні розглядалася вченими теоретиками, конституціоналістами та юристами інших галузей права. Авторами пропонуються різні визначення та система регулювання підзаконними нормативно-правовими актами конституційних свобод, включаючи і свободу фізичної особи на підприємницьку діяльність. Дослідження окремо регулювання підзаконними нормативно-правовими актами конституційної свободи особи на

підприємницьку діяльність в Україні ще не проводилися. Метою дослідження є регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні підзаконними нормативно-правовими актами. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз різних поглядів авторів щодо проблеми правового регулювання конституційних прав і свобод особи, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність; б) формулювання поняття правового регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні підзаконними нормативно-правовими актами; в) характеристика окремих видів підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність в Україні; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

Підзаконні нормативно-правові акти видаються лише на підставі і на виконання законів. Вони є елементом зовнішньої форми права, що характеризується як спосіб зовнішнього виразу змісту правових норм. Підзаконний нормативно-правовий акт, що регулює основні свободи людини, – це результат нормотворчої діяльності компетентних органів держави (їх посадових осіб), уповноважених на те державою органів та посадових осіб місцевого самоврядування, об'єднань громадян по встановленню, введенню в дію, зміні і відміні нормативно-правових документів, які деталізують окремі положення законів та встановлюють механізми реалізації основних свобод. Існують різні класифікації підзаконних нормативно-правових актів. Їх можна поділяти за такими критеріями: а) часом і територією дії; б) колом осіб, на яких вони діють; в) суб'єктами, що прийняли такі акти; г) залежно від групи конституційних свобод (загальних чи спеціальних), що регулюються такими актами та ін. [160, с. 210]. З приводу поняття і системи нормативно-правових актів, що регулюють суб'єктивні права особи є різні позиції авторів.

Так, С. Гусарев визначає підзаконний нормативно-правовий акт, що регулює основні свободи людини, як результат нормотворчої діяльності компетентних органів держави (їх посадових осіб), уповноважених на те державою органів та посадових осіб місцевого самоврядування, об'єднань

громадян по встановленню, введенню в дію, зміні і відміні нормативно-правових документів, які деталізують окремі положення законів та встановлюють механізми реалізації основних свобод [55, с. 134]. Отже, С.Гусарев підкреслює, що видавати підзаконні нормативно-правові акти можуть компетентні органи держави, органи місцевого самоврядування, окремі об'єднання громадян і їх посадові особи, що уповноважені на те державою.

Н. Пархоменко вважає, що підзаконні нормативно-правові акти містять норми, які володіють рядом специфічних ознак, видаються лише уповноваженими органами держави у визначеній формі з метою конкретизації та на виконання законів. Далі вона протирічить власному висновку і стверджує, що відповідно до Конституції України підзаконні нормативно-правові акти видають: а) Президент України (ст. 106); б) Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади (ст. 117); в) Верховна Рада та Рада міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 135); г) голови місцевих державних адміністрацій (ст. 118); г) органи місцевого самоврядування та їх посадові особи (ст. 143, 144) [278, с. 346-347]. Отже, Н. Пархоменко, наголошуючи на тому, що підзаконні нормативно-правові акти видають лише органи держави, далі пише про те, що і органи місцевого самоврядування також видають підзаконні нормативно-правові акти. Однак їх ніяк неможна віднести до державних органів.

О. Скакун вважає, що нормативно-правовий акт видається на основі закону, відповідно до закону і спрямований на його виконання шляхом конкретизації законодавчих приписів або встановлення первинних норм. Вона наголошує на тому, що його під законність не означає меншу юридичну обов'язковість і посідає важливе місце в системі правового регулювання, оскільки забезпечує виконання законів шляхом конкретизованого, деталізованого нормативного регулювання усього комплексу суспільних відносин. На її думку, систему підзаконних нормативно-правових актів складають: а) загальні; б) відомчі; в) місцеві; г) локальні акти [265, с. 377-380]. Отже, О. Скакун серед підзаконних нормативно-правових актів виділяє і

локальні, тобто акти підприємств, установ, організацій, що приймаються їх керівниками в межах їх компетенції і поширюються у сфері трудової і службової діяльності, включаючи і підприємницьку (накази, інструкції, статuti, правила, положення, програми тощо).

Узагальнюючи позиції різних авторів щодо поняття і системи підзаконних нормативно-правових актів можемо сформулювати поняття правового регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні підзаконними нормативно-правовими актами. Названі нормативно-правові акти: 1) встановлюються: а) органом законодавчої влади України; б) Президентом України; в) органами і посадовими особами виконавчої і судової влади; в) контрольно-наглядними органами держави; г) органами і посадовими особами місцевого самоврядування; г) підприємствами, установами, організаціями і об'єднаннями громадян та їх органами; 2) видаються на підставі і на виконання законів; 3) деталізують норми законів або встановлюють механізми їх реалізації; 4) мають загальне, відомче, місцеве і локальне значення і регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльності у відповідних правовідносинах. Отже, підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють конституційну свободу людини і громадянина на підприємницьку діяльність, видаються компетентними суб'єктами лише на підставі і на виконання законів, є способом зовнішнього виразу змісту правових норм законів і можуть їх деталізувати чи встановлювати механізми їх реалізації.

Розглянемо підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність в Україні. Серед таких актів, на нашу думку, можна виділяти: 1) постанови ВР України; 2) укази Президента України; 3) постанови КМ України; 4) накази керівників центральних органів влади; 5) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій; 6) нормативні акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування; 7) нормативні акти підприємств, установ та організацій тощо.

Постанова ВР України “Про Засади державної політики України в галузі прав людини” від 17 червня 1999 р. закріплює принципи та основні напрями

державної політики в забезпеченні конституційних свобод людини і громадянина, включаючи і конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність. Важливим видом підзаконних актів парламенту є постанови щодо:

- а) заслуховування щорічних доповідей Уповноваженого з прав людини; б) проведення парламентських слухань.

Серед постанов щодо щорічних та спеціальних доповідей Уповноваженого з прав людини, де деталізуються окремі конституційні свободи людини і громадянина (включаючи і свободу підприємницької діяльності), можна виділити такі: 1) Про першу щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні від 7 грудня 2000 р.; 2) Про щорічну доповідь Уповноваженого про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні від 15 травня 2003 р.; 3) Про щорічну доповідь Уповноваженого про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні від 7 липня 2005 р.; 4) Про щорічну доповідь Уповноваженого про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні від 5 квітня 2011 р.; 5) Про спеціальну доповідь Уповноваженого з прав людини “Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні” від 5 квітня 2011 р. тощо [160, с. 212].

Так, М. Єрмошенко і Л. Ганущак-Єфіменко, підкреслюючи важливу роль законодавства в процесі реалізації свободи на підприємницьку діяльність при формуванні нового механізму інноваційного саморозвитку, приводять прийняту Верховною Радою України постанову «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації» в якій визначено основні складові Концепції розвитку національної інноваційної системи, до яких віднесено наступні: структурна перебудова економіки, прогнози та пріоритети; розвиток науково-технічного потенціалу та формування інноваційної інфраструктури; стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання; фінансова підтримка інноваційної діяльності; розвиток ринку наукоємної продукції та послуг; розвиток інноваційної культури, формування системи генерації і поширення знань, підготовка кадрів високої кваліфікації, вдосконалення

системи, форм і методів освіти і професійної підготовки; система правової охорони і використання інтелектуальної власності [69, с. 53-54]. Отже, ВР України, крім урегулювання свобод людини шляхом прийняття законів, приймає ще й підзаконні нормативно-правові акти, які деталізують та встановлюють механізми реалізації окремих норм Конституції та законів України щодо регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Серед указів Президента України, які регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність слід відзначити: 1) Про Концепцію вдосконалення державного регулювання господарської діяльності від 3 вересня 2007 р.; 2) Про невідкладні заходи щодо вдосконалення державного регулювання господарської діяльності від 9 серпня 2008 р.; 3) Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції від 20 вересня 2019 р. та ін. Так, Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» передбачено, що КМ України до 1 грудня 2019 р. має вжити заходів щодо зменшення нелегальної зайнятості, зокрема шляхом деталізації доходів та відносин у сфері зайнятості населення, запровадження механізмів стимулювання роботодавців легалізувати оформлення трудових договорів, посилення відповідальності за порушення законодавства про працю та порушення платником податків порядку подання інформації про фізичних осіб – платників податків [228]. Отже, вимога Президента України щодо легалізації оформлення трудових договорів, посилення відповідальності за порушення законодавства про працю та порушення платником податків порядку подання інформації щодо працюючих фізичних осіб розповсюджується і на підприємців та підприємницьку діяльність, має сприяти регулюванню конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Нормативні постанови КМ України регулюють окремі положення конституційні свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Так,

Постанова КМ України від 27 серпня 1995 р. «Про Український фонд підтримки підприємництва» закріплює, що з метою сприяння реалізації державної політики підтримки підприємництва було створено Український фонд підтримки підприємництва основними завданнями якого є: а) сприяння реалізації державної політики розвитку підприємництва шляхом залучення й ефективного використання фінансових ресурсів на поворотній і безповоротній основі, фінансування цільових програм та проектів, часткової сплати відсотків за видані підприємцям кредити установами банків; б) співробітництво з міжнародними, іноземними та українськими фінансовими організаціями у питаннях розвитку підприємництва; в) участь у реалізації міжнародних договорів у частині фінансового забезпечення розвитку підприємництва в Україні; г) участь в утворенні організацій, що мають за мету надання підтримки підприємництву [250]. Постанова КМ України від 11 вересня 2019 р. «Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства» затвердило в новій редакції Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, де серед інших основними завданнями Мінекономіки закріплено завдання забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері розвитку підприємництва [181]. Отже, постанови ВР України, укази Президента України та постанови КМ України є загальними підзаконними нормативно-правовими актами, які деталізують положення Конституції і законів України щодо конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

Важлива роль в регулюванні конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні належить: 1) відомчим нормативно-правовим актам до яких відносять накази керівників центральних органів влади (серед яких, наприклад нормативні накази Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства; 2) місцевим нормативно-правовим актам до яких відносяться розпорядження голів місцевих державних адміністрацій та нормативні акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування; 3)

локальним нормативно-правовим актами якими є нормативні акти підприємств, установ та організацій.

Підсумовуючи, пропонуємо висновки та рекомендації. Підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють конституційну свободу людини і громадянина на підприємницьку діяльність – це видані компетентними суб'єктами документи на підставі і на виконання законів, що є способом зовнішнього виразу змісту правових норм законів і деталізують їх чи встановлюють механізми їх реалізації.

Видами підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність є: 1) загальні акти (постанови ВР України, укази Президента України, постанови КМ України); 2) відомчі акти (нормативні накази керівників центральних органів влади); 3) місцеві акти (розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, нормативні акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування); 4) локальні акти (нормативні акти підприємств, установ та організацій).

Запропоновані по тексту рекомендації сприятимуть удосконаленню деталізації і встановленню механізмів реалізації міжнародних, конституційних норм та норм законів України щодо забезпечення регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

Висновки до розділу 3

Підводячи підсумок по розділу пропонуємо такі висновки і рекомендації. Міжнародне правове регулювання конституційної свободи особи на підприємництво в Україні – це діяльність міжнародних і державних організацій по втіленню принципів і норм міжнародних стандартів (договорів, резолюцій, політичних домовленостей, звичаїв, інших універсальних і регіональних актів-документів) в національну юридичну практику з метою забезпечення національного правопорядку у сфері підприємництва. Ознаками міжнародного правового регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку

діяльність в Україні є: а) правила міжнародних договорів, резолюцій міжнародних організацій, політичних домовленостей, міжнародних звичаїв інших актів-документів (міжнародних стандартів); б) їх універсальний і регіональний характер; в) поведінка людей в яку держава не втручається; г) діяльність міжнародних і державних організацій по втіленню принципів і норм міжнародних стандартів в національну юридичну практику; г) забезпечення національного правопорядку у сфері підприємництва за міжнародними стандартами. Запропоновані по тексту рекомендації сприятимуть удосконалення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

Конституційне і законодавче регулювання свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні – це сукупність норм і принципів Конституції і законів України, що закріплюють та охороняють вільну можливість підприємця самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик здійснювати господарську діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку, що складає основу нормативного правопорядку підприємництва.

Систему конституційного і законодавчого регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні складають принципи і норми: 1) Конституції України; 2) кодифікованих, органічних та поточних законів України: а) ГК України; б) ЦК України; в) Кодекс України з процедур банкрутства (КУПБ); г) Про Антимонопольний комітет України від 26 листопада 1993 р.; г) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань; д) Про державну допомогу суб'єктам господарювання від 01 липня 2014 р. та ін.

Пропонуємо ст. 4 Закону України від 26 листопада 1993 р. доповнити принципом верховенства права, що сприятиме більш ефективному забезпеченню державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють конституційну свободу людини і громадянина на підприємницьку діяльність – це видані

компетентними суб'єктами документи на підставі і на виконання законів, що є способом зовнішнього виразу змісту правових норм законів і деталізують їх чи встановлюють механізми їх реалізації.

Видами підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність є: 1) загальні акти (постанови ВР України, укази Президента України, постанови КМ України); 2) відомчі акти (нормативні накази керівників центральних органів влади); 3) місцеві акти (розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, нормативні акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування); 4) локальні акти (нормативні акти підприємств, установ та організацій).

Запропоновані рекомендації сприятимуть удосконаленню деталізації і встановленню механізмів реалізації міжнародних, конституційних норм та норм законів України щодо забезпечення регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

РОЗДІЛ 4.

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

4.1. Поняття та види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та обмежень зайняття такою діяльністю для окремих категорій фізичних осіб свідчить про їх теоретичну значущість та необхідність вирішення важливих практичних завдань щодо удосконалення їх реалізації особою в Україні. Проблема регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні розглядалася вченими теоретиками, конституціоналістами та юристами різних галузей права. Авторами пропонуються визначення гарантій забезпечення реалізації конституційних прав і свобод, включаючи і свободу фізичної особи на підприємницьку діяльність. Поняття гарантій забезпечення реалізації конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні самостійно ще не досліджувалося.

Метою дослідження є з'ясування поняття гарантій реалізації конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз різних поглядів авторів щодо поняття гарантій реалізації конституційних прав і свобод особи, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність; б) формулювання поняття гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні; в) характеристика ознак гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

У перекладі з французької „garantie” означає “забезпечення”, “запорука”, “умова, котра забезпечує що-небудь” [39, с. 77]. Аналіз різних позицій авторів

щодо гарантій прав і свобод людини та громадянина дає змогу дійти до висновку, що існують їх характеристики: а) загального розуміння (С. Лисенков); б) місця і ролі в українській теоретико-правовій думці (І. Магновський); в) витоків колективістської концепції (М. Гуренко); г) захисту (О. Негодченко); д) ролі у механізмі реалізації прав і свобод (Л. Воєводін) тощо. Їх розглядають як: а) правові (В. Погорілко); б) юридичні (П. Глущенко); в) загальні та спеціальні (П. Рабінович, В. Сіренко, О. Скакун); г) загальні та правові (юридичні) (К. Волинка) тощо.

С. Лисенков гарантії прав і свобод людини і громадянина визначає як умови, засоби, способи, що забезпечують їх здійснення у повному обсязі і всебічну їх охорону [114, с. 73].

І. Магновський, розглядаючи гарантії прав і свобод людини в українській теоретико-правовій думці, наголошує на двох моментах які, на його думку, є умовами гарантування: а) узгодженість позитивних законів з природними правами, що дає змогу визнавати їх основними джерелами права; б) існування у злагоді держави і суспільства, як умови функціонування прав і свобод та середовища їх гарантування [117, с. 71].

М. Гуренко аналізує колективістський підхід до розуміння гарантій прав і свобод і робить висновок про те, що у його основі лежали погляди К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Ульянова (Леніна) на людину як колективну істоту, яка живе у суспільстві, пов'язана з ним і не може бути вільна від нього. Суспільство, держава і людина – явища класові. Марксистки відкидали позакласове існування людини, її прав та гарантій їх реалізації [124, с. 74-75].

О. Негодченко визначає гарантії захисту прав і свобод як систему соціально-економічних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють можливості для здійснення прав, свобод, інтересів людини та громадянина. Він виділяє систему конституційних організаційно-правових гарантій, серед яких називає Президента України, ВР України, органи виконавчої влади, суди, прокуратуру, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, місцеве самоврядування. Видом нормативно-правових гарантій, поряд

з нормами-принципами та обов'язками, він називає юридичну відповідальність [128, с. 66-68].

Л. Воєводін досліджує гарантії прав і свобод в механізмі їх реалізації. Призначення гарантій полягає в тому, щоб забезпечити перетворення можливості у дійсність. Права і свободи особи є юридичною моделлю, що закріплюється нормами права. Гарантії призначені забезпечити перетворення юридичного становища прав і свобод людини та громадянина у їх фактичне становище, тобто для фактичного отримання соціальних благ, закріплених правовою нормою. Вони необхідні не лише для реалізації прав і свобод, а й для виконання обов'язків. Серед принципів гарантій Л. Воєводін називає їх комплексність та повноту, дієвість та ефективність забезпечення людині і громадянину реального користування соціальними благами. Досліджуючи юридичні гарантії прав і свобод в механізмі їх реалізації, Л. Воєводін визначає їх, як засоби і способи, за допомогою яких у суспільстві забезпечується громадянам реалізація їх прав і свобод. Він розрізняє нормативні й організаційні гарантії. Нормативними вважає конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові та процесуальні гарантії. Організаційні юридичні гарантії, на його думку, виражаються у правовій діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, об'єднань громадян та окремих громадян [39, с. 77].

В. Погорілко характеризує гарантії правові. Він визначає їх, як встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права. На його думку, існує два види правових гарантій: а) нормативно-правові; б) організаційно-правові. Серед нормативно-правових гарантій він називає матеріальні і процесуальні. Дія правових гарантій спрямована на забезпечення конституційного ладу, верховенства права, конституції і закону, утвердження правопорядку, охорону прав і свобод людини і громадянина, здійснення прямого народовладдя, державної влади і місцевого самоврядування [188, с. 76]. В. Погорілко і В. Федоренко визначають гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина як систему умов і засобів, юридичних ме-

ханізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина. Названі гарантії вони поділяють на загальні і спеціальні (юридичні). Загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного і державного життя, а саме: політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та інших. Спеціальні юридичні гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина представлені нормативно та організаційно-правовими механізмами реалізації цих прав і свобод [190, с. 140-142]. Ми не можемо погодитися з авторами стосовно включення до складу гарантій юридичних механізмів забезпечення прав і свобод. Справедливіше було б говорити про те, що гарантії є складовою механізмом забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Юридичні гарантії, на думку П. Глуценка, охоплюють усі правові засоби, що забезпечують здійснення і охорону прав і свобод. Він розрізняє три їх види: а) компетентність органів держави в процесі реалізації конституційних прав і свобод громадян; б) встановлення відповідальності посадових осіб і громадян за належну реалізацію прав і свобод чи за допущені при цьому зловживання; в) процедурно-процесуальний порядок захисту і відновлення порушених прав і свобод [45, с. 78].

П. Рабінович і М. Хавронюк визначають гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина як умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є порукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [253, с. 246]. Такої думки дотримуються також О. Совгиря і Н.Шукліна, визначаючи гарантії прав і свобод людини і громадянина як передбачену Конституцією і законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [269, с. 182].

Ми частково погоджуємося з приведеним визначенням стосовно умов і засобів. Принципи і норми, на нашу думку, регулюють та охороняють консти-

туційні свободи і не є складовими гарантій. Окремими авторами вони (принципи і норми) включаються до складу правового статусу людини і громадянина. Розглядаючи гарантії прав і свобод, слід говорити не лише про охорону і захист, а й про створення сприятливих умов та відновлення порушеного права і відшкодування збитків.

Гарантії реалізації конституційних прав і свобод П. Рабінович і М. Хавронюк поділяють на загально-соціальні (загальні) і правові, юридичні (спеціальні) [253, с. 246-250]. Загально-соціальні гарантії поділяють на ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, організаційні. Правові (юридичні) гарантії вони поділяють за такими критеріями: 1) залежно від їх змісту: а) матеріальні; б) процесуальні; в) організаційні; 2) залежно від їх юридичного статусу: а) міжнародно-правові та національні; б) конституційні та галузеві; в) інші правові гарантії; 3) за критерієм основного суб'єкта їх забезпечення: а) державні; б) міжнародні; в) гарантії, які забезпечуються державою за участю відповідних об'єднань громадян; г) гарантії, які забезпечуються державою за участю самих громадян. До спеціальних (захисних) прав-гарантій вони відносять конституційні права, передбачені ст. 55-63 Конституції України [253, с. 246-254].

Існують різні думки стосовно розуміння та класифікації гарантій реалізації і забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Можна стверджувати, що усі автори не заперечують того факту, що гарантії конституційних прав і свобод – це умови і засоби їх забезпечення реалізації. Не заперечується ними й поділ гарантій на загальні і спеціальні, а також і те, що вони закріплюються Конституцією і законами України, є гарантіями як конституційних прав, так і конституційних свобод, включаючи і конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність. Ми пропонуємо виділити критерії такої класифікації залежно від групи прав та групи свобод, тобто виділення окремо гарантій конституційних свобод. Така пропозиція ґрунтується на наявності певних особливостей саме гарантій конституційних свобод людини і громадянина в Україні.

Гарантії забезпечення конституційної свободи на підприємницьку діяль-

ність в Україні можна охарактеризувати, як систему умов і засобів, що забезпечують у своїй сукупності здійснення названої конституційної свободи людини і громадянина. Ефективність цієї системи щодо здійснення конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні залежить від різних чинників, але основними серед них є наявність її ознак. До них відносять: а) закріплення умов і засобів Основним Законом, дія якого не може бути припинена довільно; б) визнання державної влади похідною від влади народу; в) дія верховенства права та верховенства Конституції України, коли інші закони та підзаконні нормативно-правові акти їй відповідають; г) організаційна діяльність держави її органів, суб'єктів громадянського суспільства щодо створення умов і реалізації засобів; г) закріплення на конституційному рівні організаційних гарантій основних свобод людини і громадянина; д) функціонування в Україні незалежної судової влади; е) захист свобод та їх поновлення в Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та у міжнародних правозахисних організаціях [160, с. 105].

Важливою ознакою гарантій конституційної свободи людини і громадянина на підприємницьку діяльність в Україні є закріплення умов і засобів їх здійснення Основним Законом, дія якого не може бути припинена довільно. Конституційні гарантії свободи людини і громадянина закріплюються розділом другим Конституції України. Вони є невідчужуваними і непорушними. Їх невідчужуваність означає, що вони належать кожній людині, яка знаходиться в Україні, і громадянину України, незалежно від його місця перебування. Їх не можна продати, подарувати, передати у заставу, віддати в оренду чи відчужувати якимось іншим шляхом. Ніхто не може гарантії конституційної свободи на підприємницьку діяльність порушувати чи незаконно і безпідставно обмежувати. Навіть у випадках воєнного чи надзвичайного стану гарантії конституційних свобод (ст. 55–64) не підлягають обмеженню. Конституційні гарантії свободи особи на підприємницьку діяльність є невичерпними. Це означає, що при необхідності можуть бути установлені законом і інші гарантії конституційних свобод. Конституція гарантує неможливість скасування існуючих свобод, включа-

ючи і свободу на підприємницьку діяльність. При прийнятті нових законів або внесення змін до чинних не допускається звуження їх змісту та обсягу. Гарантується конституційна рівність свободи людини на підприємницьку діяльність, що означає рівність суб'єктів підприємницької діяльності перед законом, неможливості встановлення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками. Отже, закріплення в Конституції України конституційних гарантій свободи людини і громадянина на підприємницьку діяльність є важливою умовою їх забезпечення. Засобами забезпечення конституційної свободи на підприємницьку діяльність є закріплення в Основному Законі України механізмів охорони, захисту і поновлення конституційних свобод та відшкодування спричинених їм порушенням збитків (матеріальних і моральних) (ст. 56).

Ознакою гарантій конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні є визнання державної влади похідною від влади народу. Єдиним джерелом влади в Україні є народ України. Він може здійснювати владу як безпосередньо, так і через обрані ним державні органи та органи місцевого самоврядування. Безпосереднє здійснення влади народом України шляхом визначення і зміни конституційного ладу України, шляхом всеукраїнського чи місцевих референдумів, шляхом обрання парламенту і Президента України, органів і посадових осіб місцевого самоврядування є умовою недопущення узурпації влади будь-ким, гарантує здійснення кожною людиною конституційної свободи на підприємницьку діяльність. Отже, вся повнота влади в Україні належить народові України. Тільки народ є джерелом державної влади і формує громадянське суспільство. Як єдине джерело влади, народ виступає гарантом забезпечення конституційних свобод людини і громадянина в Україні. Включаючи і свободу на підприємницьку діяльність.

Важливою умовою забезпечення конституційних свобод в Україні є дія принципу верховенства права. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Як зазначає А. Колодій, принцип верховенства права є одним з найголо-

вніших принципів правової держави. Він визначає умови життєдіяльності усього соціального організму, є базовим і найбільш значущим. У правовій державі поєднуються принципи верховенства права, поділу влад та гарантування свободи людини. А. Антонович вважав, що головним суспільним обов'язком держави є створення умов для найкращого розвитку свободи особи [91, с. 121-124]. Отже, верховенство права та Конституції України є найважливішою умовою гарантування конституційних свобод людини, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність. Там, де цей принцип реалізується у повному обсязі, де правова держава постійно створює умови для розвитку свободи особистості, там існує розвинуте громадянське суспільство, діє конституційна свобода.

Не менш важливою ознакою гарантій конституційних свобод людини і громадянина є організаційна діяльність держави, її органів та посадових і службових осіб, а також суб'єктів громадянського суспільства щодо створення умов і реалізації засобів їх забезпечення. В Україні діють загальнодержавні, центральні і місцеві органи державної влади, які поділяються на законодавчі, виконавчі, судові і контрольно-наглядові і створюють умови та реалізують засоби забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. До загальнодержавних органів, що гарантують забезпечення конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні, слід віднести ВР (парламент) України, Президента України, КМ України, КС У, ВС, Генерального прокурора України та ін. Ці органи, забезпечуючи гарантування конституційних свобод людини і громадянина, включаючи і свободу особи на підприємницьку діяльність, організовують законодавчу, виконавчо-розпорядчу і судову гілки влади та діють як самостійно, так і через організацію діяльності підлеглих їм органів і посадових осіб щодо створення умов та реалізації засобів гарантування свободи особистості. Отже, органи державної влади різних рівнів мають повноваження щодо забезпечення конституційних свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи в Україні. Вони створюють умови, охороняють, захищають свободи людини від протиправних дій з боку будь-яких інших суб'єктів права та здійснюють дії, спрямовані на відновлення порушених свобод.

До суб'єктів громадянського суспільства, які створюють умови і реалізують засоби забезпечення конституційної свободи на підприємницьку діяльність, відносять: а) сім'ю; б) місцеве самоврядування (територіальні громади, органи і посадові та службові особи); в) об'єднання громадян (політичні партії, профспілки, творчі спілки, релігійні організації та інші громадські об'єднання); г) фізичних осіб, як окремих підприємців, та господарські підприємницькі корпорації різних форм власності (приватної, кооперативної, муніципальної, державної, спільної тощо); д) власників засобів виробництва; е) зайнятих в різних сферах господарювання найманих працівників та фізичних осіб, що не зайняті на виробництві з різних причин; є) засоби масової інформації та ін. Отже, гарантії конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність людини і громадянина – це закріплені нормами Конституції України, що мають найвищу юридичну силу і деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення названої конституційної свободи, охороняють, захищають, відновлюють її в разі порушення та сприяють відшкодуванню моральних і матеріальних збитків на національному і міжнародному рівнях.

Підсумовуючи, зробимо такі висновки і рекомендації. Гарантії конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні – це закріплені нормами Конституції України, які мають найвищу юридичну силу і деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення названої конституційної свободи, охороняють, захищають, відновлюють порушену свободу та сприяють відшкодуванню моральних і матеріальних збитків на національному і міжнародному рівнях.

Вони складають важливий елемент забезпечення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Крім нормативних гарантій, розрізняють і організаційні гарантії, тобто організацію діяльності державних і недержавних інституцій, які утверджують і забезпечують названу конституційну свободу, створюють умови, охороняють, захищають її від пра-

вопорушень та беруть участь у відновленні порушеної конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

Враховуючи той факт, що в літературі окремо не досліджувалися критерії групування гарантій конституційних свобод підприємницької діяльності пропонуємо провести таке дослідження. Аналіз різних позицій авторів щодо гарантій прав і свобод особи дає змогу дійти до висновку, що існують різні підстави для характеристики видів гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Автори їх поділяють на: а) правові (В. Погорілко, В. Федоренко); б) юридичні (П. Глущенко); в) загальні та спеціальні (П. Рабінович, В. Сіренко, О. Скакун, О. Совгіря, М. Хавронюк, Н. Шукліна); г) загальні та правові (К. Волинка) та ін. [153].

Види гарантій забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні самостійно ще не досліджувалися. Метою дослідження є з'ясування підстав для групування на види гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: а) аналіз робіт різних авторів щодо гарантій конституційних прав і свобод; б) визначення підстав для класифікації гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) формулювання висновків та рекомендацій щодо гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Гарантії конституційних прав і свобод, їх класифікація мають різні підстави для групування. Досліджуючи різні погляди авторів щодо підстав групування конституційних свобод на види, можна дійти висновку щодо поділу на види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Так, В. Погорілко характеризує правові гарантії. Він визначає їх, як встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права, що регулюють свободу підприємницької діяльності особи. На його думку, існує два види правових гарантій: а) нормативно-правові; б) організаційно-правові. Серед нормативно-правових гарантій він називає матеріальні і процесуальні. Дія правових гарантій

спрямована на забезпечення конституційного ладу, верховенства права, конституції і закону, утвердження правопорядку, охорону прав і свобод людини і громадянина, здійснення прямого народовладдя, державної влади і місцевого самоврядування [188, с. 76]. В. Погорілко і В. Федоренко визначають гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина як систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина. Названі гарантії вони поділяють на загальні і спеціальні (юридичні). Загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного і державного життя, а саме: політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та інших. Спеціальні юридичні гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина представлені нормативно та організаційно-правовими механізмами реалізації цих прав і свобод [190, с. 140-142]. Ми не можемо погодитися з авторами стосовно включення до складу гарантій юридичних механізмів забезпечення прав і свобод. Справедливіше було б говорити про те, що гарантії є складовою механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Отже, В. Погорілко і В. Федоренко виділяють загальні і спеціальні (юридичні) гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина. Серед спеціальних гарантій вони виділяють: а) нормативно-правові; б) організаційно-правові.

Юридичні гарантії, на думку П. Глуценка, охоплюють усі правові засоби, що забезпечують здійснення і охорону прав і свобод. Він розрізняє три їх види: а) компетентність органів держави в процесі реалізації конституційних прав і свобод громадян; б) встановлення відповідальності посадових осіб і громадян за належну реалізацію прав і свобод чи за допущені при цьому зловживання; в) процедурно-процесуальний порядок захисту і відновлення порушених прав і свобод [45, с. 78]. Отже, П. Глуценко досліджує юридичні гарантії реалізації конституційних прав і свобод особи, включаючи і конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність.

П. Рабінович і М. Хавронюк визначають гарантії реалізації конституцій-

них прав та свобод людини і громадянина як умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є порукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [253, с. 246]. Такої думки дотримуються також О. Совгіря і Н. Шукліна, визначаючи гарантії прав і свобод людини і громадянина як передбачену Конституцією і законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [269, с. 182]. Гарантії реалізації конституційних прав і свобод П. Рабінович і М. Хавронюк поділяють на загальносоціальні (загальні) і правові, юридичні (спеціальні) [253, с. 246-250]. Загальносоціальні гарантії поділяють на ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, організаційні. Правові (юридичні) гарантії вони поділяють за такими критеріями: 1) залежно від їх змісту: а) матеріальні; б) процесуальні; в) організаційні; 2) залежно від їх юридичного статусу: а) міжнародно-правові та національні; б) конституційні та галузеві; в) інші правові гарантії; 3) за критерієм основного суб'єкта їх забезпечення: а) державні; б) міжнародні; в) гарантії, які забезпечуються державою за участю відповідних об'єднань громадян; г) гарантії, які забезпечуються державою за участю самих громадян. До спеціальних (захисних) прав-гарантій вони відносять конституційні гарантії, передбачені ст. 55-63 Конституції України [253, с. 246-254].

Погоджуючись з приведеними критеріями класифікації гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина, ми пропонуємо виділити окремо гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Така пропозиція ґрунтується на наявності певних особливостей саме гарантій конституційних свобод людини і громадянина. Так, В. Сіренко поділяє усі гарантії на загальні і спеціальні (юридичні). До юридичних гарантій В. Сіренко відносить: а) конституційний контроль і нагляд; б) засоби охорони і захисту; в) відповідальність осіб, що винуваті у вчиненні порушень прав і свобод; г) процесуальні форми їх охорони; д) попередження і профілактику порушень прав і сво-

бод [263, с. 52-62].

О. Скакун гарантії прав, свобод і обов'язків людини та громадянина розглядає, як систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [266, с. 203]. Поділ гарантій реалізації прав людини і громадянина на загальні та правові (юридичні) здійснює К. Волинка. Вона зауважує, що загальні гарантії прав і свобод, до яких відносяться економічні, політичні, соціальні, культурні та ідеологічні, слід розглядати не як засоби забезпечення прав і свобод особи, а як відповідні умови їх здійснення, які обумовлюють повноту використання соціальних благ в силу розвиненості економічних, політичних, соціальних, культурних та ідеологічних відносин [40, с. 98]. Отже, існують різні думки стосовно розуміння та класифікації гарантій реалізації і забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Можна стверджувати, що усі автори не заперечують того факту, що гарантії конституційних прав і свобод – це умови і засоби їх забезпечення реалізації. Не заперечується ними й поділ гарантій на загальні і спеціальні, а також і те, що вони закріплюються Конституцією і законами України, є гарантіями як конституційних прав, так і конституційних свобод, включаючи і конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність.

Для аналізу підстав щодо класифікації гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід сформулювати визначення видів реалізації названої конституційної свободи та загальні і спеціальні умови і засоби реалізації названої свободи. Види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність можна визначити як закріплені нормами Конституції України та деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. Система гарантій конституційної свободи на підприємницьку діяльність включає в себе передумови економічного, по-

літичного, соціального, ідеологічного, правового (юридичного) характеру, що необхідні для їх реалізації.

Економічні гарантії – це закріплені конституційними нормами економічні умови і засоби, що забезпечують здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Це умови щодо користування природними об'єктами власності народу України (ст. 13, 14), створення умов для економічної багатоманітності (ст. 15), а також засоби забезпечення свободи приватної власності, підприємницької діяльності, можливостей обирати працю за власним бажанням (ст. 43), брати участь на законних підставах у страйку (ст. 44) та умови здійснення у відповідності із законодавством свободи вибору відпочинку (ст. 45).

Політичні гарантії – це закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови та засоби, що забезпечують здійснення свободи особи на підприємницьку діяльність. До них відносять конституційні норми, що закріплюють обов'язки держави і її органів та інших суб'єктів політичної системи суспільства по створенню умов та використанню засобів здійснення названої конституційної свободи. Наприклад, стаття 3 Конституції України закріплює головним обов'язком держави необхідність утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Згідно зі статтею 92 Основного Закону парламент України повинен визначати виключно законами свободи (включаючи і свободу на підприємницьку діяльність), гарантії їх реалізації. Конституція України визнає за парламентом України ряд функцій (ст. 85), включаючи і забезпечення свободи особи на підприємницьку діяльність. На народ покладається право формувати парламент та главу держави. Главою Української держави визначається Президент України (ст. 102), який виступає гарантом забезпечення конституційних свобод людини і громадянина. Президент України і ВР України (парламент) формують уряд (КМ України), до повноважень якого входять і функції забезпечення конституційної свободи особи (ст. 116). Уряд забезпечує конституційні свободи людини через систему центральних і місцевих органів державної влади.

Забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяль-

ність та здійснення обов'язків по її реалізації покладається Конституцією України на органи правосуддя (КСУ та суди загальної юрисдикції) і прокуратуру (ст. ст. 124, 131-1, 147), інші правоохоронні органи. ВР і РМ АРК зобов'язані брати участь у забезпеченні свободи особи на підприємницьку діяльність (ст. 138 п. 7). Питання забезпечення свобод вирішують і територіальні громади та їх органи і посадові особи (ст. 143). Є потреба в деталізації конституційних положень в Муніципальному кодексі України та законах України “Про адміністративно-територіальний устрій України” і “Про муніципальну поліцію України”.

Громадяни України можуть об'єднуватися у політичні партії та громадські організації для здійснення захисту своїх прав і свобод та законних інтересів (ст. 36). Конституція України гарантує політичну багатоманітність (ст. 15). Забезпечення економічних і соціальних свобод працюючих здійснюються і таким суб'єктом громадянського суспільства як трудовий колектив (ст. 44) та ін.

Соціальні гарантії – це закріплені конституційними нормами соціальні засоби і умови забезпечення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Серед таких умов і засобів Конституція України закріплює: а) загальнообов'язкове соціальне страхування, створення мережі закладів для догляду за непрацездатними (ст. 46); б) створення державою умов, за яких кожний громадянин може мати можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, одержати від держави чи органів місцевого самоврядування безоплатно чи за доступну для нього плату, позбавлення житла тільки на підставі закону і за рішенням суду (ст. 47); в) державне фінансування охорони здоров'я, безоплатне надання медичної допомоги, створення ефективних і доступних умов медичного обслуговування та розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, розвиток фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення (ст. 49).

Ідеологічні гарантії – це закріплені конституційними нормами ідеологічні умови і засоби, що забезпечують здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Конституція України закріплює ідеологічне багатоманіття, умови, при яких забороняється цензура, гарантується будь-яка ідео-

логія, що не заборонена законом і не може визнаватися державою жодна ідеологія, як обов'язкова (ст. 15).

Юридичні гарантії – це закріплені правовими нормами юридичні умови і засоби забезпечення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Юридичні гарантії поділяють на міжнародні, конституційні і галузеві. Серед них Конституція України закріплює такі умови і засоби: а) гарантованість конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та неможливість без законних підстав її скасування чи обмеження (ст. 22, 157); б) збереження громадянства за будь-яких обставин і можливості змінити громадянство фізичної особи-підприємця (ст. 25); в) гарантування свободи на підприємницьку діяльність іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на території України на законних підставах (ст. 26); г) гарантування судового захисту конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність (ст. 55); д) відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної в результаті порушення свободи особи на підприємницьку діяльність (ст. 56); е) можливість кожного знати свободу на підприємницьку діяльність (ст. 57); є) дія законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють свободу особи на підприємницьку діяльність у часі (ст. 58); ж) забезпечення людині умов, при яких надається правова допомога, включаючи діяльність адвокатури щодо реалізації свободи на підприємницьку діяльність (ст. 59); з) умови, згідно з якими ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази щодо реалізації свободи на підприємницьку діяльність (ст. 60); і) умови, при яких людина не може бути двічі притягнена до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення у сфері підприємницької діяльності (ст. 61); к) умови, за яких людина не зобов'язана доводити свою невинуватість в процесі реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність (ст. 63); л) умови, при яких людина має можливість не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом при реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність (ст. 63); м) можливості підозрюваного,

обвинуваченого, чи підсудного на захист в процесі реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність (ст. 63); н) визначення умов необмеженості конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, крім випадків, передбачених законами (ст. 64) [99]. Отже, видами гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні; д) юридичні умови і засоби. Крім нормативних гарантій, розрізняють і організаційні гарантії, тобто організацію діяльності державних і недержавних інституцій, які утверджують і забезпечують конституційні свободи, створюють умови, охороняють, захищають від правопорушень та беруть участь у відновленні порушених конституційних свобод (включаючи і свободу особи на підприємницьку діяльність).

Підсумовуючи вище сказане можна сформулювати такі висновки та рекомендації щодо гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це закріплені нормами Конституції України та деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. Видами гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні; д) юридичні умови і засоби. Юридичні гарантії поділяють на міжнародні, конституційні і галузеві. Крім нормативних гарантій, розрізняють і організаційні гарантії реалізації свободи на підприємницьку діяльність. Пропонуємо прийняти Муніципальний кодекс України та закони України “Про адміністративно-територіальний устрій України” і “Про муніципальну поліцію України”.

4.2. Загально-соціальні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Загально-соціальні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність мають важливе значення для економічного розвитку

України в сучасних умовах її Євроінтеграції. Їх система включає в себе конституційні умови і засоби економічного, політичного, соціального, ідеологічного характеру. Дослідження елементів названої системи дасть змогу досягти поставленої мети. Метою даного дослідження є загально-соціальні умови і засоби реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. В Україні самостійно гарантії конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність ще ніким не досліджувалися. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) дослідити наукові джерела щодо загально-соціальних умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; 2) охарактеризувати види загально-соціальних умов і засобів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; 3) запропонувати висновки та рекомендації щодо реалізації гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Проблема забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах європейського та північноатлантичного курсу України, набуває особливого значення. Її суть полягає у недостатньому забезпеченні реалізації конституційних свобод, що виявляється як у певних складнощах в практичній реалізації деяких свобод, закріплених в Конституції України, так і в незадовільному стані їх захищеності. Важливим засобом захисту конституційних свобод особи є їх гарантії [13]. Традиційно, гарантії прийнято розподіляти на загально-соціальні та юридичні [4, с. 276]. Загально-соціальні гарантії – це умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях [149]. Видами загально-соціальних гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні умови і засоби. Термін «умова» тлумачиться як взаємна усна чи письмова домовленість (угода, договір) про що-небудь [124]. Серед економічних загально-соціальних умов для реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є домовленості про: а) надання підприємцям земельної ділянки, передачу державного майна, необхідного для здійснення підприємницької дія-

льності; б) сприяння підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення, інформаційного обслуговування їх діяльності та підготовці кадрів; в) здійснення первісного облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку; г) стимулювання модернізації технології, інноваційної діяльності, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг; ґ) подання підприємцям інші види допомоги (ст. 48 ГК України) [49]. Відповідно до ст. 13 Конституції України “земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу”. Економічними умовами для здійснення свободи підприємницької діяльності є надання підприємцям земельної ділянки в користування. Громадяни набувають права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених Земельним кодексом України, або за результатами аукціону [327]. Договір оренди землі є одним із видів цивільно правових зобов'язань, у відповідності з яким наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють земельні правовідносини в Україні є Земельний кодекс, ЦК України, Закон України “Про оренду землі” [327] тощо. Серед економічних умов, що є гарантіями реалізації названої конституційної свободи особи є передача підприємцю державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності. Закон України “Про оренду державного та комунального майна” від 10 квітня 1992 р. закріплює, що в ньому регулюються: а) організаційні відносини, пов'язані з передачею в оренду майна державних підприємств, установ та організацій, підприємств, заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності (далі – підприємства), їх структурних підрозділів та іншого окремого індивідуально визначеного май-

на, що перебуває в державній та комунальній власності; б) майнові відносини між орендодавцями та орендарями щодо господарського використання державного майна, майна, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності [232]. Отже, надання підприємцям земельної ділянки, передача державного майна, необхідного для здійснення підприємницької діяльності є однією з економічних умов для реалізації названої конституційної свободи особи.

Важливими економічними умовами гарантування реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність особи є сприяння підприємцям в організації: а) матеріально-технічного забезпечення; б) інформаційного обслуговування їх діяльності; в) підготовці кадрів. Матеріально-технічне забезпечення – це форма товарного обігу у сфері матеріального виробництва, процес забезпечення підприємств сировиною, матеріалами, комплектуючими, напівфабрикатами, готовими виробами тощо, необхідними для виробничого і невиробничого споживання [118]. В гарантуванні реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність важливу роль відіграє комерційна інформація, тобто певна сукупність відомостей, що дає змогу діловій людині приймати правильні управлінські рішення у сфері бізнесової діяльності [77]. Важливе значення для підприємства має підготовка та перепідготовка кадрів, що є запорукою успішного його функціонування в ринковій економіці. Підготовка спеціалістів для підприємницької діяльності здійснюється в системі державної освіти, включаючи дошкільну, загальноосвітню і професійну, вищу освіту та післядипломну підготовку, в тому числі через недержавну систему навчання [182]. Отже, економічними умовами гарантування реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність особи є сприяння підприємцям в організації: а) матеріально-технічного забезпечення; б) інформаційного обслуговування їх діяльності; в) підготовці їхніх кадрів.

Важливою економічною умовою гарантування реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність особи є здійснення первинного облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструкту-

ри з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку. До виробничої інфраструктури підприємства належать підрозділи, які не беруть безпосередньої участі у створенні профільної продукції, але своєю діяльністю створюють умови, необхідні для роботи основних виробничих цехів. Соціальна інфраструктура забезпечує задоволення соціально-побутових і культурних потреб працівників підприємства [33]. Одною з економічних умов гарантування реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є стимулювання модернізації технологій, інноваційної діяльності, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг. Модернізація технологій тісно пов'язана з інноваційною діяльністю. Інноваційна діяльність – це діяльність із розроблення, створення на підставі об'єктів права інтелектуальної власності інноваційних продуктів, готових до безпосереднього впровадження (реалізації) в умовах конкретного виробництва чи господарської діяльності, а також їх комерціалізації та впровадження як інновацій у виробництві та соціальній сфері, що здійснюється на основі реалізації інвестицій, з отриманням нової або суттєво удосконаленої продукції, виконанням інноваційних робіт, наданням інноваційних послуг, а також підвищенням техніко-технологічних показників відповідної господарської діяльності та виробничого процесу. Існують, також, інші види економічної допомоги, що подаються підприємцям, як гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Серед загально-соціальних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є політичні умови [166]. До політичних гарантій відносять закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови, що забезпечують здійснення свободи особи на підприємницьку діяльність. Свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава та інші суб'єкти політичної організації суспільства мають створювати сприятливі умови, що спрямовані на реалізацію конституційної свободи особи. До інших суб'єктів політичної організації суспільства відносяться політичні партії та громадські об'єднання. Політична партія є зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян, прихильників певної

загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Політичні партії мають своїм завданням створення умов щодо реалізації прав і свобод своїх членів та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів і потреб, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Політичними умовами, що гарантуються на конституційному рівні свободу особи на підприємницьку діяльність є засади політичного багатоманіття. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15 Конституції України) [105].

Соціальними гарантіями реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є закріплені нормами конституції і законів України соціальні умови. Серед таких умов Конституція України закріплює: а) загальнообов'язкове соціальне страхування, створення мережі закладів для догляду за непрацездатними (ст. 46); б) створення державою умов, за яких кожний громадянин може мати можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду, одержати від держави чи органів місцевого самоврядування безоплатно чи за доступну для нього плату, позбавлення житла тільки на підставі закону і за рішенням суду (ст. 47); в) державне фінансування охорони здоров'я, безоплатне надання медичної допомоги, створення ефективних і доступних умов медичного обслуговування та розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, розвиток фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення (ст. 49) [105].

Одною з загальних умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні конституційно закріплюється ідеологічне багатоманіття. Жодна ідеологія не може визнаватися Українською державою як обов'язкова. Цензура в Україні заборонена (ст. 15) [105]. Отже, в Україні серед загально-соціальних умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність виділяють: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні умови. Свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Загально-соціальні засоби реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність включають: а) охорону; б) захист; в) поновлення порушеної свободи особи на підприємницьку діяльність. Охорону конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність здійснюють недержавні правоохоронні організації в Україні такі як: а) охоронні органи місцевого самоврядування; б) корпорації, фірми, бюро та інші організації, що надають охоронні послуги усім зацікавленим приватним закладам, організаціям і окремим особам; в) внутрішні "служби безпеки", що створюються промисловими компаніями, фірмами та підприємницькими товариствами; г) організації по охороні комерційної та службової таємниць; д) структури для забезпечення діяльності в умовах конкуренції; е) фізичні і юридичні особи по здійсненню окремих видів охоронних функцій [195, с. 753].

Корпорації, фірми, бюро, інші організації, що надають охоронні послуги зацікавленим приватним органам, підприємствам, установам, організаціям і окремим особам забезпечують охорону конституційної свободи особи, здійснюють дедуктивну діяльність, надають послуги у забезпеченні особистої охорони, охорони майна тощо. Внутрішні "служби безпеки" створюються промисловими компаніями, фірмами та підприємницькими товариствами з метою забезпечення правопорядку на локальній території певної корпорації, компанії чи господарського товариства. Самостійним елементом системи недержавних охоронних структур є організації по охороні комерційної та службової таємниць. Утворюються вони з метою недопущення безконтрольного відтоку інформації, що

складає комерційну та службову таємницю з приватних органів, підприємств, установ та інших організацій недержавного сектору. Важливе значення для ефективної роботи господарських структур в умовах ринкової економіки належить організації добросовісної конкуренції та недопущення монополізму. Одним з елементів системи недержавних правоохоронних організацій є структури для забезпечення господарської діяльності в умовах конкуренції. Вони утворюються і функціонують з метою недопущення монополізму і забезпечення добросовісної конкуренції організацій різних форм власності, що реалізують свободу підприємництва. Значний обсяг діяльності по реалізації охоронної функції покладається на недержавні правоохоронні органи по здійсненню окремих видів правоохоронних функцій щодо забезпечення особистої безпеки та майнової недоторканності фізичних і юридичних осіб. Вони утворюються і функціонують з метою недопущення посягань на особисту недоторканність людини та недоторканність її приватної власності в процесі реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Такі ж послуги названі структури надають і юридичним особам за спільною домовленістю [195, с. 754]. Отже, утворення і функціонування недержавних охоронних структур в умовах ринкових відносин є гарантією забезпечення засобів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

Захист конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні здійснюється недержавними захисними організаціями до яких відносяться : а) адвокати і адвокатура; б) недержавні нотаріуси; в) інші захисні недержавні організації; г) міжнародні неурядові захисні організації тощо.

Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом. Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адво-

катів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування. Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, яка здійснює захисну, представницьку та іншу діяльність в процесі реалізації конституційної свободи особи на підприємництво. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності. Адвокатура є недержавною правозахисною організацією, що об'єднує професійних адвокатів, які надають правозахисні послуги фізичним і юридичним особам, органам і посадовим особам різних форм власності, включаючи і підприємницьку діяльність. Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги [197]. Отже, захист конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні здійснюють адвокати і адвокатські організації. Вони представляють і захищають конституційну свободу на підприємницьку діяльність у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами.

Одною з недержавних інституцій, що здійснює захист конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні є недержавні нотаріуси. Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Приватний нотаріус вправі мати контору, укладати цивільно-правові та трудові договори, відкривати поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках [229].

Інші захисні недержавні організації та міжнародні неурядові захисні організації здійснюють діяльність по гарантуванню реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. До них відносяться: а) Міжнародна амністія (МА); б) Міжнародний пен-штаб; в) Дослідницький і інформаційний центр цензури; г) Група з прав меншин; д) Міжнародна організація кримінальних реформ; е) Міжнародна федерація прав людини; є) Міжнародна служба прав людини; ж) Міжнародна організація проти тортур; з) Система інформації та документації прав людини; і) Світова Рада Церков; к) Міжнародна комісія юристів; л) Міжнародна університетська служба; м) Міжнародна Гельсінська федерація прав людини тощо [195]. Поновлення порушеної свободи особи на підприємницьку діяльність є засобом її реалізації і включає в себе: а) притягнення винуватої особи до відповідальності; б) відшкодування матеріальних і моральних збитків. Отже, загально-соціальними засобами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є охорона, захист, притягнення до відповідальності та відшкодування матеріальних і моральних збитків.

Підводячи загальний підсумок можна запропонувати такі висновки і рекомендації щодо загально-соціальних умов і засобів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. 1. Проблема забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні полягає у недостатньому забезпеченні її реалізації, що виявляється як у певних складностях її практичного здійснення, так і в незадовільному стані її захищеності (гарантованості). 2. Загально-соціальні гарантії – це умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. 3. Серед загально-соціальних умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність виділяють: а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні умови. Свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні ґрунтується саме на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; 4) Загально-соціальними засобами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є охорона, захист, притягнення до відповідальності та

відшкодування матеріальних і моральних збитків за порушення конституційної свободи.

4.3. Юридичні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

У всіх випадках реалізації правових норм важлива роль належить гарантіям. Існують різні підходи до розуміння гарантій реалізації прав і свобод особи [153]. Залежно від предмету дослідження нас цікавлять юридичні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Проблема гарантій досліджувалася різними авторами як в Україні, так і за її межами. В той же час деякі сторони проблеми залишаються ще не дослідженими. Серед них гарантії окремих конституційних прав і свобод. Юридичні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, як і інших окремих свобод потребують самостійного дослідження, що визначає нашу мету. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: а) аналіз робіт окремих авторів щодо юридичних гарантій конституційних свобод; б) визначення поняття та видів юридичних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) пропозиція висновків та рекомендацій.

Праці різних авторів щодо поняття, класифікації та змісту гарантій реалізації прав і свобод людини містять не однакові погляди щодо даної юридичної категорії. Так, Л. Воеводін, визначаючи гарантії в механізмі реалізації прав і свобод, пропонує їх визначати як правові умови і засоби за допомогою яких у суспільстві забезпечується громадянам реалізація прав і свобод. Він розрізняє нормативні і організаційні юридичні гарантії і наголошує на тому, що серед нормативних гарантій можна виділяти конституційні, адміністративні, цивільно-правові, кримінально-правові та процесуальні. Організаційні ж гарантії виражаються у правовій діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських об'єднань та самих громадян. Л. Воеводін поділяє юридичні гарантії на два види: а) загальні умови і засоби охорони

і захисту усіх чи значної частини прав і свобод; б) специфічні умови і засоби, що забезпечують реалізацію одного права чи свободи [124, с. 77-78]. Отже, Л.Воеводін серед нормативних юридичних гарантій виділяє конституційні гарантії та гарантії окремої свободи, що є предметом нашого дослідження.

П. Глущенко конституційні юридичні гарантії досліджує як засоби, що забезпечують здійснення і охорону прав і свобод людини і громадянина. Він розрізняє загальні гарантії усіх прав і свобод та конкретні гарантії кожного права. Юридичні гарантії він поділяє на дві групи: а) гарантії використання прав і свобод, тобто юридичні засоби, що забезпечують їх правомірну реалізацію; б) гарантії захисту, тобто засоби, що охороняють їх [124, с. 78].

О. Негодченко під гарантіями суб'єктивних прав розуміє умови і засоби, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод усіх і кожного. Юридичні гарантії О. Негодченко визначає як передбачені Конституцією і законами організаційно-правові гарантії, які становлять юридичну форму діяльності держави і всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій щодо створення сприятливих умов для реального користування громадян своїми правами, а також нормативно-правові гарантії, що становлять систему норм щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина та юридичний механізм їх практичного забезпечення, охорони та захисту. Серед нормативно-правових гарантій важливу роль відіграють процесуальні норми, які є системою правових засобів, установлених законом для здійснення правосуддя, захисту прав і свобод людини в кримінальному та цивільному процесі, здійснення завдань судочинства з кримінальних та цивільних справ [124, с. 256-257].

А. Олійник, досліджуючи гарантії реалізації конституційних свобод людини і громадянина в Україні, розрізняє конституційні нормативні і організаційні юридичні гарантії. Серед конституційних нормативних гарантій він називає такі умови і засоби: а) судового захисту свобод людини і громадянина (ст. 55); б) відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ст. 56); в) знати свої конституційної свободи (ст. 57); г) дії законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58); д) забезпечення особі правової допомоги, включаючи діяльність адвокатури

(ст. 59); е) при яких особа не зобов'язана виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60); є) при яких особа не може бути двічі притягнена до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61); ж) за яких особа не зобов'язана доводити свою невинуватість (ст. 63); з) при яких особа не несе відповідальність за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63); і) при яких підозрюваний, обвинувачений, чи підсудний має право на захист (ст. 63); к) при яких забезпечується статус засудженого, який користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 63); л) необмеженості конституційних свобод людини й громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64) [160, с. 113-114].

В. Погорілко та В. Федоренко під гарантіями конституційних прав і свобод людини розуміють систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина. На їх думку, названа система умов і засобів представлена загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями. Спеціальні юридичні гарантії В. Погоріло та В. Федоренко поділяють на нормативно-правові та організаційно-правові. Нормативно-правові гарантії основних прав і свобод людини і громадянина відображені в системі чинного законодавства України, а саме – в Конституції України, законах України та підзаконних нормативно-правових актах. Нормативно-правові гарантії, на їх думку, створюють умови для належної реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Окремі обмеження прав і свобод встановлюються виключно законами [191, с. 235-236].

П. Рабінович та М. Хавронюк правові (юридичні) гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина – це встановлені державою із наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи та норми, які забезпечують здійснення зазначених прав та свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту. За критерієм їх змісту вони виділяють:

а) матеріальні; б) процесуальні; в) організаційні. Матеріальними гарантіями вони вважають положення правових норм, які безпосередньо містять ті чи інші приписи та заборони. Процесуальними гарантіями П.Рабінович та М. Хавронюк називають положення, які визначають процес реалізації матеріальних гарантій. Окремим специфічним видом гарантій вони називають юридичну відповідальність. Залежно від рівня їх юридичного статусу вони поділяють гарантії на: а) міжнародно-правові; б) конституційні; в) інші правові гарантії, які за їх думку містяться в багатьох законах та підзаконних нормативно-правових актах [253, с. 249-253].

В. Сіренко, визначає гарантії, як сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків людини, на усунення можливих причин і умов їх неповного чи неналежного здійснення, захист їх від усяких порушень. У соціально-правовому механізмі здійснення прав і обов'язків вони виконують забезпечувальну роль і тим відрізняються від власне реалізації. Він поділяє усі гарантії на загальні і спеціальні (юридичні). До юридичних гарантій В. Сіренко відносить: а) конституційний контроль і нагляд; б) засоби охорони і захисту; в) відповідальність осіб, що винуваті у вчиненні порушень прав і свобод; г) процесуальні форми їх охорони; д) попередження і профілактику порушень прав і свобод [263, с. 52-62].

О. Скакун досліджує національні і міжнародні гарантії прав і свобод людини і громадянина. Національні (внутрішньодержавні) гарантії прав і свобод людини і громадянина – система загальних і юридичних засобів та інститутів, що створюють умови, необхідні й достатні для їх (прав і свобод) реалізації, охорони і надійного захисту. Національні гарантії О.Скакун поділяє на загальні і юридичні. Юридичні гарантії за формою закріплення вона поділяє на: 1) конституційні (загальні); 2) галузеві: а) адміністративно-правові; б) цивільно-правові; в) кримінально-правові; 3) інші поточні закони і підзаконні нормативно-правові акти [265, с. 77]. О. Скакун за формами (стадіями) забезпечення прав і свобод людини розрізняє гарантії : а) реалізації; б) охорони; в) захисту [265, с. 77-78].

Підсумовуючи досліджені вище наукові праці, можемо визначити ознаки, поняття та види юридичних нормативних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Ознаками таких гарантій є: а) система правових норм, що містяться в міжнародних і національних нормативно-правових документах (конституції, законах, підзаконних нормативно-правових актів); б) закріплення спеціальних юридичних умов і засобів; в) забезпечення реалізації конституційної свободи підприємницької діяльності; г) мета досягнення конституційного правопорядку у сфері господарювання.

До системи правових норм, що містяться в міжнародних і національних нормативно-правових документах і закріплюють умови і засоби реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність відносяться : а) Конституція України; б) закони України; в) підзаконні нормативно-правові акти. Конституція України гарантує свободу підприємницької діяльності особи, яка не заборонена законом. Законом обмежується підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 42) [105]. Серед законів, які гарантують реалізацію конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність можна розглядати кодифіковані, органічні і поточні. Так, Господарський кодекс України закріплює свободу підприємців без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Для окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами особливості їх здійснення. Виключно законом встановлюються перелік видів: а) господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; б) діяльності, підприємництво в яких забороняється. Законом забороняється здійснення підприємницької діяльності органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 43) [49]. Органічний закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р. закріплює, що “суддя не може поєднувати

свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку” [245].

Закріплення спеціальних юридичних умов і засобів нормами права поточних законів містяться в законах України: а) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань від 15 травня 2003 р. [207]; б) Про статус депутатів місцевих рад від 11 липня 2002 р. [242]; в) Про статус народного депутата України від 21 листопада 1992 р. [243]; г) Про службу в органах місцевого самоврядування від 7 червня 2001 р. [240]; р) Про державну службу від 10 грудня 2015 р. [208] та ін. Враховуючи той факт, що для державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань потрібно додержуватися принципу верховенства права та законності, пропонуємо в ст. 4 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” доповнити принципом законності і верховенства права.

Забезпечення реалізації конституційної свободи підприємницької діяльності передбачає створення сприятливих умов для їх реалізації та здійснення засобів охорони і захисту конституційних свобод та поновлення порушеного права шляхом притягнення до юридичної відповідальності та відшкодування матеріальної і моральної шкоди, що завдана правопорушенням конституційної свободи.

Реалізація гарантій конституційної свободи на підприємницьку діяльність передбачає мету досягнення конституційного правопорядку у сфері господарювання. Нормативні юридичні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність розглядаються як умови і засоби реалізації названої конституційної свободи особи.

Підсумовуючи результати дослідження можна зробити деякі висновки і рекомендації. Юридичні нормативні гарантії реалізації конституційної свободи

особи на підприємницьку діяльність – це система правових норм, що закріплюють спеціальні юридичні умови і засоби, які забезпечують здійснення свободи особи на підприємницьку діяльність з метою досягнення конституційного правопорядку в господарській діяльності.

Ознаками нормативних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: а) система правових норм, що містяться в міжнародних і національних нормативно-правових документах (конституції, законах, підзаконних нормативно-правових актів); б) закріплення юридичних умов і засобів; в) забезпечення реалізації конституційної свободи підприємницької діяльності; г) мета досягнення конституційного правопорядку у сфері господарювання.

В якості рекомендацій щодо удосконалення спеціальних нормативних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, пропонуємо в ст. 4 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” доповнити принципом законності і верховенства права.

Висновки до розділу 4

Гарантії конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні – це закріплені нормами Конституції України, які мають найвищу юридичну силу і деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення названої конституційної свободи, охороняють, захищають, відновлюють порушену свободу та сприяють відшкодуванню моральних і матеріальних збитків на національному і міжнародному рівнях.

Види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це закріплені нормами Конституції України та деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи осо-

би на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. Серед видів гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність розглядають такі умови і засоби : а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні; д) юридичні. Юридичні гарантії поділяють на міжнародні, конституційні і галузеві. Крім нормативних гарантій, розрізняють і організаційні гарантії реалізації свободи на підприємницьку діяльність.

Проблема забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні полягає у недостатньому забезпеченні її реалізації, що виявляється як у певних складнощах її практичного здійснення, так і в незадовільному стані її захищеності (гарантованості). Загально-соціальні гарантії – це умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. Свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні ґрунтується саме на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Загально-соціальними засобами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є охорона, захист, притягнення до відповідальності та відшкодування матеріальних і моральних збитків за порушення конституційної свободи.

Юридичні нормативні гарантії реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це система правових норм, що закріплюють спеціальні юридичні умови і засоби, які забезпечують здійснення свободи особи на підприємницьку діяльність з метою досягнення конституційного правопорядку в господарській діяльності. Ознаками нормативних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: а) система правових норм, що містяться в міжнародних і національних нормативно-правових документах (конституції, законах, підзаконних нормативно-правових актів); б) закріплення юридичних умов і засобів; в) забезпечення реалізації конституційної свободи підприємницької діяльності; г) мета досягнення конституційного правопорядку у сфері господарювання.

В якості рекомендацій пропонуємо прийняти Муніципальний кодекс Ук-

раїни та закони України : а) Про адміністративно-територіальний устрій України; б) Про муніципальну поліцію України. З метою удосконалення спеціальних нормативних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, пропонуємо в ст. 4 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” доповнити принципом законності і верховенства права.

РОЗДІЛ 5.

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

5.1. Поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, перш за все, передбачає розуміння поняття реалізації норми Конституції України (ст. 42). Дослідження ознак та формулювання визначення реалізації названої конституційної свободи є актуальним не лише для науки конституційного і господарського права, а й для практики забезпечення реалізації конституційної норми, що закріплює названу свободу особи. Питання теми досліджувалися в Україні раніше. Є написані монографії, підручники, посібники, окремі наукові статті, захищені дисертації тощо. Однак залишаються недослідженими окремі проблеми реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, яким і присвячується дана стаття. Метою дослідження є формулювання поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Відповідно до мети завданнями дослідження є : а) аналіз існуючих праць щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання ознак та визначення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) пропозиція висновків та рекомендацій щодо перспектив подальших розвідок реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність передбачає з'ясування таких понять як «індивідуальна свобода» і «економічна свобода». Без наявності індивідуальної свободи особи в економічній сфері життєдіяльності суспільства не може бути реалізована конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні. Поняття реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність тісно пов'язане з поняттям реалізації

правової норми, яка закріплює названу свободу. В теорії права реалізація правової норми визначається як правомірне втілення вимог норми права в суспільні відносини. До змісту правореалізації входять і правовідносини, що включають в себе права, свободи та обов'язки. Особливим елементом змісту правореалізації конституційної свободи особи є її відповідальність та відповідальність держави і інших суб'єктів громадянського суспільства за правомірне здійснення підприємництва в Україні. М. Вітрук, досліджуючи конституційний статус особи, розглядає співвідношення реалізації і захисту суб'єктивного права і свободи. При всій відмінності реалізації і захисту прав та свобод особистості їх не можна протиставляти. Діяльність держави, органів публічної влади, їх посадових осіб, інших суб'єктів громадянського суспільства по охороні і захисту прав і свобод є формою активно-владних відносин держави щодо правопорушень і правопорушників, їх причин і наслідків з метою реалізації прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особистості [34]. Питання правореалізації конституційних свобод пов'язане з державним регулюванням у сфері підприємницької діяльності, змістом якого є діяльність із реалізації функцій держави щодо забезпечення господарського порядку, здійснювана у встановлених формах та відповідними методами. Державний вплив у сфері економіки залежить від публічних інтересів. Захищаючи публічні інтереси в економічній сфері, держава здійснює вплив на суб'єктів підприємницької діяльності, використовуючи при цьому нормотворчу, а також нормативно-владну й індивідуально визначену (тобто правореалізаційну) діяльність компетентних державних органів [131]. На думку С. Банковського, публічно-правове регулювання економічної діяльності обумовлено суспільними колективними інтересами, але при цьому враховує приватні інтереси господарюючих суб'єктів [12]. Отже, реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність має відбуватися у сфері публічно-правового регулювання підприємництва, мати правомірний характер і враховувати приватні інтереси господарюючих суб'єктів.

С. Іщук розглядає свободу підприємницької діяльності як одну з конституційно-правових засад функціонування громадянського суспільства в Україні.

Межі індивідуальної свободи особи у підприємницькій сфері, на його думку, є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки в цьому випадку законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати у повній мірі сферу реалізації економічної свободи [80, с. 15].

Конституційна свобода підприємницької діяльності особи тісно пов'язана з конституційним правом на підприємницьку діяльність. А. Ковач, визначаючи право на підприємницьку діяльність, всебічно аналізує його за суттю, змістом та формою. Так, за суттю право на підприємницьку діяльність він розглядає як визнані Конституцією та законами України можливості певної поведінки людини і громадянина в сфері виробництва з метою одержання прибутку. За змістом, на його думку, це певні матеріальні блага в сфері виробництва та права на ці блага, а саме: право на їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку. А за формою – це міра або образ, спосіб, форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей людини і громадянина у сфері виробництва матеріальних і духовних благ. Узагальнюючи визначений аналіз А. Ковач пропонує розглядати право людини і громадянина на підприємницьку діяльність як визнану та гарантовану Конституцією і законами України можливість особи самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик діяти у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку [86, с. 214]. Отже, узагальнюючи досліджені праці авторів, пропонуємо такі ознаки реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність: 1) конституційне закріплення та законодавча деталізація можливості певної поведінки особи в сфері реалізації благ з метою одержання прибутку; 2) матеріальні і духовні блага в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та торгівлі; 3) вільний доступ особи до відповідних благ, їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку; 4) форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей особи у названій сфері; 5) втілення конституційної свободи на підприємницьку діяльність в правомірній поведінці особи, держави та суб'єктів громадянського суспільства; 6) формування

зобов'язань держави у сфері економічних прав і свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи.

Конституція України (ст. 42) закріплює, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Конституційна норма щодо права на підприємницьку діяльність в Україні деталізується в законах та підзаконних нормативно-правових актах. В ст. 42 ГК України закріплюється, що підприємництво є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом (ст.42 Конституції України). Так, «народний депутат не має права займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час» (ст. 3 Закону) [243]. Пропонуємо уточнити ст. 3 закріпивши після терміну «займатися» термін «підприємницькою діяльністю та» і далі по тексту. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Свобода підприємницької діяльності законодавчо визначається як право підприємця без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом (ст. 43 ГК України). Відповідно до Закону України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» підприємцем стає особа лише після державної реєстрації [207]. Конституційна свобода особи щодо підприємницької діяльності у

межах, визначених законом, є передумовою реалізації особою свого конституційного права на підприємницьку діяльність [160, с. 134]. Отже, реалізується конституційна норма щодо свободи особи на підприємницьку діяльність лише після державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Важливе значення щодо конституційної свободи на підприємницьку діяльність має вільний доступ особи до відповідних матеріальних і духовних благ в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі. Підприємець є вільним у процесі реалізації одержаних матеріальних благ, їхньому обміні, розподілі, володінні, користуванні та розпорядженні. Свобода підприємця полягає і в реалізації одержаних ним прибутків. Прибуток є одним із основних джерел фінансових ресурсів підприємств, формування централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. За рахунок прибутку відбувається формування в значному обсязі бюджетних ресурсів держави, здійснюється фінансування розширення підприємств, матеріальне стимулювання робітників, вирішення соціально-культурних заходів тощо. Тому успішна, прибуткова діяльність суб'єктів господарювання є основою економічного розвитку держави [62]. Так, О. Пушкіна, дослідивши економічні права людини та проблеми становлення громадянського суспільства, робить висновок про те, що саме економічна свобода особи створює умови для самореалізації індивіда і окремих колективів, завдяки якій виражаються та реалізуються приватні інтереси і потреби, що ґрунтом подібної саморегуляції виступає економічна свобода. Вона підкреслює той факт, що недостатньо ефективна державна політика у сфері створення сприятливих умов для розвитку підприємництва сприяє утворенню несприятливої ситуації щодо реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання. У цьому сенсі діяльність Української держави повинна бути одночасно спрямована як на охорону і захист економічних свобод, так і на формування такого економічного середовища, в якому б могли вільно та ефективно взаємодіяти різні інтереси громадян з максимально можливою користю як для них самих, так і для держави і суспільства

в цілому [252, с. 178-179]. Отже, вільний доступ особи-підприємця до реалізації матеріальних і духовних благ в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі має охоронятися і захищатися державою як економічна свобода підприємця.

В процесі реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність має значення форма поведінки суб'єктів правовідносин, їх виявлення волі, інтереси і потреби в процесі реалізації. Важливим питанням при дослідженні умов реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є з'ясування кола суб'єктів правовідносин. Треба розрізняти такі правові категорії як «суб'єкт підприємницької діяльності», «суб'єкт господарювання» та «суб'єкт права на підприємницьку діяльність», оскільки вони не є тотожними як за обсягом та змістом, так і за формою. Адже, якщо суб'єктом підприємницької діяльності особа стає лише з моменту її реєстрації у такій іпостасі у встановленому законом порядку, то свободою на підприємницьку діяльність кожний суб'єкт потенційно наділяється з моменту народження, а інститут «реєстрації» є стадією реалізації даної свободи, яка і відбувається за наявності певних встановлених законом умов [86, с. 213]. Важливе місце серед суб'єктів реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність належить державі та її органам, оскільки саме на них покладається обов'язок сприяти реалізації, охороняти і захищати вказану свободу [255]. Отже, суб'єктами конституційної свободи на підприємницьку діяльність є : 1) фізичні особи-підприємці, юридичні особи, громадські формування, що не мають статусу юридичних осіб; 2) держава та її органи; 3) інші суб'єкти громадянського суспільства.

Втілення конституційної свободи на підприємницьку діяльність в правомірній поведінці суб'єктів правовідносин здійснюється за наявності певних умов та у визначених формах. Формування зобов'язань держави у сфері реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність залежить від виду контрольної діяльності збоку держави і її органів. Так, В. Попондопуло вважає, що у взаєминах з органами держави на підприємця розповсюджується загально дозволений правовий режим, а на органи держави – дозвільний. Від-

повідно, реалізація прав підприємця забезпечується обов'язком органів держави дотримуватися загальної заборони та утримуватися від здійснення дій, що перешкоджають підприємцю вільно, в межах закону, здійснювати свою конституційну свободу [192, с. 32-33]. Умовами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є обов'язок органів держави здійснювати: а) державну реєстрацію підприємців; б) видачу їм ліцензій; в) контроль за отриманням патентів, сертифікації, стандартизації тощо. Саме такі процедури закріплені у нормативно-правових актах і є обов'язковими для підприємців та реалізуються через контрольну діяльність державних органів. Отже, реалізацію конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід розглядати як поетапне втілення у правомірній поведінці суб'єктами підприємницьких правовідносин законодавчо закріплених умов, що сприяють отриманню матеріальних і духовних благ в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі, як економічної свободи підприємця.

Підсумовуючи результати дослідження пропонуємо такі висновки і рекомендації. Серед ознак реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід виділяти: 1) нормативно-правове закріплення свободи особи на підприємницьку діяльність; 2) вільний доступ особи до відповідних блага та втілення їх в правомірній поведінці суб'єктів правовідносин; 3) формування зобов'язань особи, держави, суб'єктів громадянського суспільства у сфері економічних свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи; 4) відповідальність учасників правовідносин за неналежне здійснення конституційної свободи особи.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це поетапне втілення у правомірній поведінці суб'єктами підприємницьких правовідносин законодавчо закріплених умов і відповідальності, що сприяють отриманню матеріальних і духовних благ в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі, як економічної свободи підприємця.

З метою удосконалення Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., пропонуємо уточнити ст. 3 Закону, де після терміну «займатися» доповнити терміном «підприємницькою діяльністю та» і далі по тексту.

5.2. Види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність передбачає характеристику різних видів її реалізації. Поділ підприємництва на види дає нам можливість дослідити наукову проблематику реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні та зв'язки з практичними завданнями за різними видами втілення правових норм у конкретній поведінці суб'єктів правовідносин. В різних сферах підприємницької діяльності вченими досліджувалися істотні властивості за формою і змістом операцій та способами їх здійснення. На вид реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність впливає вид товарів і послуг, які підприємець виробляє, здобуває чи відшукує, спосіб отримання товарів і послуг. Залишаються недослідженими окремі проблеми видів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Саме їх дослідженню присвячується дана стаття.

Метою дослідження є види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Відповідно до мети завданнями є : а) аналіз існуючих праць щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання ознак та визначення видів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) пропозиція висновків та рекомендацій щодо перспектив подальших розвідок видів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

В основу визначення критеріїв поділу на види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність покладено її властивості за формою і змістом операцій та способами їх здійснення. На характер підприємницт-

ва значно впливає вид товарів і послуг, які підприємець виробляє, здобуває або відшукує, а також спосіб отримання ним цих товарів і послуг. Окремі види підприємництва розрізняються також за формами власності на фактори, що використовуються у підприємницькій діяльності [30]. Проаналізуємо існуючі праці авторів щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та характеристики її видів. Так, Є. Білоусов, як різновид підприємницької діяльності, досліджує фінансову діяльність і підкреслює, що названа діяльність суб'єктів господарювання є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції, робіт та послуг і одержання прибутку. До сфери фінансів, на його думку, належать такі грошові відносини, які є: а) відносинами між суспільством в особі держави, з одного боку, і підприємствами та організаціями — з другого, а також грошові відносини підприємств і організацій між собою; б) грошові відносини, що перебувають під контролем центрального (в Україні – Національного) банку. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання, на його думку, включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів [48, с. 320]. Отже, Є. Білоусов розглядає фінансову діяльність як вид свободи реалізації підприємницької діяльності в Україні.

В. Гайворонський одним з видів господарської діяльності вважає підприємництво. Одним із найважливіших напрямків реформування економіки в Україні став розвиток підприємництва. Свобода підприємницької діяльності та види її реалізації характеризуються її принципами, що закріплені в ст.44 ГК України: а) підприємництво здійснюється на основі вільного вибору підприємцем видів цієї діяльності; б) самостійного формування програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до вимог законодавства; в) вільного найму працівників; г) комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; г) вільного розпорядження прибутком, що за-

лишається після сплати податків, зборів та інших платежів; д) самостійного ведення зовнішньоекономічної діяльності [48, с. 55-56]. Отже, В. Гайворонський серед видів реалізації свободи підприємницької діяльності передбачає не тільки внутрішню, а й зовнішню економічну діяльність.

Важливе значення в реалізації свободи особи на підприємницьку діяльність мають форми і види її здійснення. На думку В. Жусмана, багатогранні і різноманітні за своєю метою, змістом і формою господарські відносини опосередковуються зобов'язаннями, які є видом юридичного зв'язку, що розглядається і як один із правових механізмів у різних галузях права. Господарські зобов'язання — це нормальні відносини між суб'єктами, пов'язані з реалізацією продукції, виконанням робіт, наданням послуг, здійсненням певних управлінсько-господарських дій, створенням спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю та організацією їх професійної підготовки і т. ін. [48, с. 161]. Отже, В. Жусман різновидом реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність вважає багатогранні і різноманітні за своєю метою, змістом і формою господарські відносини, що опосередковуються зобов'язаннями, які є видом юридичного зв'язку та розглядаються як один із правових механізмів у різних галузях права (включаючи конституційні, цивільні, господарські тощо).

Суб'єктний склад господарських зобов'язань досить різноманітний. Вони виникають між юридичними особами: державними, комунальними, іншими підприємствами і організаціями, що здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; громадянами України, іноземними особами та особами без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці (ст. 55 ГК України) [49].

Одним з критеріїв поділу реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні на види, на думку Г. Ільющенка є обмеження правоздатності можливе лише у випадках і в порядку, визначених законом. За законодавством України фізична особа може бути частково обмежена у правоздатності, але не позбавлена правоздатності в цілому. Г. Ільющенко розрізняє

два види заборон щодо здійснення підприємницької діяльності: за суб'єктивним (обмеження права фізичних осіб на підприємницьку діяльність) та об'єктивним (залежно від виду господарської діяльності) критеріями. Обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність можуть мати місце: 1) за вироком суду у випадках: а) осудження до позбавлення волі (особа на певний строк позбавляється права обирати рід занять і місце проживання); б) позбавлення права займати визначені посади або займися визначеною діяльністю; 2) посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування у відповідності із законом [76, с. 111].

В підручнику з теорії держави та права за редакцією С. Наумова підкреслюється, що економічні права та свободи відображають економічну складову природних прав і свобод людини, забезпечують, з одного боку, господарську автономність індивідів, з іншого – їх взаємозв'язок один з одним і суспільством. У число економічних прав і свобод включаються право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці тощо [140]. Отже, в основі характеристики економічних свобод досліджується і конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність та її реалізація.

Н. Склярчук пропонує групувати підприємницьку діяльність на такі види: 1) виробниче підприємництво, що спрямоване на виробництво товарів і надання послуг та поділяється на: а) основне (виробниче, транспортне, будівельне, сільськогосподарське і інше); б) допоміжне (консалтингове, інжинірингове, венчурне та інші підприємництва); 2) комерційне підприємництво, що передбачає товарно-грошові, торговельно-обмінні операції, які здійснюються у вигляді угоди з купівлі-продажу товарів і послуг; 3) фінансове підприємництво, як різновид комерційного яке полягає в тому, що об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар: а) гроші; б) валюта; в) цінні папери; 4) посередницьке підприємництво має за мету інтеграцію економічних інтересів виробників і споживачів. За надання посередницьких послуг підприємець одержує прибуток [268, с. 10-11]. Близькою до пропозиції Н. Склярчук є думка авторів, які розглядаються

схожі види підприємницької діяльності, а саме: а) приватне, колективне та державне підприємництво; б) виробниче, фінансово-кредитне та комерційне підприємництво [268]. Отже, Н. Склярук та інші автори в основу поділу підприємницької діяльності покладають критерій сфер і галузей економіки.

С. Іщук досліджує межі конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у сфері реалізації економічних інтересів особи, що базуються на поєднанні феномену свободи особистості та економічної незалежності держави. На його думку, межі індивідуальної свободи особи у підприємницькій сфері є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки в цьому випадку законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати у повній мірі сферу реалізації економічної свободи. Право на підприємницьку діяльність, будучи одним із економічних прав людини та формою реалізації свободи в економічній сфері, також є однією із базових категорій конституційного права. Юридична конструкція права на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України) відповідає теоретичним підходам стосовно формування зобов'язань держави у сфері економічних прав, згідно з якими такі зобов'язання визначаються на трьох рівнях: а) зобов'язання держави першого рівня передбачені ч. 1 ст. 42 Конституції України, яка гарантує кожному право на підприємницьку діяльність не заборонену законом; б) зобов'язання другого рівня полягають у захисті свободи та конкуренції (ч. 3 ст. 42 Конституції України) у підприємницькій діяльності, заборону зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію; в) зобов'язання третього рівня відповідають конституційні норми ч. 4 ст. 42 Конституції України щодо захисту прав споживачів, контролю держави за якістю і безпечністю продукції та усіх видів діяльності, сприяння діяльності громадських організацій споживачів [80, с. 15-16].

Таким чином, підводячи підсумок проаналізованих наукових праць можемо сформулювати ознаки та визначення видів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Ознаками поняття видів реалізації названої свободи, на нашу думку, є здійснення : 1) виробництва товарів і на-

дання послуг; 2) товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операції; 3) посередницької та зовнішньоекономічної діяльності; 4) закріплених нормами міжнародного права, Конституції та законів України і деталізованих поточним законодавством; 5) з метою отримання економічної вигоди та прибутку.

Свобода особи на підприємництво у сфері виробництва товарів може здійснюватися як основна так і допоміжна. Основними етапами виробничого підприємництва є: а) обґрунтування ідеї виробництва конкретного товару (послуги); б) маркетингове дослідження та проведення попередніх підприємницьких розрахунків (виявлення споживчого попиту, аналіз кон'юнктури ринку, визначення обсягу виробництва та асортиментної структури, потреби у фінансових ресурсах, точки беззбитковості виробництва); в) придбання або оренда устаткування; г) пошук постачальників та покупців, укладання з ними договорів; ґ) організація товаропостачання; д) реалізація виробленої продукції та маркетингова підтримка збуту; е) визначення результативності виробничої діяльності [32].

Надання послуги передбачає, що одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ст. 901 ЦК України) [308]. Виробнича підприємницька діяльність не обмежується лише виробництвом продукції, а має більш широке призначення і реалізується вироблення продукції, надання послуг та інформації, виконання робіт, здійснення різноманітних послуг та створенні матеріальних і духовних благ для задоволення потреб і інтересів людини і громадянина на території будь-якої країни. Закон України від 9 листопада 2017 р. "Про житлово-комунальні послуги" визначає послуги як результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил, що здійснюється на

підставі відповідних договорів про надання житлово-комунальних послуг (ст. 1) [212].

Товарно-грошові операції – діяльність, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар, а саме : гроші, іноземна валюта, цінні папери. Торговельно-обмінні операції здійснюються у вигляді угоди з купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг. Фінансові операції – будь-які операція, двосторонні взаємодії, що пов'язані зі здійсненням або забезпеченням здійснення платежу між сторонами.

Посередницька діяльність є видом підприємництва, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє (ч.1, ст. 295 ГК України). Посередницькі послуги поділяються на: а) технологічні (збереження, сортування, фасування, пакування, маркірування, експедирування); б) комерційні (рекламні, інформаційні, торгово-посередницькі, комісійні); в) організаційні (консультації по формуванню асортименту, якості, організації продажу, маркетингу) [98].

Зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами (ст. 1). Суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у : а) праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; б) праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; в) обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України; г) виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяль-

ності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності (ст. 2) [218]. На нашу думку, пропонуємо доповнити пункт «В» названої норми після слова «встановленого» терміном «поточними».

Названі види реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність регулюються нормами міжнародного права, конституції та законів України і деталізуються в поточному законодавстві. Метою реалізації названої свободи є отримання економічної і соціальної вигоди та прибутку.

Існують різні критерії поділу на види реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність. На нашу думку, залежно від виду підприємницької діяльності слід виділяти такі види реалізації свободи: 1) виробництва товарів і надання послуг; 2) товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; 3) посередницької діяльності; 4) зовнішньоекономічної діяльності.

Підводячи підсумки пропонуємо висновки та рекомендації щодо перспектив подальших розвідок видів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Видами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є закріплена нормами міжнародного права, конституції та законів України і деталізована в поточному законодавстві діяльність суб'єктів правовідносин по здійсненню виробництва товарів і надання послуг, грошових, торговельно-обмінних і фінансових операцій, посередницької та зовнішньоекономічної сфери з метою отримання прибутку та економічного результату. Видами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є здійснення: 1) виробництва товарів і надання послуг; 2) товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; 3) посередницької діяльності; 4) зовнішньоекономічної діяльності. Подальші дослідження передбачають характеристику реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність по кожному з названих видів.

5.3. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виробництва продукції

Під свободою підприємницької діяльності розуміють торговельну, комерційну діяльність, діяльність по купівлі-продажу товарів тощо. Таке уявлення є неповним. В теорії розрізняють три основні види підприємницької діяльності: виробничу, фінансово-кредитну, комерційну. Практична реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виробництва продукції є провідним видом підприємницької діяльності, спрямованим на виробництво продукції, надання послуг, виконання робіт для споживачів тощо. Звідси зрозуміло зв'язок свободи особи на підприємницьку діяльність з важливими практичними завданнями господарювання. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що вивчення конституційних прав і свобод особи в Україні (включаючи і конституційну свободу на підприємницьку діяльність) здійснювалося в процесі підготовки дисертацій, монографій, підручників і посібників, наукових статей та інших наукових праць. Метою дослідження є реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виробництва продукції. Відповідно до визначеної мети завданнями дослідження є: а) аналіз наукових праць щодо реалізації названої свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання визначення реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність та її видів; в) пропозиція висновків та рекомендацій.

Для підприємництва як методу господарювання характерні такі основні ознаки: самостійність і незалежність господарюючих суб'єктів; господарський ризик; економічна відповідальність [183]. В основі реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід виділяти декілька її видів. О.Бігняк розглядає виробниче підприємництво, фінансово-кредитне та комерційне [15]. Виробниче підприємництво спрямоване на вироблення продукції, надання послуг та інформації, виконання робіт, представлення різноманітних послуг, створення духовних благ тощо. Виробниче підприємництво належить

до найбільш складних, серйозних, суспільно необхідних і водночас важких видів бізнесу. З цим частково пов'язаний і той факт, що до виробничого підприємництва спостерігається значно менше тяжіння, ніж до інших видів підприємницької діяльності, які значно швидше й простіше приносять прибутки. Так, із загальної кількості діючих малих підприємств лише кожне шосте функціонує в промисловості (16,4 % від загальної кількості діючих малих підприємств), кожне дванадцятье – у будівництві (8,6 %), лише 4,4 % – на транспорті. Однак в оптовій та роздрібній торгівлі, включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту діють 3/5 малих підприємств (40,6 %) [30].

На нашу думку, для формулювання визначення реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність необхідно розкрити її ознаки. Ознаками реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність є : 1) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини; 2) названі норми регулюють свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, що спрямована на: а) вироблення продукції; б) надання послуг та інформації; в) виконання робіт; г) здійснення різноманітних послуг; д) створення духовних благ; 3) метою діяльності є отримання: а) прибутку; б) соціального результату.

Одною з ознак є втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини щодо свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, що слід розглядати як їх реалізацію. О. Скакун визначає реалізацію норм права як втілення їх у правомірній поведінці суб'єктів права, у їх практичній діяльності. Вона розглядає форми і способи безпосередньої реалізації норм права. Серед форм О. Скакун виділяє просту і складну. Проста (безпосередня) форма реалізації відбувається без участі держави способами додержання, виконання, використання норм права. Складна (опосередкована) форма реалізації відбувається за участю держави способом застосування норм права [265, с. 418-419]. Конституційна свобода підприємців на виробничу підприємницьку діяльність полягає в тому, що вони без обмежень самостійно здійснюють будь-яку підприємницьку діяльність, не заборонену законом, тобто реалізують конституційну норму у про-

стій формі способом використання. При здійсненні окремих видів підприємництва вони додержуються правових норм, встановлених законодавчими актами. Так, у ст. 4 Закону Української РСР «Про підприємництво» закріплюються обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, а саме: 1) діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; 2) діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності; 3) діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо); 4) діяльність, пов'язана з виробництвом біоетанолу, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії [234]. Законами України, також, визначаються правові та організаційні засади : а) функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності; б) порядку діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та адміністраторів [210]; в) реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [215]. Отже, конституційні норми, що регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність можуть реалізуватися у простій і складній формах способами додержання, виконання, використання та застосування.

Названі норми регулюють свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, що спрямована на: а) вироблення продукції; б) надання послуг та інформації; в) виконання робіт; г) здійснення різноманітних послуг; д) створення духовних благ тощо. Як підкреслює практика при виборі того чи іншого виду підприємницької діяльності слід враховувати такі критерії (фактори), зокрема: а) вид товару, який пропонується на ринок, його якість, асортимент; б) споживчий попит на товар або послугу; в) фінансові можливості підприємця, наявність матеріальних, трудових ресурсів; г) існуючий економічний стан у даній сфері бізнесу, рівень розвитку конкуренції; г) досвід роботи підприємця, його кваліфікацію; д) перспективність виду підприємницької діяльності, можливості одержання достатнього прибутку тощо [32]. Н. Склярчук стверджує, що

метою суспільного виробництва будь-якої держави є задоволення потреб громадян, які проживають на його території. Для досягнення цієї мети суспільство організує матеріальне виробництво [268, с. 5]. Задоволення потреб людини у товарах, послугах та інформації, виконанні робіт та створенні матеріальних і духовних благ має перспективне значення та певну складність і потребує значних зусиль та певних термінів розвитку від ідеї вироблення товарів і надання послуг до отримання ефекту у вигляді прибутку, досягнення економічних і соціальних результатів. На думку В. Гайворонського, підприємець визнається однією з центральних фігур господарської (підприємницької) діяльності. Його інноваційність полягає не лише у виготовленні нового продукту та впровадження нових технологій, а й в освоєнні нових ринків збуту, нових джерел сировини, нових форм індустріальної організації тощо [48, с. 54]. Отже, на думку авторів-господарників виробнича підприємницька діяльність не обмежується лише виробництвом продукції, а має більш широке призначення і реалізується вироблення продукції, надання послуг та інформації, виконання робіт, здійснення різноманітних послуг та створенні матеріальних і духовних благ для задоволення потреб і інтересів людини і громадянина на території будь-якої країни.

На думку багатьох авторів-господарників, виробниче підприємництво безпосередньо пов'язане з виробництвом продукції, здійсненні робіт і послуг наданні інформації та подальшої реалізації покупцям, споживачам результатів виробництва і розрізняється за формами та видами. Розрізняють дві форми виробничого підприємництва : традиціоналістське і інноваційне підприємництво. Традиціоналістське підприємництво орієнтоване на виробництво традиційних товарів для постачання на ринок. Асортимент таких товарів давно випускається виробником та є відносно стабільний і не підлягає суттєвим змінам за різновидами [32]. Інноваційне підприємництво передбачає організацію виробництва з широким використанням нових технологій та інновацій. Результатом такої організації виступає новий (раніше не існуючий) товар або товар з принципово новими характеристиками, властивостями або навіть сферами використання. Практика виробничої підприємницької діяльності у будь-якій формі включає в

себе елементи інноваційного процесу [32]. Серед видів виробничої підприємницької діяльності розрізняють : а) основні; б) допоміжні. До основних відносять види виробничої підприємницької діяльності, результатом яких є виробництво товару, готового до споживання (виробничого або індивідуального). Функція виробництва є для підприємця провідною. Допоміжними видами підприємницької активності є такі, які обслуговують, супроводжують виробництво (наприклад, інноваційна, науково-технічна, інформаційна, інжинірингова, конструкторська, консультаційна, маркетингова, лізингова діяльність, виробниче споживання товарів та послуг, збут продукції тощо) [32]. Форми і види виробничої підприємницької діяльності здійснюються підприємцями за умови наявності у них конституційної свободи. Як відмічається у спеціальній літературі, під підприємництвом розуміють самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик, незаборонену законом господарську діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою одержання прибутку [160, с. 133]. Отже, згадані вище форми і види діяльності можуть бути реалізовані лише при наявності у підприємців конституційної свободи на виробничу підприємницьку діяльність. Саме наявність свободи дає можливість підприємцю діяти на власний ризик в межах діючого законодавства.

Метою виробничої підприємницької діяльності є отримання економічного чи соціального результату та прибутку. Таку позицію щодо підприємницької діяльності підтримують не всі автори. Так, В. Гайворонський до ознак підприємницької діяльності відносить досягнення економічних і соціальних результатів з метою одержання прибутку [48, с. 52]. С. Іщук вважає за потребу змінити концепцію конституційної фіксації свободи особи у економічній сфері. Виходячи із таких позицій, на його думку, варто змінити концепцію конституційної фіксації свободи особи у економічній сфері та забезпечити гарантії свободи вільної та ініціативної підприємницької діяльності у різних її проявах [80, с. 15]. Протилежною є позиція В. Погорілка та В. Федоренка, які вважають, що виробнича підприємницька діяльність передбачає за мету лише отримання прибутку [191, с. 226]. Такої ж думки дотримуються П. Рабінович і М. Хавронюк [253, с.

219]. Ми пропонуємо внести зміни до ст. 42 Конституції України і ст. 43 Господарського кодексу України. Статтю 42 ч. 1 Конституції України викласти в такій редакції: перед словами «Кожен має право на підприємницьку діяльність»... вставити «Економічна свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту. Статтю 43 ГК України сформулювати так: замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується економічна свобода» і далі по тексту. Отже, на нашу думку, автори В. Гайворонський і С. Ішук мають більш перспективну думку на свободу виробничого підприємництва та справедливо виступають за розширення мети підприємницької діяльності свободи особи щодо досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підсумовуючи сказане зробимо деякі висновки і рекомендації. Ознаками реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність є: 1) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини; 2) названі норми регулюють свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, що спрямована на: а) вироблення продукції; б) надання послуг та інформації; в) виконання робіт; г) здійснення різноманітних послуг; д) створення духовних благ; 3) метою діяльності є отримання: а) прибутку; б) соціального результату. Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виробництва продукції може розглядатися як втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини, що регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність при виробленні продукції, наданню послуг і інформації, виконанню робіт та створенню матеріальних і духовних благ з метою отримання прибутку і (чи) соціального результату.

5.4. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт

Проблема реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність щодо різних її видів в Україні має теоретичне і практичне значення. Теоретичне значення названої проблеми полягає в тому, що в науці конституційного і господарського права не достатньо повно досліджені основні і особлива форми її реалізації. Практичне значення проблеми характеризується особливостями здійснення такої свободи під час: 1) виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг; 2) товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; 3) посередницької діяльності; 4) зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Проблема досліджувалася економістами і юристами. Серед авторів-правників, які досліджували проблеми реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність щодо різних її видів можна назвати праці різних авторів. Питання реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт досліджено не достатньо. Метою дослідження є особливості здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність під час виконання робіт. Відповідно до мети задачами дослідження є: а) аналіз авторських праць з питань реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність; б) характеристика ознак реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт та формулювання її визначення; в) висновки і рекомендації та пропозиції щодо подальшого дослідження теми.

А. Олійник, досліджуючи поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні, пропонує такі її ознаки як: а) конституційне закріплення та законодавча деталізація можливості певної поведінки особи у сфері реалізації благ з метою одержання прибутку; б) матеріальні та духовні блага у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі; в) вільний доступ особи до відповідних блага, їхній обмін, розподіл,

володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку; г) форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей особи у названій сфері; г) втілення конституційної свободи на підприємницьку діяльність у правомірній поведінці особи, держави та суб'єктів громадянського суспільства; д) формування зобов'язань держави у сфері економічних прав і свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи [168, с. 98]. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні регулюється нормами Конституції України, які деталізуються правовими нормами законів шляхом нормотворчої діяльності суб'єктів правотворчої діяльності. О. Скакун розглядає реалізацію норм законів, що деталізують норми конституції. Реалізація названих правових норм характеризується формами і способами їх впливу на поведінку суб'єктів права. Вона виділяє просту (безпосередню) і складну (опосередковану) форми реалізації норм права. За способами безпосередньої реалізації норм права О. Скакун визначає додержання, виконання і використання. Способом опосередкованої форми реалізації права, на її думку, є правозастосування [265, с. 418-419]. Б. Кінаш, на основі аналізу різних наукових підходів зарубіжних і вітчизняних дослідників, виокремлює чотири головні теоретичні моделі форм реалізації конституційно-правових норм: дотримання, виконання, використання і застосування. Дотримання, на думку Б. Кінаша, є форма реалізації, що забороняє дію конституційно-правових норм, які регламентують юридичні обов'язки суб'єктів конституційних правовідносин тільки пасивного характеру, мета досягається не через вчинення активних дій суб'єктів конституційних правовідносин, а завдяки утриманню від дій забороненими нормами, суворому дотриманні встановлених заборон, що зумовлює їх пасивну правову поведінку. У сфері дотримання, як форми реалізації конституційно-правових норм, реалізуються не тільки заборонні норми, а й норми охоронного характеру, які за своїм юридичним змістом накладають вето на певні дії шляхом установлення щодо них юридичної відповідальності, чим стимулюють правову пасивну поведінку, яка є основною ознакою зазначеної форми реалізації [83]. Виконання — це здійснення суб'єктом конституційних правовідносин юридично-правових акти-

вних дій, передбачених диспозицією конституційно-правової норми, що мають позитивний зміст й обов'язковий характер. Виконання, як форма реалізації конституційно-правових норм, завжди припускає більш високий рівень активності суб'єктів права і спрямовує їх на виконання конституційних установлень позитивного характеру. Юридичний зміст виконання полягає в обов'язковому здійсненні передбачених конституційними нормами дій, у виконанні державно-владних імперативних вимог незалежно від особистого ставлення до них суб'єктів конституційних правовідносин. Виконання, як правило, вимагає юридичного (документального) оформлення [83]. Використання конституційно-правових норм — це форма реалізації уповноважуваних конституційно-правових норм, які наділяють суб'єктів конституційних правовідносин певними суб'єктивними правами і свободами та у своїй диспозиції містять слова “має право”, “може”. Суб'єктивні права і свободи, які підлягають реалізації у формі використання, надаються особі у вигляді дозволу [83]. Застосування конституційно-правових норм — це правова діяльність з реалізації конституційно-правових норм за визначеною процедурою владно-компетентних суб'єктів, яка спрямована на вирішення юридичних справ, що виникають і розглядаються у сфері їх відання, унаслідок якої виноситься відповідний правозастосовний акт (акт застосування конституційно-правових норм) [83]. М. Гаврильців, досліджуючи ефективність реалізації Конституції України, наголошує на тому, що процес її реалізації безпосередньо пов'язаний з утвердженням і підтриманням конституційного правопорядку. Необхідність його закріплення не лише впливає з регламентації та виконання конституційних приписів і норм, але й відображається в тому, якою мірою учасники суспільних відносин можуть здійснювати належні їм суб'єктивні права та свободи [43, с. 25]. У суспільстві важливість механізму реалізації Конституції України доводиться тим, що завдяки йому утверджується конституційний правопорядок, що ґрунтується на обмеженні публічної влади законом та гарантуванні основних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. З огляду на це до ключових елементів механізму реалізації Конституції України він відносить правові заходи, спрямовані на:

а) утвердження конституційної законності та правопорядку; б) конкретизацію й деталізацію конституційних законів та їх окремих норм, що отримують розвиток у конституційному законодавстві; в) інтерпретацію конституційних норм уповноваженим суб'єктом; г) належний правовий захист основоположних конституційних принципів і цінностей [43, с. 28]. П. Зеленський, до економічних свобод особи відносить свободу приватної власності та підприємницької діяльності. На його думку, економічні свободи відображають економічну складову природних прав і свобод людини, забезпечують, з одної сторони, господарську автономність індивідів, а з іншої – їх взаємозв'язок один з одним і суспільством в цілому [140, с. 121]. В. Погорілко, В. Федоренко конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність розглядають як не заборонену законами можливість людини і громадянина здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку. За суб'єктивною ознакою конституційна свобода на підприємницьку діяльність реалізується громадянами України, іноземцями і особами без громадянства в межах діючих законів. Конституційна свобода на підприємницьку діяльність обмежується для депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та деяких інших категорій людей. Законами можуть обмежуватися або заборонятися окремі види підприємницької діяльності. На державу та її органи і посадових осіб покладаються обов'язки створювати сприятливі умови для реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність, охороняти підприємців та учасників господарювання від правопорушень, припиняти правопорушення і притягати до юридичної відповідальності та поновлювати порушену конституційну свободу, слідкувати за якістю і безпечністю продукції, усіх видів робіт та послуг, сприяти діяльності громадських організацій споживачів, сприяти забезпеченню соціального характеру підприємницької діяльності в Україні [191, 224-226]. Так, О.Совгиря, Н. Шукліна реалізацію конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність розглядають в системі економічних прав та свобод людини і громадянина і розуміють їх можливості володіти, користуватися та розпоря-

джатися економічними благами, набувати, реалізувати і захищати їх у порядку, межах, формах і способах передбачених Конституцією та законами України. Вони розділяють думку російських вчених Б. Страшуна і В. Маклакова щодо утворення дійсно правового фундаменту свободи людини саме конституційними правами на приватну власність і підприємницьку діяльність [269, с. 176]. В.Гайворонський пише, що у науковий обіг поняття «підприємець», «підприємство» в літературі введено з посиланням на те, що розходження між попитом і пропонуванням на ринку дають можливість окремим індивідам купувати чужі товари за певними цінами, а свої продавати за більш високими, але їм поки що не відомими. Такі суб'єкти, діючи в умовах ризику, і є підприємцями. Він підкреслює, що довгий час економісти негативно оцінювали творчого підприємця. Загальний прорив позитивної історії підприємництва відбувся лише в 1912 році, коли вийшла у світ книжка Й. Шумпетера «Теорія економічного розвитку». Він розробив тип творчого підприємця, який реалізує нововведення і в такий спосіб забезпечує економічне зростання. На думку В. Гайворонського, підприємець-інноватор визнається однією з центральних фігур господарської діяльності. Інновація, за Шумпетером, це не тільки виготовлення нового продукту та впровадження нових технологій, а й освоєння нових ринків збуту, нових джерел сировини, нових форм індустріальної організації [48, с. 54]. Суб'єктом господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію, мають відокремлене майно, несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. До них відносяться громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці (ст. 55) [48, с. 61]. Основним засобом організації відносин між суб'єктами господарювання (включаючи підприємців) в умовах становлення соціально орієнтованої ринкової економіки є господарський договір. Саме господарський договір є гнучким регулятором підприємницької діяльності і інструментом її планування, формою і засобом організації господарських зв'язків. На думку В. Жушмана,

господарський договір є формою вираження господарського зобов'язання. Господарському договору притаманні особливий суб'єктний склад, специфіка діяльності суб'єктів господарювання, мета, для досягнення якої укладається цей договір [48, с. 170]. Так, господарські договори укладаються під час виконання таких робіт як транспортні перевезення та капітальне будівництво. Р. Бойчук підкреслює, що за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити ввірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором строк і видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (вантажодержувачу), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату [48, с. 294]. Будівництво здійснюється відповідно до закону на підставі договору підряду. За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові (ст. 837 ЦК України) [308]. За договором підряду на капітальне будівництво одна сторона (підрядник) зобов'язується своїми силами і засобами на замовлення другої сторони (замовника) побудувати і здати замовникові у встановлений строк визначений договором об'єкт відповідно до проектно-кошторисної документації або виконати зумовлені договором будівельні та інші роботи, а замовник зобов'язується передати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію, надати йому будівельний майданчик, прийняти закінчені будівництвом об'єкти і оплатити їх (ст. 318) [49]. Питання реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання певних робіт має певні обмеження і заборони. Г. Ільющенко, досліджуючи деякі аспекти обмежень права на підприємницьку діяльність підкреслює, що умовами здійснення підприємницької діяльності є повна цивільна дієздатність фізичної особи та державна реєстрація. Обмеження правоздатності можливе лише у випадках і в порядку, визначених законом. За законодавством України

фізична особа може бути частково обмежена у правоздатності, але не позбавлена правоздатності в цілому (ст. 50 ЦК України) [76, с. 111]. Отже, проведений аналіз наукових і нормативних джерел дає можливість сформулювати ознаки реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт. Так, до них відносяться : а) матеріальні та духовні блага у сфері виконання робіт транспортних перевезень та капітального будівництва; б) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в названій сфері; в) названі норми регулюють свободи особи на підприємницьку діяльність при виконання робіт; г) метою діяльності є отримання прибутку чи соціального результату.

Ознакою реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт є матеріальні та духовні блага в сфері виконання робіт (наприклад, транспортних перевезень та капітального будівництва). Транспортні перевезення, як виконання робіт, можуть здійснюватися на сухопутному, водному і повітряному транспорті. До сухопутного транспорту слід віднести автомобільний і залізничний транспорт. Водний транспорт може бути морським і річковим. Повітряним транспортом є літаки. Транспортні перевезення можуть здійснюватися щодо пасажирів і речей. При здійсненні перевезень можуть укладатися договори перевезення. Проводяться внутрішні територіальні і міжнародні перевезення. Капітальне будівництво слід розглядати як підприємницьку діяльність фізичної особи спрямовану на створення нових та модернізацію наявних основних фондів виробничого і невиробничого призначення.

Реалізація конституційної свободи на підприємницьку діяльність при виконанні робіт розглядається як втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в названій сфері. Виділяють просту і складну форми реалізації норм права. Способами безпосередньої реалізації норм права визначають додержання, виконання і використання. Способом опосередкованої форми реалізації права є правозастосування.

Норми Конституції та законів України регулюють свободи особи на підприємницьку діяльність при виконання робіт та містяться в : 1) Конституцію України 1996 р.; 2) закони України : а) ЦК України; б) ГК України; в) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; г) Про колективне сільськогосподарське підприємство; р) Про ліцензування видів господарської діяльності; д) Про акціонерні товариства; е) Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю та ін. Метою діяльності щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємництво в процесі виконання робіт щодо транспортних перевезень та капітального будівництва є отримання прибутку чи соціального результату.

Підсумовуючи матеріали дослідження, зробимо деякі висновки і рекомендації. Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт – це втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини, що регулюють свободу суб'єктів підприємницької діяльності при виконанні робіт транспортних перевезень та капітального будівництва та в інших випадках з метою отримання прибутку чи соціального результату.

5.5. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг

Проблема конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг досліджувалася в працях окремих авторів разом з іншими видами підприємництва. Дослідження останніх публікацій свідчить про те, що названа проблема конституційної свободи особи в процесі надання послуг окремо ще не досліджувалася і має теоретичне і практичне значення. Теоретичне її значення викликане необхідністю формулювання поняття та характеристики видів підприємницької діяльності особи в процесі надання послуг. Практичне значення проблеми характеризується низкою важливих практичних завдань реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність

з надання послуг, деталізації правового регулювання конституційних можливостей нормами цивільного, господарського, адміністративного та інших галузей права. Метою дослідження є реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг. Відповідно до мети задачами дослідження є: а) аналіз праць вчених щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг та видів надання послуг підприємцями; б) формулювання ознак та визначення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг; в) характеристика реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність різних видів надання послуг; г) пропозиція висновків і рекомендацій щодо удосконалення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг.

Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність досліджувалася в працях різних вчених. Так, З. Варналій вважає, що конституційна свобода підприємництва базується на: а) наданні правових гарантій вільного підприємництва, включаючи гарантії права на майно, вироблену продукцію, вільний вибір партнерів за прямими зв'язками, здійснення експортно-імпорتنних операцій, самостійне використання прибутку (доходу); б) створенні рівних можливостей для розвитку всіх видів підприємницької діяльності, основаних на різних формах власності [27]. На його думку, свобода господарської діяльності є основною передумовою розвитку підприємництва і реалізується в певному обсязі через основні принципи : економічну самостійність, економічну відповідальність, економічну рівноправність [26]. Отже, З. Варналій серед ознак свободи підприємництва в Україні розглядає економічну самостійність, економічну відповідальність, економічну рівноправність та розвиток усіх його видів, включаючи і підприємництво в процесі надання послуг.

Г. Ільющенко вважає, що свобода підприємництва передбачає можливість особи вирішувати чи займатися підприємницькою діяльністю та вільно її обирати, забезпечення кожному підприємцю можливості без дискримінації визначити вид діяльності, способи її здійснення, часові та територіальні межі втілен-

ня власних здібностей. Він досліджує обмеження свободи підприємницької діяльності за суб'єктивним критерієм, аналізує діюче та перспективне законодавство, а також пропонує вироблення конкретних пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення досліджуваної сфери відносин [76]. Отже, Г. Ільющенко досліджує конституційну свободу на підприємницьку діяльність як можливість вільно її обирати, реалізувати способи її здійснення, часові та територіальні межі втілення власних здібностей.

С. Іщук розглядає свободу підприємницької діяльності як економічну основу громадянського суспільства у сфері реалізації економічних інтересів особи, що базуються на поєднанні феномену свободи особистості та економічної незалежності держави. Межі індивідуальної свободи особи у підприємницькій сфері є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки в цьому випадку законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати у повній мірі сферу реалізації економічної свободи. Реалізація індивідуальної свободи через механізм ринкового устрою з точки зору потреб громадянського суспільства має на меті, перш за все, формування середнього класу як основи подальшого розвитку громадянського суспільства [80, с. 15]. Отже, на думку С. Іщука, реалізація індивідуальної свободи підприємницької діяльності особи має на меті і процеси надання послуг, що поєднанні з феноменом свободи особистості та економічної незалежності держави і суспільства.

А. Ковач вважає, що визначення права на підприємницьку діяльність можна вивести лише за умовою його всебічного аналізу за суттю, змістом та формою. Так, за суттю право на підприємницьку діяльність він розглядає, як урегульовані Конституцією та законами України можливості певної поведінки особи в сфері виробництва та в процесі надання послуг з метою одержання прибутку. За змістом право на підприємницьку діяльність він розглядає як певні матеріальні блага в сфері їх виробництва та надання певних послуг та право на їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку тощо. За формою право на підприємницьку діяльність слід розглядати як міру

або образ, спосіб, форму поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей особи у сфері виробництва продукції та надання відповідних. Право особи на підприємницьку діяльність може бути визначене як гарантована Конституцією та законами України можливість людини і громадянина самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик діяти у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку [86, с. 214]. Отже, А. Ковач визнає, що підприємницька діяльність є самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик діяльністю у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність шляхом надання послуг як один з видів підприємництва.

Л. Нікітенко за мету реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність має стан забезпечення такої діяльності в Україні шляхом аналізу основних і найбільш життєво важливих проблем, які реально заважають реалізації права на підприємницьку діяльність та гальмують нарощування потужності підприємницького потенціалу. На думку Л. Нікітенко, слід насамперед говорити про державне регулювання у сфері підприємницької діяльності, змістом якого є діяльність із реалізації функцій держави щодо забезпечення господарського порядку, що здійснюється у встановлених формах та відповідними методами. Державний вплив у сфері економіки залежить від публічних інтересів суспільства. Захищаючи публічні інтереси в економічній сфері, держава здійснює вплив на суб'єктів підприємницької діяльності, використовуючи при цьому нормотворчу, владну й індивідуально визначену (правозастосовну) діяльність компетентних державних органів [133, с. 107-108]. Підприємці є практично незахищеними від свавілля численних контролюючих інстанцій, які широко та майже безконтрольно користуються правом застосування штрафних санкцій і стягнень. Основними проблемами реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність він вважає недосконалість законодавства, невиконання законодавчих приписів на практиці та надмірне втручання органів державної влади в

діяльність суб'єктів підприємницької діяльності [133, с. 112]. Отже, Л. Нікітенко прагне знайти причини, які реально заважають реалізації права на підприємницьку діяльність та гальмують нарощування потужності підприємницького потенціалу.

А. Олійник, дослідивши проблеми реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт пропонує такі ознаки названої свободи : а) матеріальні та духовні блага у сфері виконання робіт транспортних перевезень та капітального будівництва; б) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в названій сфері; в) названі норми регулюють свободи особи на підприємницьку діяльність при виконання робіт; г) метою діяльності є отримання прибутку чи соціального результату [172, с. 26]. Отже, А. Олійник досліджує не усі види конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт, тільки при транспортних перевезеннях та капітальному будівництві. Надання послуг може мати місце у побутовій сфері і в сфері інформації.

С. Різник пропонує визначати конституційне право на підприємницьку діяльність як утверджене Конституцією України право людини і громадянина на безпосередню або опосередковану, самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність, спрямовану на досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [255]. Отже, С. Різник досліджує конституційну свободу особи на підприємницьку діяльність як досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку в процесі надання побутових і інформаційних послуг. Важливе значення в реалізації названої свободи має її зміст.

Е. Савченко важливим завданням дослідження вважає обмеження прав людини та обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю. Підприємницька діяльність, на його думку, потребує детального законодавчого регулювання, що покликане сприяти подальшому розвитку як різних форм підприємництва, так і економіки України в цілому. Ефективність господарювання значною мірою залежить саме від опрацювання, засвоєння та реалізації на практи-

ці тих правових норм, які визначають права та обов'язки всіх без винятку суб'єктів господарювання з огляду на специфіку кожного із них, зумовлену різноманіттям форм власності, сфер діяльності та іншими численними чинниками [136]. Отже, дослідження Е. Савченка базується на потребі детального законодавчого урегулювання змісту реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг.

Зміст реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг включає в себе суб'єктів, їх права і обов'язки та об'єктів підприємництва. Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством (ст. 55 ГК України) [49]. Об'єктами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт є діяльність суб'єктів господарювання щодо надання побутових і інформаційних послуг.

Підсумовуючи праці вчених можна сформулювати ознаки та дати визначення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг. Ознаками реалізації названої свободи слід вважати такі : а) матеріальні та духовні блага у сфері надання послуг; б) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в названій сфері; в) названі норми регулюють свободи особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг; г) метою діяльності є отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів.

Побутова послуга в літературі розглядається як вид діяльності суб'єктів підприємництва, пов'язаної із задоволенням конкретної побутової потреби індивідуального замовника [214]. Суспільні відносини реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність різних видів надання послуг урегульовані Конституцією України, кодексами України, іншими законами і підзаконними нормативно-правовими актами України. Конституційні норми закріп-

люють, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів (ст. 42) [105]. Конкретизація конституційної норми здійснюється законом «Про захист прав споживачів» який регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів [216]. Названі норми регулюють свободи особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг. Відповідно до Закону України "Про захист прав споживачів" КМ України затвердив «Правила побутового обслуговування населення» які визначають основні вимоги до побутового обслуговування населення і регулюють відносини між замовниками та виконавцями у наданні побутових послуг на території України [214]. Метою діяльності по реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при надання послуг є отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів.

Таким чином, під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність щодо надання послуг слід розуміти втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг з метою отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів.

Характеристика реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність різних видів надання послуг передбачає формулювання критеріїв для їх класифікації. Виходячи з економічної неоднорідності і відношення до створення національного доходу, побутові послуги поділяються на матеріальні (виробничі) і нематеріальні (невиробничі). В юридичній літературі до основних видів побутових послуг розглядають : ремонт, фарбування та пошиття взуття; ремонт та пошиття швейних, хутрових та шкіряних виробів, головних уборів та виробів текстильної галантереї; ремонт, пошиття та плетіння трико-

тажних виробів; ремонт і технічне обслуговування побутової радіоелектронної апаратури, побутових машин і приладів; ремонт і виготовлення металовиробів; виготовлення і ремонт меблів; хімічна чистка та фарбування, послуги пральні; будування житла та інших будівель; технічне обслуговування та ремонт автотранспортних засобів; послуги фотоательє, фото-та кінолабораторій; транспортно-експедиційні послуги; послуги лазень і душових; перукарські послуги; послуги прокату; ритуальні та обрядові послуги і ін. [186].

На думку інших авторів, послуги у сфері побутового обслуговування пов'язані з веденням домашнього господарства, виконанням різноманітних ремонтних робіт, забезпеченням санітарно-гігієнічних та інших потреб населення, а також з виготовленням за індивідуальними замовленнями особистих речей та предметів господарського призначення. Види побутових послуг: 1) виготовлення: а) взуття за індивідуальним замовленням; б) швейних виробів за індивідуальним замовленням; в) виробів зі шкіри за індивідуальним замовленням; г) виробів з хутра за індивідуальним замовленням; 2) послуги з ремонту взуття тощо [187].

При реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність щодо надання послуг самостійним їх видом слід вважати інформаційні послуги. Відносини про інформаційну діяльність в Україні регулюються нормами Конституції, кодексів, інших законів та підзаконних нормативно-правових актів. Закон України «Про інформацію» регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації (ст. 1). Інформаційна діяльність, подібно до будь-якої іншої, характеризується використанням ресурсів, виробничим процесом, випуском продукції та наданням послуг. За змістом інформація поділяється на такі види: 1) інформація про фізичну особу; 2) інформація довідково-енциклопедичного характеру; 3) інформація про стан довкілля (екологічна інформація); 4) інформація про товар (роботу, послугу); 5) науково-технічна інформація; 6) податкова інформація; 7) правова інформація; 8) статистична інформація; 9) соціологічна інформація; 10) інші види інформації (ст. 10). Зако-

ном закріплюються принципи інформаційних відносин, серед яких і принцип «свобода вираження поглядів і переконань». З урахуванням предмету дослідження пропонуємо після слова «свобода» додати слово «інформації» і далі по тексту (ст. 2) [219].

Отже, вищеназвану інформацію можна розглядати як види інформаційних послуг, урегульованих законодавством. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність щодо надання інформаційних послуг здійснюється щодо : 1) фізичних осіб; 2) інформації : а) довідково-енциклопедичного характеру; б) про стан довкілля; в) про товари, роботу, послуги; г) науково-технічної; г) податкових відносин; д) про право; е) про статистичні дані; є) про соціологічні відносини тощо.

Підсумовуючи результати дослідження пропонуємо такі висновки і рекомендації. Ознаками реалізації названої свободи слід вважати такі : а) матеріальні та духовні блага у сфері надання послуг; б) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в названій сфері; в) названі норми регулюють свободи особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг; г) метою діяльності є отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів. Під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність щодо надання послуг слід розуміти втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг з метою отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів. Запропоновані пропозиції щодо реалізації свобод та зміни до законодавства сприятимуть удосконаленню правового регулювання та реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг.

5.6. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею

Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність може розглядатися як процес підприємництва при здійсненні торгівлі. Торговельне підприємство в літературі досліджують як діяльність у сфері товарного обігу, спрямовану на реалізацію продукції, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує її реалізацію шляхом надання відповідних послуг (торгові дома, оптові бази, підприємства роздрібної торгівлі, діяльність брокера та ін.) [257, с. 11]. Здійснення названої свободи є актуальним предметом дослідження для науки конституційного і господарського права та для практики забезпечення реалізації конституційних норм, що закріплюють названу свободу особи. Залишаються недослідженими окремі питання реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у сфері торгівлі, яким і присвячується дана стаття.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі торгівлі має теоретичне і практичне значення. Аналіз останніх досліджень та публікацій окремих авторів свідчить про те, що реалізація названих свобод у сфері торгівлі передбачає вивчення їх поняття та видів, правових норм, що регулюють конституційну свободу на підприємницьку діяльність особи та практичну її реалізацію в процесі торгівлі. Метою дослідження є реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз останніх досліджень та публікацій різних авторів щодо названої свободи; б) пропозиції ознак та визначення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею; в) характеристика окремих видів реалізації названої конституційної свободи особи; г) формулювання висновків і рекомендацій щодо названої свободи.

Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність при здійсненні торгівлі потребує аналізу останніх досліджень та публікацій окремих авторів. Так, Т. Андросова досліджує світовий та вітчизняний досвід визначення

фінансового результату як об'єкта моніторингу на торговельному підприємстві та робить висновок, що фінансові результати подано як результат бухгалтерської оцінки діяльності підприємства, які відображають різницю між відповідними доходами та витратами поточної діяльності підприємства згідно із нормативними положеннями системи обліку [8, с. 200]. Вона вважає, що основні ознаки діяльності підприємств торгівлі це: а) залучення споживача у відповідне торговельне середовище; б) здатність переконувати залучених споживачів у придбанні продукції у відповідному торговельному підприємстві [7, с. 28]. Отже, на думку Т. Андросової фінансовий результат на торговельному підприємстві є різницею між відповідними доходами та витратами поточної діяльності підприємства торгівлі, що характеризується власними ознаками.

З. Варналій серед видів підприємницької діяльності розглядає комерційне підприємництво. Його змістом є товарно-грошові та товарно-обмінні операції. У вузькому розумінні комерцію він прирівнює до торгівля, а комерсанта до працівника торгівлі. Торговельно-обмінні операції здійснюються у вигляді купівлі-продажу або перепродажу товарів та послуг. Представниками комерційного підприємництва є різні торговельні організації, що продають предмети споживання чи засоби виробництва. Основною передумовою розвитку підприємництва З. Варналій бачить економічну свободу (різновид конституційної свободи). На практиці це можливість розпочати або припинити власну справу. Купувати і продавати будь-які ресурси за будь-якою ціною. Це економічна самостійність, економічна відповідальність, економічна рівноправність [26]. Отже, З.Варналій одним з видів підприємницької діяльності розглядає комерційне підприємництво, прирівнюючи його до торговельного підприємства. Як різновид конституційної свободи він досліджує економічну свободу під якою розуміє можливість особи купувати і продавати будь-які ресурси за будь-якою ціною на власний розсуд.

Н. Власова досліджуючи економіку торгівлі та показує сутність та особливості розвитку торговельної галузі у сучасних умовах постіндустріального суспільства, глобалізації економічних відносин та інноваційних змін у торгово-

технологічних процесах та управлінні окремими підприємствами. Торгівлею називають розвинену форму обміну продуктами праці між окремими виробниками і власниками товарів, що здійснюється в порядку купівлі-продажу. Торгівля як діяльність розвивалася з першого суспільного розподілу праці, коли від землеробства відділилося скотарство. Далі відбувся другий суспільний розподіл праці, тобто з'явилися ремесла, виникли міста і купці, які почали займатися лише купівлею і продажем товарів. Це вже був третій розподіл праці, який виник тоді, коли виробникам стало не вигідно гаяти час на продаж своїх товарів і вони за певну плату передали цю функцію людям, які спеціалізувалися на її здійсненні. Так з'явилася торгівля як окрема галузь господарювання [38]. Отже, торгівля є окремою галуззю господарювання. Як форма обміну результатами праці виробників (власників товару) шляхом купівлі-продажу товару торгівля виникає разом з виникненням торговців (купців) тоді, коли виробникам стало не вигідно гаяти час на продаж своїх товарів і вони за певну плату передали цю функцію людям, які спеціалізувалися на її здійсненні.

Б. Башилов і Д. Кислов розглядають організацію і ведення бізнесу в сфері торгівлі і послуг та вважають, що причини лежать в основі бажання організувати бізнес у сфері торгівлі та послуг і можуть бути різними. Та щоб не рухало людиною чи групою осіб, що прагнуть створити свій бізнес в сфері торгівлі, організація такого бізнесу повинна пройти певні етапи. Автори ставлять за мету познайомити читачів з такими етапами та особливостями кожного з видів бізнесу, дати можливість на основі наведених практичних прикладів сформулювати власну тактику і стратегію розвитку бізнесу в сфері торгівлі [85]. Отже, автори прагнуть на практиці показати можливості реалізації економічної (конституційної) свободи підприємницької діяльності особи у сфері торгівлі.

Н. Краснокутська та співавтори І. Бубенець і О.Чатченко у своїй монографії «Підприємницький потенціал як фактор розвитку торговельних підприємств» досліджують систематизовано накопичений досвід та теоретичне узагальнення щодо визначення сутності підприємницького потенціалу, особливостей та основних факторів, що впливають на його формування в торгівлі, дослі-

джують передумови розвитку підприємницького потенціалу в торговельних підприємствах України, обґрунтовують науково-методичний підхід і систему ключових показників наявності та рівня розвитку підприємницького потенціалу в торговельних підприємствах, визначають особливості внутрішнього підприємницького клімату в підприємствах торгівлі, систематизують базові моделі щодо створення умови для висунення новаторських підприємницьких ідей та обґрунтовують ті з них, які можуть сприяти активізації підприємницького потенціалу в торговельних підприємствах [108].

Н. Савицька та її співавтори (І. Мелушова, А. Красноусов, К. Олініченко, Н. Ушакова) вважають, що сфера торгівлі була історично першою формою підприємницької діяльності, суть якої становив товарообмін. Саме торговельне підприємництво послужило фундаментом, на якому спорудилися усі інші його види, тобто сформувалася ринкова економіка з відповідними типами соціально-економічних систем. Під торговельним підприємництвом вони розуміють первинну, основну ланку сфери торгівлі, її самостійний господарюючий суб'єкт, що створений для закупівлі, реалізації, а також зберігання товарів, надання різного роду супутніх послуг в цілях задоволення потреб ринку та отримання прибутку [257, с. 17]. До сфери торговельного підприємництва відносяться: а) матеріально-технічне постачання та збут; б) енергопостачання; в) заготівля; г) оптова торгівля; р) роздрібна торгівля та громадське харчування; д) продаж та передача в оренду засобів виробництва; е) комерційне посередництво (агентська діяльність) у здійсненні торговельної діяльності; є) біржова торгівля [257, с. 18]. Отже, Н. Савицька та інші автори розуміють під конституційною свободою особи на підприємницьку діяльність у сфері торговельного підприємництва первинну, основну ланку сфери торгівлі, її самостійний господарюючий суб'єкт, що створений для закупівлі, реалізації, а також зберігання товарів, надання різного роду супутніх послуг в цілях задоволення потреб ринку та отримання прибутку.

Підсумовуючи проведене дослідження можна запропонувати ознаки та визначення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяль-

ність в процесі заняття торгівлею. Ознаками названої конституційної свободи особи є : а) матеріальні та духовні блага у сфері торгівлі та збут; б) можливість купувати і продавати будь-які ресурси за будь-якою ціною; в) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в сфері торгівлі; г) регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при здійсненні різних видів торгівлі (оптова, роздрібна, біржова, посередництво); д) метою діяльності є отримання прибутку, економічного чи соціального результату в процесі заняття окремими видами торгівлі.

Будь-які блага слід розглядати як засоби, які здатні задовольняти будь-які людські потреби та іменують їх економічними, які поділяються на матеріальні і нематеріальні. Матеріальними благами називають такі, що використовуються в процесі життєдіяльності людини. Матеріальні та нематеріальні блага у сфері торгівлі розглядають як товар, тобто економічне благо створене працею та здатне задовольняти потреби особи при збуті. Під нематеріальними (духовними) благами у сфері торгівлі слід розглядати: а) особисті немайнові блага; б) інформацію; в) результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Ознакою реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею є можливість особи купувати і продавати будь-які ресурси за будь-якою ціною. Економічною моделлю, що описує процес ціноутворення на ринку є попит і пропозиція (пропонування). При цьому попит представлена на ринку потреба в товарах, а пропозиція розглядається як кількість товару, який є на ринку або може бути доставлений на нього [130].

Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею передбачає втілення конституційних норм, що регулюють названу свободу в реальні суспільні відносини в сфері торгівлі. Серед таких норм слід назвати конституційні норми (ст. 42), норми цивільного (ст. 655-716) та господарського права (ст. 43, 263-282) та ін.

Важливе значення щодо ознак реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею має її регулювання при здійсненні різних видів торгівлі. Господарську торгівлю поділяють на : а) підп-

приємницьку (комерційну) діяльність; б) непідприємницьку (некомерційну) діяльність. Господарсько-торговельна діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання в таких формах: а) матеріально-технічне постачання і збут; б) енергопостачання; в) заготівля; г) оптова торгівля; ґ) роздрібна торгівля і громадське харчування; д) продаж і передача в оренду засобів виробництва; е) комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність по забезпеченню реалізації товарів (послуг) у сфері обігу. Господарсько-торговельна діяльність може виступати як внутрішня торгівля або зовнішня торгівля [31]. Отже, реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність здійснюється в процесі заняття такими видами торгівлі : 1) залежно від мети розрізняють : а) підприємницька (комерційна) діяльність; б) непідприємницька (некомерційна) діяльність; 2) суб'єктів господарювання розрізняють : а) матеріально-технічне постачання і збут; б) енергопостачання; в) заготівля; г) оптова торгівля; ґ) роздрібна торгівля і громадське харчування; д) продаж і передача в оренду засобів виробництва; е) комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність по забезпеченню реалізації товарів (послуг) у сфері обігу; 3) залежно від місце здійснення торгівлі розрізняють : а) внутрішню; б) зовнішню торгівлю.

Ознакою реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею мета отримання прибутку, економічного чи соціального результату в процесі заняття окремими видами торгівлі.

Таким чином, під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у сфері торгівлі слід розуміти втілення конституційних норм та норм законів в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при здійсненні різних видів торгівлі з метою отримання прибутку, економічних чи соціальних результатів.

Серед окремих видів реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття такими видами торгівлі : а) оптової; б) роздрібною; в) зовнішньої. Реалізація конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття оптовою торгівлею є вільною можливістю

організації господарських зв'язків між суб'єктами оптового ринку з приводу закупівлі-продажу великих партій товару або комплексу послуг. Це придбання і можливе перетворення товарів для подальшої їх реалізації підприємствам роздрібною торгівлі та іншим суб'єктам підприємницької діяльності. Оптова діяльність може здійснюватись у трьох основних організаційних формах: 1) через оптові підрозділи фірм-виробників (при використанні прямих каналів збуту); 2) через незалежних оптових посередників; 3) через залежних оптових посередників [185].

Одним з видів реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття роздрібною торгівлею є вільний перехід товарів зі сфери обігу у сферу колективного, індивідуального, особистого споживання, тобто стають власністю споживачів. Покупці через роздрібну торгівлю оптимально задовольняють свої потреби, а роздрібна торгівля, враховуючи в своєму асортименті побажання покупців, може більше продати товарів і забезпечити собі комерційний успіх. Комерційна робота з продажу товарів у роздрібних торгових підприємствах на відміну від оптових підприємств має свої особливості.

1. Роздрібні підприємства реалізують товари безпосередньо населенню, тобто фізичним особам, застосовуючи свої специфічні способи і методи роздрібною продажу.
2. Торгове обслуговування населення припускає наявність спеціально влаштованих і обладнаних торгових приміщень, пристосованих для: а) якнайкращого обслуговування покупців; б) уміння запропонувати і продати товар кожній конкретній людині; в) здійснення підбору і формування торгового асортименту; г) постійного вивчення й обліку споживчих запитів покупців.
3. Роздрібна мережа на відміну від оптової мережі характеризується великою територіальною роз'єднаністю та роздрібненістю, її діяльність можна віднести, переважно, до сфери малого бізнесу. Від керівників роздрібних торговельних підприємств потрібна велика заповзятливість та ініціатива в комерційній роботі з організації продажу товарів населенню; уміння добре обслужити покупців, протистояти конкурентам і забезпечити нормальний прибуток [273].

Видом реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність є заняття зовнішньою торгівлею. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» закріплює принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у: а) праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; б) праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; в) обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України; г) виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності (ст. 2). Пропонуємо доповнити норму ст. 2 Закону (у пункті а) після слова «добровільно» словом «без будь-якого примусу» і далі по тексту. До видів зовнішньоекономічної діяльності у сфері торгівлі можна віднести : а) експорт та імпорт товарів; б) міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України; в) організація та здійснення діяльності в галузі проведення торгів, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; г) організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках; г) товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; д) операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку (ст. 4) [218].

Підсумовуючи результати дослідження, пропонуємо такі висновки і рекомендації. Під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у сфері торгівлі слід розуміти втілення конституційних норм та норм законів в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при здійсненні різних видів торгівлі з метою отримання прибутку, економічних чи соціальних результатів. Ознаками реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею є : а) матеріа-

льні та духовні блага у сфері торгівлі та збут; б) можливість купувати і продавати будь-які ресурси за будь-якою ціною; в) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в сфері торгівлі; г) регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при здійсненні різних видів торгівлі (оптова, роздрібна, біржова, посередництво); д) метою діяльності є отримання прибутку, економічного чи соціального результату в процесі заняття окремими видами торгівлі. Окремими видами реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею пропонуємо вважати такі її види : а) оптову; б) роздрібну; в) зовнішню. 4. Врахування запропонованих висновків і пропозицій сприятиме удосконаленню реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею.

5.7. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність характеризується різними видами діяльності, серед яких виробнича, комерційна і фінансова. Підприємництво у сфері комерційної діяльності включає товарно-грошові відносини і торгово-обмінні операції, що пов'язані з продажем товарів і послуг. Характеристика фінансового підприємництва є різновидом комерційного підприємництва, об'єктом якого виступає купівля-продаж специфічного товару такого як гроші, валюта, цінні папери (акції, облигації, векселі). Проблема реалізації названої свободи в процесі комерційної і фінансової діяльності пов'язана з практичними завданнями їх здійснення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій передбачає характеристику наукових праць та нормативно-правових джерел щодо реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій. Аналіз публікацій різних авторів

свідчить про те, що названа проблема в юридичній літературі ще не досліджувалася.

Метою дослідження є реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій. Для здійснення поставленої мети слід вирішити такі завдання : а) проаналізувати існуючі наукові і нормативні джерела щодо названої свободи; б) сформулювати ознаки і визначення конституційної свободи, що є предметом дослідження; в) дослідити процес реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність під час товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; г) запропонувати висновки і рекомендації по темі дослідження.

Проблема реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій досліджується в наукових працях різних авторів та урегульована в міжнародних угодах, законах і інших нормативно-правових актах. Так, С.Архієреєв, аналізуючи економічні проблеми глобалізації, вважає, що глобалізація виявляється у зростанні міжнародної торгівлі й інвестицій, небаченій до цього диверсифікації світових фінансових ринків і ринків робочої сили, значному підвищенні ролі транснаціональної корпорації (ТНК) у світогосподарських процесах, загостренні глобальної конкуренції, появі систем глобального, стратегічного менеджменту. Глобалізація зачіпає всі сфери суспільного життя, включаючи економіку, політику, міжнародні відносини, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку та інше і вносить значні корективи до подальших перспектив розвитку всієї світової спільноти. Якщо раніше світова економіка була полем, на якому діяли лише суверенні держави, то в умовах глобалізації суспільного життя вона перетворюється на самостійний суб'єкт, що діє на полі суверенних держав світу. Це означає : 1) вихід діяльності національних економічних суб'єктів за межі національно-державних об'єднань; 2) на глобальний рівень піднімаються "приватні" економічні проблеми і інтереси, що сприяє розвитку економічної ситуації і процесів в окремих країнах і впливає на інші дер-

жави; 3) стає актуальною загальносвітова координація національної економічної політики різних держав як умови стабільності світової економічної системи [176, с. 24-25]. Отже, С. Архієреєв підкреслює той факт, що в умовах глобалізації національна економіка виходить за межі державних об'єднань, піднімається приватна економічна проблематика, актуалізується загальносвітова координація національної економіки як умова стабілізації світової економічної системи.

С. Віницька, досліджуючи попит і пропозицію підтверджує, що головними елементами в розумінні механізму дії ринкової економічної системи є попит і пропозиція. Взаємодія головних суб'єктів ринку – виробника і споживача, на її думку, здійснюється саме по каналах попиту і пропозиції і прагне досягти рівноваги поміж цими елементами шляхом врівноважуючої функції ринкової ціни [112, с. 67]. Отже, С. Віницька під конституційною свободою підприємницької діяльності розуміє економічну систему в основі якої лежать попит і пропозиція, що врівноважується ринковою ціною .

Є. Жуков досліджує функції ринку позикових капіталів і визначає їх сутність і роль. Сутність ринку позикових капіталів не залежить від того, який грошовий капітал використовується: власний чи чужий, акумульований, тобто не має значення, чи веде банкір свою справу лише за допомогою власного капіталу або тільки капіталу, депонованого у нього. Зміст, характер використання, закономірності розвитку ринку позикових капіталів визначаються соціально-економічними відносинами виробництва. У свою чергу сутність цього ринку зумовлює конкретну роль, яку він виконує в сучасному механізмі державно-монополістичного капіталу. Він виділяє функції ринку позикових капіталів: 1) обслуговування товарного обігу через кредит; 2) акумуляція, або збирання, грошових накопичень підприємств, населення, держави, а також іноземних клієнтів; 3) трансформація грошових фондів безпосередньо в позичковий капітал і використання його у вигляді капіталовкладень для обслуговування процесу виробництва; 4) обслуговування держави і населення як джерел капіталу для покриття державних і споживчих витрат; 5) яка спрямована на прискорення концентрації і централізації капіталу для утворення потужних фінансово-

промислових груп. Зазначені функції ринку позикових капіталів спрямовані на підтримку виробництва, забезпечення функціонування економічної системи державно-монополістичного капіталу [141]. Отже, Є. Жуков визначає сутність, зміст, характер використання, закономірності розвитку ринку позикових капіталів та напрямки впливу на їх ринок.

Ж. Крисько визначає комерційну діяльність в умовах конкурентного середовища, як організацію та управління процесами купівлі-продажу для задоволення попиту споживачів і збільшення капіталізації її суб'єкта. Операції пов'язані з реалізацією підприємством комерційної функції, мають багато спільних рис із торговельними, проте містять істотні відмінності, що виокремлює комерційну функцію з поміж інших у сфері товарно-грошового обігу [110, с. 82]. Отже, Ж. Крисько реалізацію конституційної свободи на підприємництво під час комерційної діяльності розглядає як організацію та управління процесами купівлі-продажу для задоволення попиту споживачів і збільшення капіталізації її суб'єкта.

В. Кушнір та Н. Решетняк, досліджують теорію фірм, їх економічну природу, основні типи та малі, середні і великі фірми. Найважливішим господарським суб'єктом, поводження якого визначає економічну ситуацію на мікрорівні, є виробник. Його функція – забезпечення пропозиції, тобто постачання на ринок необхідної кількості товарів і послуг. Виробництво благ – складний процес. Деякі з них можуть бути зроблені індивідуально, а деякі – вимагають координованих зусиль багатьох людей. Кожний з учасників трудового процесу виконує свою частку роботи в процесі поділу праці, а кінцевий продукт є результатом їхніх спільних зусиль, тобто кооперації праці. Розрізняються поняття «фірма» і «підприємство», хоча в закордонній і вітчизняній літературі вони часто ототожнюються. Під підприємством варто розуміти певний виробничо-технологічний комплекс, використовуваний для виробництва товарів і послуг у будь-якій галузі національної економіки. Фірма – це організація, що володіє підприємствами і веде господарську діяльність на них. У складі фірми може бути одне чи кілька підприємств [112, с. 83]. У розвинутій ринковій економіці фі-

рми займаються виробництвом товарів, їхньою реалізацією, наданням усіляких послуг: фінансових, посередницьких, інформаційних, консультативних, науково-дослідних. По сферах підприємницької діяльності вони можуть бути промисловими, сільськогосподарськими, будівельними, транспортними, телекомунікаційними, торгово-посередницькими, рекламними, інжиніринговими, юридичними [112, с. 84] тощо. Отже, В. Кушнір та Н. Решетняк визначають економічну природу різних видів фірм, показують відмінність підприємства від фірми, характеризують функцію виробника щодо постачання на ринок товарів і послуг, досліджують по сферах підприємницької діяльності види фірм.

О. Попадинець досліджує проблеми ринку та характеризує конституційну свободу особи на підприємництво в процесі товарного виробництва та грошового обігу і обміну виготовленими товарами за допомогою ринку. Серед головних принципів функціонування ринку вона відзначає наступні свободи: а) різноманіття форм власності та форм господарювання; б) підприємництва та вибору; в) особистого інтересу; г) конкуренції; ґ) вільного ціноутворення. Так, свобода вибору для підприємця має назву свободи підприємництва і означає, що приватні підприємства мають право купувати економічні ресурси, за власним вибором організувати виробництво товарів та послуг, реалізовувати їх на ринках згідно з вибором самої фірми. Свобода вибору для власників ресурсів означає, що власники матеріальних, трудових ресурсів та грошового капіталу можуть їх використовувати за власним розсудом. Свобода вибору для споживачів полягає в тому, що в межах своїх доходів вони можуть купувати будь-які товари та послуги для задоволення своїх потреб [112, с. 55-56]. Отже, О. Попадинець пропонує розглядати конституційні свободи реалізації різних форм власності і господарювання, використання економічних ресурсів за власним вибором, вибору споживачів в межах своїх доходів купувати будь-які товари та послуги для задоволення своїх потреб.

О. Соболева досліджує поняття економічного зростання і вважає, що цілями економічного зростання є: а) підвищення добробуту суспільства; б) зростання якості та асортименту товарів та послуг; в) збільшення вільного часу; г)

поліпшення розподілу доходів серед усіх верств населення; г) створення умов для всебічного розвитку і соціального захисту людей [112, с. 258]. Отже, О. Соболева реалізацію конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, товарно-обмінних та фінансових операцій досліджує через цілі економічного зростання в Україні.

С. Тютюннікова визначає бізнес як сукупність взаємопов'язаних бізнес-процесів, що здійснюються на підприємстві, це, наприклад, матеріально-технічне постачання, підбір, оцінка, стимулювання персоналу, розроблення та виконання виробничої програми, фінансування, впровадження інновацій, управління якістю продукції та інші бізнес-процеси. За критерієм взаємозв'язку бізнес-процесів та функцій підприємства і його підрозділів слід розрізняти такі види бізнес-процесів: 1) інтегровані бізнес-процеси господарської діяльності підприємства як цілісної системи, наприклад, інтегрованим бізнес-процесом інноваційного підприємництва є комерціалізація інновацій, що включає різноманітні субпроцеси впровадження інновацій; 2) структурні бізнес-процеси, що здійснюються в межах певних підрозділів та інших структурних складових підприємства; 3) функціональні бізнес-процеси, здійснення яких пов'язано з реалізацією певних функцій підприємства [288, с. 31]. Отже, бізнес процеси є складовими елементами бізнесу, що реалізуються на підприємстві та мають різні критерії для групування їх на види.

Н. Шибаєва досліджує економічні функції держави і розділяє їх на 3 групи. До першої групи відносяться функції, що забезпечують інституційно-правову основу діяльності економічних суб'єктів: законодавча і правоохоронна діяльність по захисту свободи особи і приватної власності, включаючи підтримку контрактної дисципліни; сприяння формуванню інститутів, корисних для розвитку економіки і суспільства, проведення необхідних реформ. Друга група функцій держави пов'язана з ліквідацією або компенсацією провалів ринку: національна оборона і безпека, захист від зовнішніх погроз; надання інших суспільних благ крім оборони й охорони правопорядку, це – охорона здоров'я, освіта і т.п. з метою розширення кола людей, що користуються цими благами, крім

тих, хто в змозі оплачувати їх по реальній вартості; надання соціальних гарантій, захист уразливих шарів населення; захист суспільства від таких негативних побічних ефектів господарської діяльності, як руйнування навколишнього середовища; забезпечення екологічної безпеки. Третя група поєднує функції держави, спрямовані на підтримку нормального функціонування ринкового механізму (це проведення власне економічної політики у вузькому змісті): забезпечення макроекономічної стабільності (недопущення інфляції, згладжування циклічних коливань економіки), подолання наслідків економічних шоків, сприяння розвитку економіки [317, с. 162]. Отже, одним з економічних напрямів право реалізаційної діяльності конституційної свободи особи на підприємництво комерційних і фінансових операцій є свобода особи і приватної власності.

Підсумовуючи результати дослідження праць різних авторів можна сформулювати ознаки і визначення реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, товарно-обмінних та фінансових операцій.

Втілення в суспільні відносини правових норм, що регулюють реалізацію конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність при здійсненні товарно-грошових, товарно-обмінних та фінансових операцій включає норми: а) міжнародних договорів та актів міжнародних організацій; б) кодифікованих, органічних та поточних законів; в) підзаконних нормативно-правових актів [116]. Товарно-грошові, товарно-обмінні операції, як бізнес-процеси щодо свободи підприємництва в юридичній літературі іменують комерційними і перепродаж товарів і послуг. Різновидами комерційного підприємництва є торгове, торгово-закупівельне, торгово-посередницьке підприємництво і діяльність товарних бірж. Фінансове підприємництво – це різновид комерційного підприємництва, оскільки об'єктом його купівлі-продажу виступає специфічний товар: гроші, валюта, цінні папери (акції, облігації, векселі). Фінансова діяльність пов'язана і з виробничою, і з комерційною, однак вона може бути і самостійною: банківське, страхова справа та ін. [28].

Система нормативно-правового регулювання грошового обігу, як і система банківського права складається з кількох рівнів : а) міжнародні норми та норми Конституції України; б) законів (кодекси, органічні, поточні); норми підзаконних нормативно-правові акти (постанови, інструкції, положення, розпорядження, накази і ін. [193]. Комерційна діяльність, як і будь-яка інша підприємницька діяльність, має потребу в значному регулюванні з боку держави. Предметом особливої уваги державних органів управління є питання підвищення якості продукції. Підприємства, що не дотримують технологічні вимоги до виробництва товарів, продукції, санітарні правила і норми, будуть витіснені зі споживчого ринку. Для цього створюється необхідна нормативно-правова база [97].

Метою реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, товарно-обмінних та фінансових операцій є отримання прибутку, економічного чи соціального результату. Процес реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність може мати місце під час : а) товарно-грошових операцій ; б) торговельно-обмінних операцій; в) фінансових операції. Названі види операцій в своїй основі мають гроші. З приводу походження й сутності грошей існує декілька різних точок зору. Одні економісти стверджують, що гроші розглядають як результат угоди, свідомої домовленості між людьми. Інші характеризують, що гроші "впроваджуються" державою в якості інструменту для виміру цін товару. Треті вважали, що золото й срібло є грішми за своєю природою, незалежно від характеру суспільних відносин. Четверті взагалі не вбачали різниці між товарами й грішми. Проте, жодна з цих теорій не давала дійсного наукового з'ясування природи грошей як економічної категорії. В дійсності ж гроші не є результатом суб'єктивних дій людей та державних органів. Вони виникли в процесі об'єктивного багатівікового розвитку форми прояву вартості чи мінової вартості [284]. З розвитком міжнародного обміну еквівалентом грошей починають використовувати срібло та золото. Грошима вони стали в силу своїх специфічних природних властивостей, а саме: мають високий ступінь схоронності, портативні, володіють поділь-

ністю, високою вартістю тощо. В основі грошей є грошовий оборот і грошова система, що характеризується як товарно-грошові, торговельно-обмінні та фінансові операції.

Господарсько-торговельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг (ст. 263 ГК України) [49]. Пропонуємо в якості удосконалення норми після слів «господарсько-торговельна діяльність» доповнити словами «в сфері товарно-грошові, торговельно-обмінні та фінансові операції» і далі по тексту.

Підсумовуючи результати дослідження пропонуємо по темі такі висновки і рекомендації. Ознаками реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операції є такі : а) втілення в суспільні відносини правових норм, що регулюють свободи які є предметом дослідження; б) товарно-грошові, товарно-обмінні та фінансові операції, як бізнес процеси свободи підприємництва; в) міжнародні, конституційні норми, норми законів і підзаконних нормативно-правових актів; г) організація та управління процесами купівлі-продажу для задоволення попиту споживачів і збільшення капіталізації її суб'єктів; г) метою реалізації досліджуваної свободи є отримання прибутку, економічного чи соціального результату. Під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, товарно-обмінних та фінансових операцій слід розуміти втілення в суспільні відносини міжнародних, конституційних норм та норм законів і підзаконних нормативно-правових актів щодо комерційного і фінансового підприємництва з метою отримання прибутку, економічного чи соціального результату. Запропоновані рекомендації по тексту сприятимуть удосконаленню реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, товарно-обмінних та фінансових операцій.

5.8. Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в посередницькій діяльності

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при посередництві має ґрунтуватися на можливості посередника в потрібний час виявити ініціативу, господарську винахідливість і діловитість, зацікавленість в реалізації наявних резервів з тим щоб прийняти всі необхідні заходи для вирішення конкретних завдань своєї діяльності [274]. Проблема реалізації конституційної свободи особи у посередницькій діяльності має важливе теоретичне та практичне значення. Посередництво слід розглядати як сприяння третьої особи у встановленні чи здійсненні ділових контактів, що має декілька значень : а) торговельне (комерційне) посередництво; б) посередництво у дипломатичних зносинах; в) посередництво у сприянні примиренню між сторонами конфлікту тощо. В нашому дослідженні планується розглянути теоретичне значення реалізації конституційної свободи особи у комерційному посередництві та практичне значення названої свободи різних видів комерційного посередництва.

Проблемами посередництва цікавляться юристи і господарники. З юридичної точки зору посередництво та конституційна свобода особи у сфері підприємницької діяльності досліджувалася в цивільному, господарському та біржовому праві. В умовах розвитку ринкової економіки значна увага приділяється біржовій торгівлі і біржам. А. Бобкова та Ю. Моїсєєв у навчальному посібнику «Біржове право» досліджують національну і міжнародну біржову торгівлю та підкреслюють, що біржові угоди і операції здійснюють брокерські контори як торгові посередники, що допомагають підприємствам в пошуку, просуванні і збуті товарів [19]. Біржові угоди укладають професійні посередники біржового ринку, які або отримують від своїх клієнтів доручення на здійснення біржових операцій, або діють за власною ініціативою [194].

Метою дослідження є реалізація конституційної свободи на підприємництво особи в процесі посередницької діяльності. Відповідно до мети задачами

даного дослідження є вирішення таких задач : а) проаналізувати існуючі наукові джерела щодо свободи особи на підприємництво при посередницькій діяльності; б) сформулювати ознаки та запропонувати визначення реалізації названої свободи; в) розглянути нормативно-правові акти, що регулюють реалізацію свободи підприємництва при посередництві; г) запропонувати висновки і рекомендації щодо удосконалення реалізації свободи при посередництві.

Аналіз існуючих наукових джерел свідчить про те, що реалізація конституційних свобод особи на підприємництво при посередницькій діяльності характеризується конкретними ознаками і видами. Так, А. Берлач в навчальному посібнику «Біржове право України» детально характеризуються норми біржового права та біржові правовідносини, ведення біржових торгів, укладенню біржових угод, біржове посередництво у вигляді брокерів та механізм ціноутворення [14]. Така позиція автора свідчить про характеристику комерційного посередництва тобто агентської діяльності. Відповідно до ст. 295 Господарського кодексу (ГК) України «комерційне посередництво (агентська діяльність) є підприємницькою діяльністю, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє» [49]. Отже, комерційний посередник має свободу дій, крім випадків коли законом встановлені обмеження або заборона здійснення комерційного посередництва в окремих галузях господарювання. Потрібно удосконалювати законодавство України в названій сфері.

На думку І. Грищенка, у законодавстві України немає чіткого визначення термінів "посередник", "комерційне посередництво", "посередницьке підприємство", "посередницька операція", "посередницька діяльність" [54]. Отже, існує потреба законодавчого визначення вищеприведених термінів.

Одним з таких комерційних посередників є біржовий брокер. Це фізична особа, зареєстрована на біржі відповідно до її статуту, обов'язки якої полягають у виконанні доручень членів біржі, яких вона представляє, щодо здійснення біржових операцій шляхом підшукування контрактів і поданні здійснюваних

операцій для реєстрації на біржі [249]. Отже, ознакою посередницької діяльності є надання посередником послуг суб'єктам підприємництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє в межах, визначених законом.

А. Бобкова, Ю. Моїсєєв, характеризуючи суб'єктний склад біржових торгів на товарних біржах, вказують, що до цієї категорії варто віднести як суб'єктів, які безпосередньо укладають біржові угоди (членів товарної біржі й брокерів), так й осіб, які забезпечують організацію й проведення біржових торгів (маклерів, що працюють на біржі та інших осіб.) [19, с. 102]. Біржові угоди укладають професійні посередники біржового ринку, які або отримують від своїх клієнтів доручення на здійснення біржових операцій, або діють за власною ініціативою. Найчастіше посередниками при здійсненні операцій виступають брокери, які є працівниками брокерських фірм. Під брокером розуміють акредитовану особу, яка професійно займається посередницькою діяльністю при укладенні різного роду угод [194]. Отже, ознакою посередництва є особа, яка професійно займається посередницькою діяльністю при укладенні різного роду угод.

В практиці діяльності товарної біржі брокерів поділяють на дві основні групи : а) брокери, що приймають замовлення від клієнтів на укладання біржових угод та організують їх виконання на біржі; б) брокери, які укладають біржові угоди за дорученням представляючого брокера або присутнього на торгах клієнта, коли така діяльність дозволена законодавством та правилами роботи біржі.

Систему нормативно-правових актів, що регулюють реалізацію свободи підприємництва при посередництві складають : 1) Конституція України від 28 червня 1996 р.; 2) Цивільний кодекс (ЦК) України від 16 січня 2003 р.; 3) ГК України від 16 січня 2003 р.; 4) Закони України: а) Про товарну біржу від 10 грудня 1991 р.; б) Про цінні папери і фондовий ринок від 23 лютого 2006 р.; в) Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні від 30 жовтня 1996 р.; г) Про депозитарну систему України від 06 липня 2012 р.; г) Про зерно та

ринок зерна в Україні від 4 липня 2002 р.; д) Про зовнішньоекономічну діяльність від 16 квітня 1991 р. та ін.

Конституція України від 28 червня 1996 р. закріплює, що свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3). Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, захищає права споживачів (ст. 42). Виключно законами України визначаються правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання (ст. 91). Отже, Конституція України закріплює свободу підприємництва включаючи і посередницьку діяльність.

Посередництво в цивільному праві закріплюється в гл. 17 як представництво. ЦК України від 16 січня 2003 р. представництво визначає як правовідношення в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ст. 237). Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Представник не може вчиняти правочини: а) який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє; б) від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом (ст. 238). Різновидом свободи особи на підприємництво в посередницькій діяльності є комерційне представництво коли особа постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності (ст. 243) [308]. Отже, цивільно-правова свобода посередництва в підприємницькій діяльності урегульована нормами цивільного права як комерційне представництво.

Комерційне посередництво як підкреслювалося вище закріплюється як агентська діяльність. ГК України від 16 січня 2003 р. визначає, що комерційним агентом є суб'єкт господарювання (фізична або юридична особа), який за повноваженням, оснований на агентському договорі, здійснює комерційне посередництво. Не є комерційними агентами підприємці, що діють хоча і в чужих ін-

тересах, але від власного імені. Комерційний агент не може укласти угоди від імені того, кого він представляє, стосовно себе особисто. Законом можуть бути встановлені обмеження або заборона здійснення комерційного посередництва в окремих галузях господарювання (ст. 295). Агентські відносини виникають у разі: а) надання суб'єктом господарювання на підставі договору повноважень комерційному агенту на вчинення відповідних дій; б) схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження (ст. 296).

За агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок. Агентський договір повинен визначати сферу, характер і порядок виконання комерційним агентом посередницьких послуг, права та обов'язки сторін, умови і розмір винагороди комерційному агенту, строк дії договору, санкції у разі порушення сторонами умов договору, інші необхідні умови, визначені сторонами. Договором повинна бути передбачена умова щодо території, в межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін. У разі якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України. Агентський договір укладається в письмовій формі. У договорі має бути визначено форму підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента (ст. 297) [49]. Пропонуємо у п. 2 ст. 297 після слова «права» доповнити словом «свободи» і далі по тексту. Отже, така редакція названої статті буде підкреслювати конституційну свободу посередника.

Свободи торговельного підприємництва в посередницькій діяльності урегульована Законом України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р. Товарна біржа здійснює свою діяльність за принципами: а) рівноправності учасників біржових торгів; б) застосування вільних (ринкових) цін; в) публічного проведення біржових торгів (ст. 2). Посередником в біржовій торгівлі відповідно до

закону є біржовий брокер. Кількість брокерів кожної товарної біржі визначається біржовим комітетом (радою біржі). Брокери вправі пересвідчитися в наявності та якості запропонованого товару, а також у платоспроможності покупця, пропонувати альтернативні умови контрактів та здійснювати будь-які інші дії, що не суперечать інтересам клієнтів. Брокерам забороняється розголошувати комерційні таємниці щодо здійснюваних за їх участю біржових операцій клієнтів, одночасно обслуговувати двох або більше клієнтів, інтереси яких суперечать (ст. 16) [249]. Отже, за принципом товарної біржі підкреслюється рівноправність учасників біржових торгів. Пропонуємо ст. 2 закону «Про товарну біржу» доповнити п. г) такого змісту «біржові брокери мають свободу при виконанні доручень членів біржі, яких вона представляють, щодо здійснення біржових операцій шляхом підшукування контрактів і поданні здійснюваних операцій для реєстрації на біржі».

Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. закріплює, що професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає брокерську діяльність яка передбачає укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи. Поручителем або гарантом може виступати торговець цінними паперами щодо виконання зобов'язань перед третіми особами за договорами, що укладаються від імені клієнта такого торговця, отримуючи за це винагороду, що визначається договором торговця цінними паперами з клієнтом. Торговець цінними паперами, який провадить брокерську діяльність, може надавати своїм клієнтам консультації щодо купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів [251]. Отже, реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в процесі посередницької діяльності урегульована законом щодо цінних паперів на фондовому ринку.

В законі «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р. закріплюється, що національна комісія з цінних паперів та

фондового ринку у встановленому нею порядку видає ліцензії на брокерську діяльність, як вид професійної діяльності на ринку цінних паперів та діяльності у системі накопичувального пенсійного забезпечення [206].

Порядок реалізації конституційної свободи особи на підприємництво в процесі посередницької діяльності щодо депозитарної системи урегульовано законом «Про депозитарну систему України» від 06 липня 2012 р. де закріплюється право власника цінних паперів, співвласників цінних паперів передати власні повноваження щодо відкриття рахунка у цінних паперах іншій особі, уповноваженій діяти від його (їх) імені на підставі визначеного законодавством правочину (ст. 5) [204]. Для уточнення свободи посередника пропонуємо після терміну «правочин» доповнити словами «і діє у межах визначених договором». Отже, на нашу думку, власник цінних паперів погоджує з особою, яка уповноважена діяти від її імені межі свободи її дій.

Закон «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р. закріплює, що власники зерна мають право укладати договори складського зберігання зерна на зберігання зерна у зернових складах з отриманням складських документів на зерно, а також зберігати зерно у власних зерносховищах. Зерновий склад зобов'язаний вживати усіх заходів, передбачених законом, нормативно-правовими актами, договором складського зберігання зерна, для забезпечення схоронності зерна, переданого йому на зберігання (ст. 24) [217]. Отже, вище названий закон закріплює регулювання реалізації конституційної свободи на підприємництво в умовах посередництва при здійсненні ринку землі.

Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. закріплює, що суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються за принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у: а) праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; б) праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; в) обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяль-

ності порядку, встановленого законами України; г) виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності (ст. 2) [218]. Отже, одна з названих ознак реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність при посередництві закріплюється у законі про зовнішньоекономічній діяльності.

Проведений аналіз праць вчених та нормативно-правових актів дає можливість сформулювати ознаки щодо реалізації названої свободи до яких відносяться: а) закріплення нормами конституції і законів; б) втілення в суспільні відносини правових норм, що регулюють свободи посередницької підприємницької діяльності; в) представництво підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності; г) надання на підставі договору повноважень комерційному агенту на вчинення посередницьких дій; ґ) схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження; д) біржовий брокер як посередник в біржовій торгівлі; е) реалізації конституційної свободи на підприємництво посередників з метою отримання прибутку, економічного чи соціального результату.

Конституційна свобода особи на посередницьку підприємницьку діяльність має чітко визначені законами межі. Урегульовані законами свободи посередника не можуть виходити за межі свободи особи, що доручила посереднику здійснювати відповідну діяльність. Посередник має представляти підприємців відповідно до їх домовленостей і в межах повноважень, що надані договором комерційному агенту, біржовому брокеру чи іншому посереднику і не допускає перевищення повноважень наданих посереднику. Діяльність посередника в господарській діяльності завжди здійснюється задля отримання економічного чи соціального результату і з метою отримання прибутку.

Підводячи підсумок дослідження можна запропонувати висновки і рекомендації щодо удосконалення реалізації свободи при посередництві.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при посередництві – це закріплена нормами конституції та законів України діяльність по втіленню в суспільні відносини названих правових норм, що регулюють свободи посередницької підприємницької діяльності з надання на підставі договору повноважень комерційному агентові, біржовому брокерові та іншим посередникам з метою отримання прибутку, економічного чи соціального результату.

Ознаками названої свободи є: а) закріплення нормами конституції і законів; б) втілення в суспільні відносини правових норм, що регулюють свободи посередницької підприємницької діяльності; в) представництво підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності; г) надання на підставі договору повноважень комерційному агентові на вчинення посередницьких дій; ґ) схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження; д) біржовий брокер як посередник в біржовій торгівлі; е) реалізації конституційної свободи на підприємництво посередників з метою отримання прибутку, економічного чи соціального результату.

5.9. Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності

Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності характеризується потребою вільного переміщення осіб, товарів, послуг та капіталу у зовнішніх правовідносинах. Реалізація названої свободи зв'язана з важливими теоретичними і практичними завданнями в процесі втілення нормативних правил які її регулюють в практику зовнішньоекономічної діяльності.

Проблема висвітлювалася в наукових джерелах різними авторами. Втілення правових приписів свободи підприємництва у зовнішньоекономічній дія-

льності залишаються не дослідженими. Відсутні визначення та види реалізації конституційної свободи на підприємництво у зовнішньоекономічній сфері діяльності, аналіз нормативно-правових актів, що регулюють названу діяльність та пропозиції щодо удосконалення діючого законодавства. Саме це спонукало автора на проведення додаткового дослідження та формулювання висновків і рекомендацій. Метою дослідження є поняття та види реалізації конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності. Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз наукових праць авторів стосовно конституційної свободи особи на підприємництво; б) пропозиція ознак та визначення реалізації конституційної свободи, що досліджується; в) нормативно-правове регулювання зовнішньоекономічної свободи підприємництва; г) формулювання висновків та рекомендацій щодо удосконалення реалізації конституційної свободи особи на підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності.

Для вирішення проблеми щодо реалізації конституційної свободи фізичної особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності слід проаналізувати наукові праці окремих авторів. Як зазначає Ю. Кирилюк, конституційна свобода підприємницької діяльності залежить від державного регулювання в різних сферах, включаючи міжнародні валютні відносини і зовнішню торгівлю. На його думку, державне регулювання економіки характеризується системою типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, які здійснюють компетентні державні установи і суспільні організації з метою стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються [84, с. 9-10].

В. Мачуський та В. Постульга, характеризуючи принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва вважають, що названий принцип полягає у праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності: а) добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; б) здійснювати її в будь-яких формах, котрі прямо не заборонені чинними законами України; в) додержуватися в процесі зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України; г) ви-

ключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності; г) вільному виборі підприємцем видів підприємницької діяльності; д) самостійному формувати підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залученні матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, установленні цін на продукцію та послуги відповідно до закону; е) вільно наймати працівників тощо [120].

Важливе значення для реалізації конституційної свободи особи на підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності мають нині діючі в Україні тіньова економіка, організована злочинність і корупція. Вони нерозривно пов'язані між собою та зумовлюють взаємозалежність корупційних злочинів з отриманням значної матеріальної вигоди. Так, В. Некрасов разом з А. Титко і С. Чернявським, досліджуючи стан, тенденції, шляхи подолання тіньової економіки в Україні вважають, що вона залишається однією з найсуттєвіших загроз для економічної безпеки держави, що загострює соціально-економічну кризу в Україні та негативно позначається на її міжнародному іміджі. Саме тому розроблення ефективних механізмів детінізації сфери господарювання та фінансів, розшуку й повернення до легального обігу незаконно виведених із нього активів, захист об'єктів права власності є пріоритетними напрямками реалізації державної політики в правоохоронній галузі [279, с. 5]. Отже, питання детінізації економіки в середині країни і у зовнішньоекономічних відносинах, боротьба з організованою злочинністю і корупцією спрямовані на удосконалення реалізації конституційної свободи підприємницької діяльності у зовнішньоекономічних відносинах України з суб'єктами країн світу близького і далекого зарубіжжя.

На думку Л. Нікітенко, проблема незадовільної реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність значною мірою залежить від незадовільного стану реалізації законодавства, низького рівня ефективності роботи правоохоронних органів і правозахисних інститутів, незавершеності політичної та правової реформ, корумпованість влади тощо. Обмеження щодо здійснення

підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, у яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією та законодавством України. До недоліків законодавства, що регулює підприємництво в Україні Л. Нікітенко відносить: а) прийняття нижчих за юридичною силою нормативно-правових актів, ніж ті, що повинні прийматися для врегулювання відносин у сфері реалізації права на підприємницьку діяльність. На його думку, інструкція може не лише доповнити, а й змінити закон. Особливо це стосується митних, податкових, пенсійних відносин у сфері підприємництва; б) розбіжності між нормативно-правовими актами, їх неузгодженість; в) наявність прогалин, нечіткості викладу тексту в нормативно-правових актах, їх нерозсудливе фінансове забезпечення та низька наукова обґрунтованість, існування застарілих і невідмінених нормативно-правових актів; г) часте внесення змін до законодавства, викликане його невисоким рівнем [132].

Л. Нікітенко робить висновок, що основними проблемами реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність слід вважати недосконалість законодавства, невиконання законодавчих приписів на практиці та надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів підприємницької діяльності. Вирішення названих проблем надасть потужний імпульс для розвитку підприємництва, залучить до цієї сфери широкі прошарки населення України, поки що відокремлені від неї штучно створеними бар'єрами [132].

А. Олійник, досліджуючи види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні, характеризує ознаки, визначення і види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Серед ознак поняття названої свободи А. Олійник розглядає такі: 1) здійснення виробництва товарів і надання послуг; 2) здійснення товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; 3) здійснення посередницької та зовнішньоекономічної діяльності; 4) закріплені нормами міжнародного права, Конституції та законів України і деталізовані поточним законодавством; 5) здійснюються з метою отримання економічної вигоди та прибутку [146, с. 18]. Видами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність,

на думку А. Олійника, є закріплена нормами міжнародного права, конституції та законів України і деталізована в поточному законодавстві діяльність суб'єктів правовідносин по здійсненню виробництва товарів і надання послуг, грошових, торговельно-обмінних і фінансових операцій, посередницької та зовнішньоекономічної сфери з метою отримання прибутку та економічного результату [146, с. 19]. До видів реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність А.Ю. Олійник відносить: 1) виробництво товарів і надання послуг; 2) товарно-грошові, торговельно-обмінні та фінансові операції; 3) посередницьку діяльність; 4) зовнішньоекономічну діяльність [146, с. 19-20].

А. Олійник визначає методологію конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність як вчення про теоретичні основи пізнавальної системи загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів впливу на зміст і систематизацію наукового знання щодо конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Методи конституційної свободи на підприємницьку діяльність, на думку А. Олійника, є система засобів, прийомів та способів вивчення змісту наукових знань про конституційну свободу на підприємницьку діяльність та поділяються на загальнонаукові і спеціально-наукові [162].

Досліджуючи «Поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні» А. Олійник пропонує такі ознаки реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність: 1) конституційне закріплення та законодавча деталізація можливості певної поведінки особи в сфері реалізації благ з метою одержання прибутку; 2) матеріальні та духовні блага в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі; 3) вільний доступ особи до відповідних блага, їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку; 4) форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей особи у названій сфері; 5) втілення конституційної свободи на підприємницьку діяльність в правомірній поведінці особи, держави та суб'єктів громадянського суспільства; 6) формування зобов'язань держави у сфері економічних прав і свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи [168, с. 101].

К. Харківська в роботі «Правові гарантії свободи підприємницької діяльності : актуалізація проблеми» підкреслює, що враховуючи досвід та помилки минулого, наразі необхідним є переосмислення підходів до свободи підприємницької діяльності як явища та її обмежень. Питання розумного співвідношення диспозитивного й імперативного методів правового регулювання, дозволів і заборон, свободи та її обмежень є наріжним каменем побудови правової системи взагалі [301, с. 228]. У цьому контексті свобода підприємництва передбачає можливість особи вирішувати, чи займатися підприємницькою діяльністю та вільно її обирати, забезпечення кожному підприємцю можливості без дискримінації визначити вид діяльності, способи її здійснення, часові та територіальні межі втілення власних здібностей. За своєю природою право на підприємницьку діяльність є невідчужуваним і, по суті, передбачає забезпечення кожному рівних можливостей для його реалізації. У той же час «свободу» не слід ототожнювати із «вседозволеністю». Гарантуючи свободу підприємництва, держава шляхом правового регулювання визначає межі допустимої свободи, тобто окреслює своєрідний «коридор варіантної поведінки» для підприємця [301, с. 229]. Тобто підприємництво — це прагнення до збагачення, а у який спосіб це питання вторинне, яке по суті не впливає на кваліфікацію економічної поведінки як підприємницької [301, с. 230]. Отже, держава здійснює правове регулювання меж допустимої свободи підприємництва на конституційному і законодавчому рівнях, використовує в процесі реалізації названої конституційної свободи засоби інвестиційної, зовнішньоекономічної, антимонопольно-конкурентної, податкової, грошово-кредитної та іншої політики держави.

Дослідивши існуючі праці авторів стосовно реалізації конституційного свободи на підприємницьку діяльність можна запропонувати ознаки та визначення названої свободи особи в умовах зовнішньоекономічної діяльності. До таких ознак, на нашу думку, слід віднести: 1) нормативно-правове закріплення свободи особи на підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності; 2) вільний доступ особи до відповідних благ в зовнішньоекономічній діяльності та втілення їх в правомірній поведінці суб'єктів правовідносин; 3) формування зо-

бов'язань особи, держави, суб'єктів громадянського суспільства у сфері зовнішньоекономічних свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи; 4) відповідальність учасників правовідносин за неналежне здійснення конституційної свободи особи на підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності.

Нормативно-правове закріплення та регулювання свободи особи на підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності здійснюється на конституційному і законодавчому рівнях. Конституція України закріплює, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Саме закон визначає види і межі підприємництва. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів (ст. 42). Виключно законами України визначаються : а) правові засади і гарантії підприємництва; б) правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; в) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності та митної справи (ст. 92). Кабінет Міністрів України організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України (ст. 116) [105]. Зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном (ст. 377), як сукупністю речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів (ст. 139) та/або робочою силою. Названа діяльність провадиться на принципах свободи її суб'єктів добровільно вступати у зовнішньоекономічні відносини, здійснювати їх у будь-яких формах, не заборонених законом, та рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Загальні умови та порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання визначаються законом про зовнішньоекономічну діяльність та іншими нормативно-правовими актами (ст. 377).

Держава здійснює захист прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України згідно з нормами міжнародного права (ст. 389) [49].

Відносини конституційної свободи суб'єктів підприємництва у зовнішньоекономічній діяльності урегульовані Законом України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» де закріплюється, що суб'єкти господарювання України та іноземні суб'єкти господарювання при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності: а) добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; б) здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; в) на всі одержані ними результати в названій діяльності; г) в реалізації обов'язку додержуватися при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України (ст. 2). З метою удосконалення конституційної свободи у підприємстві пропонуємо ст. 2 Закону доповнити пунктом: «д) діяти в межах допустимої законом свободи».

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України (ст. 3).

Видами свободи зовнішньоекономічної діяльності є: а) експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили; б) надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності; в) реалізація наукової, науково-технічної, науково-виробничої, виробничої, навчальної та інших кооперацій з іноземними суб'єктами господарської діяльності; г) здійснення міжнародних фінансових операцій та операцій з цінними паперами у випадках, передбачених законами України; г) вирішення кредитних та розрахункових операцій між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; д) організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозію-

мів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі; е) здійснення операцій по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку; є) інші види свободи зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України (ст. 4) [218]. Отже, закон визначає можливість реалізації і інших видів конституційних свобод підприємництва у зовнішньоекономічній діяльності в межах визначених законодавством.

Окремі види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у зовнішньоекономічних відносинах регулюються податковим, митним, банківським, цивільним та іншими законодавчими актами у кожному конкретному випадку.

Підводячи підсумок пропонуємо такі висновки та рекомендації. Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності – це закріплена нормами міжнародного та національного права можливість фізичної особи-підприємця на вільний доступ до відповідних матеріальних і духовних благ та втілення їх в правомірній поведінці господарських правовідносин у сфері свободи на підприємництво у визначених межах та відповідальність учасників правовідносин за порушення у зовнішньоекономічній діяльності законодавчо закріплених меж і заборон.

Висновок до розділу 5

Підсумовуючи результати дослідження пропонуємо такі висновки і рекомендації. Серед ознак реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність слід виділяти: 1) нормативно-правове закріплення свободи особи на підприємницьку діяльність; 2) вільний доступ особи до відповідних благ та втілення їх в правомірній поведінці суб'єктів правовідносин; 3) формування зобов'язань особи, держави, суб'єктів громадянського суспільства у сфері економічних свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи; 4)

відповідальність учасників правовідносин за неналежне здійснення конституційної свободи особи.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це поетапне втілення у правомірній поведінці суб'єктами підприємницьких правовідносин законодавчо закріплених умов і відповідальності, що сприяють отриманню матеріальних і духовних благ в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі, як економічної свободи підприємця.

Видами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є закріплена нормами міжнародного права, конституції та законів України і деталізована в поточному законодавстві діяльність суб'єктів правовідносин по здійсненню виробництва товарів і надання послуг, грошових, торговельно-обмінних і фінансових операцій, посередницької та зовнішньоекономічної сфери з метою отримання прибутку та економічного результату.

Видами реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є здійснення: 1) виробництва товарів і надання послуг; 2) товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; 3) посередницької діяльності; 4) зовнішньоекономічної діяльності. Подальші дослідження характеристики реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність по кожному з названих видів.

Ознаками реалізації конституційної свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність є: 1) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини; 2) названі норми регулюють свободи особи на виробничу підприємницьку діяльність, що спрямована на: а) вироблення продукції; б) надання послуг та інформації; в) виконання робіт; г) здійснення різноманітних послуг; д) створення духовних благ; 3) метою діяльності є отримання: а) прибутку; б) соціального результату.

Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виробництва продукції може розглядатися як втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини, що регулюють свободу особи на виробничу

підприємницьку діяльність при виробленні продукції, наданню послуг і інформації, виконанню робіт та створенню матеріальних і духовних благ з метою отримання прибутку і (чи) соціального результату.

Ознаками реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при виконанні робіт є : а) матеріальні та духовні блага у сфері виконання робіт транспортних перевезень та капітального будівництва; б) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в названій сфері; в) названі норми регулюють свободи особи на підприємницьку діяльність при виконання названих робіт; г) метою діяльності є отримання прибутку чи соціального результату.

Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт – це втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини, що регулюють свободу суб'єктів підприємницької діяльності при виконанні робіт транспортних перевезень та капітального будівництва з метою отримання прибутку чи соціального результату.

З метою удосконалення Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., пропонуємо уточнити ст. 3 Закону, де після терміну «займатися» доповнити терміном «підприємницькою діяльністю та» і далі по тексту.

Пропонуємо внести такі зміни до законодавства: а) ст. 42 ч. 1 Конституції України перед словами «Кожен має право на підприємницьку діяльність»... вставити «Економічна свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту; б) ст. 43 ГК України замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується економічна свобода» і далі по тексту. Здійснення запропонованих висновків і рекомендацій сприятимуть удосконаленню реалізації конституційної свободи фізичної особи на виробничу підприємницьку діяльність.

Ознаками реалізації названої свободи слід вважати такі : а) матеріальні та духовні блага у сфері надання послуг; б) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в названій сфері; в) названі норми регулюють свободи

особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг; г) метою діяльності є отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів. Під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність щодо надання послуг слід розуміти втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг з метою отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів. 3. Запропоновані пропозиції щодо реалізації свобод та зміни до законодавства сприятимуть удосконаленню правового регулювання та реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг.

Під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у сфері торгівлі слід розуміти втілення конституційних норм та норм законів в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при здійсненні різних видів торгівлі з метою отримання прибутку, економічних чи соціальних результатів. Ознаками реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею є : а) матеріальні та духовні блага у сфері торгівлі та збут; б) можливість купувати і продавати будь-які ресурси за будь-якою ціною; в) втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини в сфері торгівлі; г) регулювання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при здійсненні різних видів торгівлі (оптова, роздрібна, біржова, посередництво); д) метою діяльності є отримання прибутку, економічного чи соціального результату в процесі заняття окремими видами торгівлі. Окремими видами реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею пропонуємо вважати такі її види : а) оптову; б) роздрібну; в) зовнішню. Врахування запропонованих висновків і пропозицій сприятиме удосконаленню реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при посередництві – це закріплена нормами конституції та законів України дія-

льність по втіленню в суспільні відносини названих правових норм, що регулюють свободи посередницької підприємницької діяльності з надання на підставі договору повноважень комерційному агентові, біржовому брокерові та іншим посередникам з метою отримання прибутку, економічного чи соціального результату.

Ознаками названої свободи є: а) закріплення нормами конституції і законів; б) втілення в суспільні відносини правових норм, що регулюють свободи посередницької підприємницької діяльності; в) представництво підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності; г) надання на підставі договору повноважень комерційному агентові на вчинення посередницьких дій; ґ) схвалення суб'єктом господарювання, якого представляє комерційний агент, угоди, укладеної в інтересах цього суб'єкта агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження; д) біржовий брокер як посередник в біржовій торгівлі; е) реалізації конституційної свободи на підприємництво посередників з метою отримання прибутку, економічного чи соціального результату.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності – це закріплена нормами міжнародного та національного права можливість фізичної особи-підприємця на вільний доступ до відповідних матеріальних і духовних благ та втілення їх в правомірній поведінці господарських правовідносин у сфері свободи на підприємництво у визначених межах та відповідальність учасників правовідносин за порушення у зовнішньоекономічній діяльності законодавчо закріплених меж і заборон.

Ознаками реалізації конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності є: 1) нормативно-правове закріплення свободи особи на підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності; 2) вільний доступ особи до відповідних благ в зовнішньоекономічній діяльності та втілення їх в правомірній поведінці суб'єктів правовідносин; 3) формування зобов'язань особи, держави, суб'єктів громадянського суспільства у сфері зовнішньоекономічних свобод, включаючи і свободу на підприємницьку діяльність особи; 4)

відповідальність учасників правовідносин за неналежне здійснення конституційної свободи особи на підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності.

Серед видів конституційної свободи зовнішньоекономічної діяльності слід виділяти: а) експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили; б) надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності; в) реалізація наукової, науково-технічної, науково-виробничої, виробничої, навчальної та інших кооперацій з іноземними суб'єктами господарської діяльності; г) інші види свободи зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Запропоновані рекомендації сприятимуть удосконаленню реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при посередництві.

РОЗДІЛ 6.

ЗАБОРОНИ ТА ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

6.1. Поняття заборон та обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

В підрозділі досліджуються поняття заборон та обмежень конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні [167]. Метою дослідження на основі аналізу останніх публікацій авторів та нормативно-правового регулювання обмежень і заборон названої конституційної свободи є формулювання ознак та визначення обмежень і заборон конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до поставленої мети задачами дослідження є : а) аналіз нормативно-правового регулювання обмежень і заборон; б) вивчення авторських праць щодо поставленої мети; в) характеристика ознак і формулювання визначення обмежень та заборон названої конституційної свободи; г) пропозиція висновків і рекомендацій з приводу удосконалення нормативно-правового регулювання та практики реалізації обмежень і заборон згаданої конституційної свободи.

Проблема конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, її заборони та обмеження досліджуються в різних наукових джерелах і мають законодавче, теоретичне та практичне значення. Законодавче значення проблеми пов'язане з правовим регулюванням заборон і обмежень названої конституційної свободи нормами міжнародного права, конституцій та законів. Удосконалення законодавчого регулювання заборон і обмежень підприємництва спрямоване на реалізацію названої свободи і українського економічного розвитку в цілому. Теоретичне значення передбачає вивчення наукової проблеми в доктринальних джерелах та виявлення малодосліджених чи не досліджених питань. Практичне її значення полягає в необхідності фактичного втілення обмежень і

заборон в конкретних правовідносинах конституційної свободи особи на підприємництво.

Серед останніх досліджень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність аналізу підлягають наукові праці різних авторів та діючі нормативно-правові акти. Окремо питання обмежень та заборон конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в науці конституційного права України як самостійна проблема ще не досліджувалася. Підприємці можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність не заборонену законом. Право на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законами [324]. Конституційні свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені законом, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64) [105]. Обмеження підприємницької діяльності може бути у двох формах: 1) повне обмеження, при якому певним особам забороняється здійснення будь-яких видів підприємницької діяльності, тобто має місце заборона здійснення досліджуваної діяльності взагалі; 2) часткове обмеження, при якому не забороняється певним особам здійснювати окремі види підприємницької діяльності [136]. За суб'єктивним складом конституційна свобода підприємництва обмежується законом щодо діяльності депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Забороняється підприємницька діяльність : а) військовослужбовцям; б) посадовим особам органів прокуратури, поліції, Служби безпеки України, суду; в) особам, які мають непогашену судимість за корисливі злочини; г) особам, які мають обмежену дієздатність за рішенням суду внаслідок душевної хвороби чи слабоумства [135] тощо.

Конституційна свобода особи на підприємництво може обмежуватися за видами діяльності й організаційно-правовими формами господарювання. Будь-яка підприємницька діяльність потребує проведення процедури державної реєстрації, яка регламентується Законом України «Про державну реєстрацію

юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [207]. Здійснення певних видів підприємницької діяльності потребує отримання окремих дозволів, наприклад: 1) ліцензій, процедуру отримання яких передбачено Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та іншими нормативно-правовими актами; 2) патенту, процедура отримання якого передбачена ст. 267 ПК України; 3) інших документів дозвільного характеру згідно з положеннями Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [135].

З метою формулювання ознак поняття і видів обмежень та заборон конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні слід проаналізувати наукові праці окремих авторів. Відповідно до Конституції України держава здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт (ст. 42). Так, О. Віхров вважає, що підставами виникнення організаційно-господарських зобов'язань з контролю (нагляду) за господарською діяльністю є норми законів, що закріплюють контрольно-наглядові повноваження відповідних органів, а також акти цих органів, які запроваджують здійснення певних контрольних заходів щодо конкретних суб'єктів господарювання [167]. Отже, на думку О. Віхрова види обмежень та заборон конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні залежить від контрольно-наглядових повноважень відповідних органів.

Г. Ілющенко досліджує обмеження свободи підприємницької діяльності за суб'єктивним критерієм: 1) за вироком суду у випадках: а) осудження до позбавлення волі (особа на певний строк позбавляється права обирати рід занять і місце проживання); б) позбавлення права займати визначені посади або займися визначеною діяльністю; 2) за законом посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування [76]. Отже, обмеження підприємницької діяльності за суб'єктивним критерієм здійснюється за такими законами: а) Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.; б) Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.; в) Про державну службу від 10 грудня 2015 р.; г) Про службу в органах місцевого самоврядування від 7 червня 2001 р.; г)

Про державну виконавчу службу 24 березня 1998 р.; д) Про місцеве самоврядування в Україні від 21 травня 1997 р.; е) Про Національну поліцію від 2 липня 2015 р.; є) Про службу безпеки України від 25 березня 1992 р.; ж) Про запобігання корупції від 14 жовтня 2014 р.; з) Про прокуратуру від 14 жовтня 2014 р. та ін.

С. Іщук, досліджуючи конституційно-правові засади реалізації свободи особи у економічній сфері підкреслює, що межі індивідуальної свободи особи у економічних відносинах є значно ширшими за обсяг суб'єктивних прав, якими вона наділяється державою, оскільки в цьому випадку законодавець вважає недоцільним або неможливим регулювати у повній мірі сферу реалізації економічної свободи. Зміст економічної свободи тлумачиться відповідно до доктрини верховенства права як межі втручання держави у вільне здійснення економічної діяльності, при цьому нормативність втручання в економічну свободу може бути реалізована шляхом забезпечення балансу інтересів, засобами якого є поділ влади, деліберативна демократія й гарантії незалежної правової процедури. В якості підтвердження своєї позиції С. Іщук приводить офіційне тлумачення Конституційним Судом України поняття «охоронюваний законом інтерес», який :

- а) виходить за межі змісту суб'єктивного права;
- б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони;
- в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб;
- г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права;
- д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом;
- є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом [80, с. 12].

Отже, С. Іщук поняття заборон та обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні розглядає як індивідуальну свободу особи у економічних відносинах та межі втручання держави у вільне здійснення особою економічної діяльності.

Ю. Кирилюк, досліджуючи державне регулювання економіки підкреслює, що ринковий механізм, який базувався на принципах повної свободи економіч-

ної діяльності господарюючих суб'єктів, вільної взаємодії попиту і пропозиції, вільного ціноутворення і конкуренції, показав свою високу ефективність. Але ринковий механізм, як і люба інша система, має тенденцію до постійного ускладнення. По мірі його розвитку і вдосконалення у взаємодію вступає все більше і більше число елементів, які знаходяться під впливом різноманітних економічних і неекономічних факторів. Підкреслюючи роль державного регулювання економіки Ю. Кирилюк визначає його як систему типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, які здійснюють правомочні державні установи і суспільні організації з метою стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються. Він вважає, що при здійсненні державного регулювання економіки необхідно знайти розумне співвідношення між державним регулюванням і ринковим механізмом. Напрямки і обсяги регулюючих заходів, які виконують держава і ринок, постійно змінюються. Це залежить від рівня розвитку продуктивних сил, господарської ситуації, політичної розстановки сил, стану соціальної структури, національних особливостей, інституційного порядку загальнодержавного і місцевого управління [84, с. 8-10]. Отже, обмеження і заборони конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність можуть бути визначені загальнодержавними нормативно-правовими та індивідуальними актами і актами органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

А. Ковач вважає, що головний зміст підприємництва як фундаментальної основи конституційного ладу складає конституційне право громадян на підприємницьку діяльність. На його думку, серед умов, що висуває держава до особи, яка має намір займатися підприємницькою діяльністю, включають наступні основні елементи: 1) Дотримання конституційних обов'язків. Серед таких обов'язків сплата податків і зборів, надання щорічно до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік; 2) Виконання вимог господарського та цивільного законодавства України, а саме: а) наявність повної дієздатності особи, яка настає з 18 років, а у виняткових випадках (складення шлюбу, робота за трудовим договором або заняття

підприємницькою діяльністю з відома батьків, усиновлювачів або опікуна) – з 16 років; б) дотримання встановлених державою обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні (за колом осіб, за дієздатністю і правоздатністю, за вироком суду, за видом діяльності тощо); в) проходження легалізації підприємницької діяльності; г) здійснення підприємницької діяльності у будь-яких організаційних формах, що передбачені законом, за вибором підприємця; г) встановлення чіткого напрямку діяльності із зазначенням цього виду діяльності у реєстраційних документах. На деякі види господарської діяльності законом встановлена заборона; д) самостійна і ініціативна підприємницька діяльність, а саме самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; е) самовідповідальність за результати своєї праці. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність та ін. [86, с. 113]. Отже, А.Ковач свободу підприємницької діяльності вважає головною умовою реалізації конституційного ладу в Україні і виділяє умови, що висуває держава до особи, яка має намір займатися підприємницькою діяльністю у вигляді обмежень і заборон.

А. Кучеренко розглядає необхідність легалізації діяльності підприємців і відносить адміністративні заходи, що реалізуються у державній реєстрації, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто у процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів. З метою створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності держава здійснює підтримку підприємництва у таких формах: 1) сприяє організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування підприємців, підготовці і перепідготовці кадрів; 2) стимулює інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг; 3) надає підприємцям цільові кредити; 4) надає підприємцям інші види допомоги. Держава приділяє значну увагу регулюванню підпри-

емницької діяльності та умовам її здійснення [113]. Отже, А. Кучеренко розглядає державу та її органи основними суб'єктами створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності та здійснення охорони і захисту підприємництва та особи підприємця, реалізації обмежень і заборон в межах діючого законодавства.

Л. Нікітенко пише, що обмеження здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, у яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією та законодавством України. Державне регулювання у сфері підприємницької діяльності має насамперед адміністративне коріння. Адміністративне регулювання як складова нормативно-правового забезпечення підприємництва являє собою арсенал адміністративних засобів, що базуються на силі державної влади та передбачають різного роду заборони, дозволи, примуси тощо. Основними видами адміністративного регулювання, які використовуються нині, є державна реєстрація, ліцензування, сертифікація, стандартизація тощо. Закони й інші нормативно-правові акти створюють необхідний правовий режим забезпечення публічних інтересів у сфері економіки. Конституція України, цивільне, господарське, податкове, земельне, бюджетне та інше законодавство чітко виділяють державні інтереси й запроваджують засоби їх забезпечення. Такими є і повноваження державних органів, і порядок вирішення справ, і критерії оцінки актів та дій, і процедури призупинення, скасування актів, які порушують інтереси держави, і стимулювання суспільно корисної діяльності. З ними кореспондуються відповідні обов'язки підприємств, установ та організацій, а також громадян [132]. Отже, Л. Нікітенко обмеження і заборони конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність розглядає як урегульовану законодавством України діяльність держави і її органів щодо реєстрації, ліцензування, сертифікації, стандартизації та здійснення інших дій в межах правового режиму забезпечення публічних і індивідуальних інтересів особи у сфері економіки.

А. Олійник розглядає підприємницьку діяльність як можливість фізичних осіб, громадян України, інших держав та осіб без громадянства займатися підп-

приємництвом. Конституційна свобода названої підприємницької діяльності обмежується законом щодо депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Конституцією і законами заборонена підприємницька діяльність військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, органів внутрішніх справ тощо. Держава регулює порядок здійснення підприємницької діяльності. А для цього: забезпечується захист конкуренції; не допускає зловживання монопольним становищем, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. З цією метою прийняті Закони України "Про захист економічної конкуренції" від 11 січня 2001 р. та "Про Антимонопольний комітет України" від 26 листопада 1993 р. Водночас держава піклується не тільки про виробників, але й про споживачів, на що спрямована ч. 4 згаданої статті, а також Закон України "Про захист прав споживачів" від 15 грудня 1993 р. Конституційна свобода особи щодо підприємницької діяльності у межах, визначених законом, є передумовою реалізації особою свого права на підприємницьку діяльність [160, с. 134]. Отже, А. Олійник вважає, що обмеження та заборони конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність забезпечує держава шляхом нормативного і індивідуального правового регулювання в межах діючих норм Конституції і законів України.

Проаналізувавши актуальні наукові праці та нормативно-правові акти можемо сформулювати поняття обмежень і заборон свободи підприємництва та групувати їх на види. Так, Е. Савченко вважає, що підприємницька діяльність потребує детального законодавчого регулювання різних форм підприємництва. Завданням нашого дослідження є вивчення поняття «обмеження свободи підприємницької діяльності» [136]. Обмеження щодо підприємництва розповсюджуються на фізичних осіб: а) військовослужбовців; б) атестованих як працівники органів прокуратури, поліції, Служби безпеки України, суду тощо; в) які мають непогашену судимість за корисливі злочини; г) які мають обмежену дієздатність за рішенням суду внаслідок душевної хвороби чи слабоумства. В різних країнах світу обмеження встановлюються щодо видів підприємництва, які

можуть здійснюватися лише за умови отримання спеціального дозволу, серед яких: а) ліцензії; б) патенти (ст. 267 ПК України); в) інші документи (ЗУ Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності).

А. Олійник під видами реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність розуміє здійснення: 1) виробництва товарів і надання послуг; 2) товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; 3) посередницької діяльності; 4) зовнішньоекономічної діяльності [146]. Він же визначає правове регулювання заборон конституційної свободи особи на підприємство в зовнішньоекономічній діяльності як можливість суб'єктів господарювання України та іноземних суб'єктів, що закріплена правовими нормами міжнародного та національного права, добровільно здійснювати зовнішньоекономічну підприємницьку діяльність в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України на території України та за її межами [169].

Відповідно до чинного законодавства приватним особам в Україні забороняється вести такі види підприємницької діяльності: 1) виготовлення і реалізація: а) наркотичних засобів; б) військової зброї та боєприпасів до неї; в) вибухових речовин; 2) охорона об'єктів державної власності тощо. Конституція і закони України обмежують підприємницьку діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування та інших категорій фізичних осіб. Отже, ознаками обмеження конституційної свободи особи на підприємство є: а) закріплення Конституцією і законами України; б) не допущення підприємницької діяльності депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших категорій фізичних осіб; в) не можливість названих фізичних осіб здійснювати виробництво товарів і надання послуг, товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій, посередництва, зовнішньоекономічної діяльності.

Заборони конституційної свободи особи на підприємство пов'язані з: а) обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; б) охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності; в)

виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), яка здійснюється підприємствами; г) з виробництвом біоетанолу, що здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії та іншими видами підприємницької діяльності. Ознаками заборон конституційної свободи особи на підприємництво є: а) закріплення Конституцією і законами України; б) не допущення здійснення фізичними особами окремих видів підприємницької діяльності; в) охорона суб'єктами підприємництва об'єктів державної власності; г) здійснення нелегітимної підприємницької діяльності передбаченої адміністративним та кримінальним законодавством.

Підсумовуючи сказане, можемо визначити обмеження конституційної свободи особи на підприємництво як закріплену нормами Конституції і законів України діяльність щодо не допущення фізичними особами депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших категорій осіб здійснювати виробництво товарів і надання послуг, товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій, посередництва та зовнішньоекономічної діяльності, як підприємницької. Заборони конституційної свободи особи на підприємництво – це закріплені нормами Конституції і законами України дії щодо не допущення здійснення фізичними особами окремих видів підприємницької діяльності, охорони суб'єктами підприємництва об'єктів державної власності та здійснення нелегітимної підприємницької діяльності передбаченої адміністративним та кримінальним законодавством.

6.2. Заборони окремих видів конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

Діюча Конституція України гарантує можливість кожного здійснювати підприємницьку діяльність не заборонену законом. Заборони підприємницької діяльності можуть здійснюватися лише законом і мати місце щодо конкретних

видів суб'єктів і об'єктів правовідносин. Дослідження конституційної свободи щодо окремих видів об'єктів підприємництва можуть здійснюватися за різними критеріями: а) залежно від монополії держави на певні види діяльності; б) стосовно організаційно-правових форм діяльності; в) щодо розміру статутного капіталу; г) за наявності ліцензій тощо. Відсутність наукового аналізу та розуміння названих критеріїв спонукало автора провести дослідження [151].

Підрозділ присвячено характеристиці заборон конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні. Аналіз останніх публікацій авторів свідчить про детальне вивчення поняття, змісту та видів підприємницької діяльності, її правового регулювання, гарантій, форм і видів реалізації, обмежень та заборон конституційної свободи фізичної особи на підприємництво тощо. Слід наголосити на тому, що заборони конституційної свободи на підприємницьку діяльність ще не достатньо досліджені в відносинах господарювання.

Метою дослідження є заборони окремих видів конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети задачами дослідження є: а) аналіз останніх публікацій по проблемі; б) характеристика ознак, видів та пропозиція визначення заборон конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні; в) висновки і рекомендації по суті проблеми.

Залежно від досліджуваного об'єкту заборони підприємницької діяльності в Україні пов'язані з монополією держави на деяку діяльність (виготовлення і реалізація наркотичних речовин, зброї, видобуток деяких корисних копалин і т.д.). Заняття певними видами економічної діяльності можливе тільки за умови отримання ліцензії на право здійснювати таку діяльність (банківська справа, фінансові послуги, будівництво, освіту та ін.) [169, с. 479]. Отже, існують окремі види діяльності які не можуть бути здійснені фізичною особою-підприємцем на власний розсуд.

У цьому випадку межі економічної свободи фізичної особи є значно ширшими ніж її суб'єктивне право. Як зазначає С. Іщук, у цьому випадку законодавець України використовує поняття «охоронюваний законом інтерес», що

тлумачиться Конституційним Судом України як правовий феномен який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом [80, с. 12]. Отже, в даному випадку реалізується конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом. Законом, в даному випадку, забороняються окремі види промислової і суспільної діяльності.

Відповідно до матеріалів вільної енциклопедії державна монополія поширюється на обмежене коло галузей. До них відноситься боротьба з фальшивомонетниками і неконтрольованим друком грошей, експлуатація і утримання залізниць, обіг наркотичних речовин та ін. [56]. Як правило, державна монополія в країнах світу поширена на такі послуги і товари: 1) продукцію масового споживання; 2) виготовлення і реалізацію наркотичних речовин, зброї, алкогольної і тютюнової продукції; 3) продаж окремих видів товарів та надання послуг за кордоном; 4) видобуток деяких видів корисних копалин тощо. Так, П. Рабінович та М. Хавронюк підкреслюють, що виготовлення і реалізація військової зброї та боєприпасів до неї, видобування бурштину, охорона окремих особливо важливих об'єктів права державної власності тощо, можуть здійснюватися тільки державними підприємствами, проведення ломбардних операцій – державними підприємствами і повними товариствами, виплата та доставка пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам – тільки державними підприємствами зв'язку, виробництво більшості марок бензину – лише нафтопереробними підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України та ін. Окремі види підприємницької діяльності, що впливають на здоров'я людини, навколишнє природне середовище та безпеку держави підлягають ліцензуванню відповідно до закону [253, с. 222].

Відповідно до закону ліцензуванню в Україні підлягають такі види господарської діяльності: 1) банківська діяльність, діяльність з надання фінансових послуг та діяльність з надання банкам послуг з інкасації; 4) діяльність у галузі телебачення і радіомовлення, яка ліцензується відповідно до Закону України "Про телебачення і радіомовлення"; 5) діяльність у сфері електроенергетики, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про ринок електричної енергії", і діяльність у сфері використання ядерної енергії, яка ліцензується відповідно до Закону України "Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії"; 6) освітня діяльність, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами у сфері освіти; 7) виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим та зерновим дистилятом, біоетанолом, алкогольними напоями та тютюновими виробами і пальним, зберігання пального, яка ліцензується відповідно до Закону України "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального"; 8) надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису) та технічного захисту інформації, за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України; 9) будівництво об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, за переліком видів робіт, що визначається Кабінетом Міністрів України, – з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про регулювання містобудівної діяльності"; 10) виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) – з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про лікарські засоби"; 11) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100

метрів на секунду; виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж; 12) виробництво вибухових матеріалів промислового призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України; 13) надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України; 14) виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, поводження з небезпечними відходами. Не підлягає ліцензуванню зберігання (накопичення) суб'єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб'єктам господарювання, що мають ліцензію на поводження з небезпечними відходами; 15) медична практика; 16) діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України; 17) ветеринарна практика; 18) випуск та проведення лотерей з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про державні лотереї в Україні"; 18-1) діяльність на ринку азартних ігор, яка ліцензується відповідно до Закону України "Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор"; 19) туроператорська діяльність; 20) посередництво у працевлаштуванні за кордоном; 21) промисловий вилов водних біоресурсів за межами юрисдикції України; 22) культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку, – з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори"; 23) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації (критерії належності та перелік технічних засо-

бів негласного отримання інформації визначаються Кабінетом Міністрів України за поданням Служби безпеки України); 23-1) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням технічних засобів розвідки (критерії належності до технічних засобів розвідки визначаються розвідувальними органами України); 24) перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів річковим, морським, автомобільним, залізничним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом; 25) зовнішньоекономічна діяльність відповідно до статті 16 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність"; 26) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом; 27) діяльність на ринку природного газу, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про ринок природного газу"; 28) централізоване водопостачання та централізоване водовідведення; 29) виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії; 30) охоронна діяльність; 31) перероблення побутових відходів; 32) захоронення побутових відходів; 33) виробництво ветеринарних лікарських засобів, оптова та роздрібна реалізація ветеринарних лікарських засобів, імпорт ветеринарних лікарських засобів – з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про ветеринарну медицину"; 34) заготівля та тестування донорської крові та компонентів крові незалежно від їх кінцевого призначення, переробка, зберігання, розподіл та реалізація донорської крові та компонентів крові, призначених для трансфузії (ст. 7). Ліцензування видів господарської діяльності, що відповідно до статті 7 ліцензуються з урахуванням особливостей, визначених законами у відповідних сферах, здійснюється з дотриманням вимог передбачених ст. 3 «Принципів державної політики у сфері ліцензування». Державна політика у сфері ліцензування ґрунтується на принципах: 1) єдиної державної системи ліцензування; 2) територіальності, згідно з яким дія ліцензії поширюється на адміністративну територію органу ліцензування, що її видав; 3) дотримання законності; 4) пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного

середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави; 5) рівності прав суб'єктів господарювання; 6) відкритості процесу ліцензування. Названі принципи поширюються на порядок ліцензування всіх видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню [224]. Отже, діюче законодавство визначає виключний перелік видів підприємницької діяльності, які підлягають ліцензуванню. Пропонуємо доповнити ст. 3 п. 3 Закону після слова «принципі» словом «верховенства права» і далі по тексту.

Монополія держави щодо конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність розповсюджується на виготовлення і реалізацію наркотичних речовин, військової зброї і боєприпасів до неї, видобуток деяких видів корисних копалин. Питання наркотичних речовин в Україні урегульовані міжнародною конвенцією, що визначає наркотичний засіб означає будь-яку з речовин, природних або синтетичних, внесених до Списків I і II Конвенції про наркотичні засоби 1961 року і названої Конвенції з поправками (ст. 1). Конвенція була підписана Україною 16 березня 1989 р. і набула чинності для України 27 листопада 1991 р. Метою Конвенції є сприяння співробітництву між Сторонами з тим, щоб вони могли більш ефективно вирішувати різноманітні проблеми незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, що мають міжнародний характер. При здійсненні своїх зобов'язань за Конвенцією Сторони вживають необхідні заходи, включаючи заходи законодавчого та організаційного характеру, відповідно до основних положень своїх внутрішніх законодавчих систем (ст. 2) [93].

23 липня 2021 р. Президент України своїм указом ввів у дію рішення Ради національної безпеки та оборони України (РНБО) від 16 липня «Про стимулювання пошуку, видобутку та збагачення корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави». Українська держава бере під контроль видобуток деяких видів корисних копалин, а саме металеві руди (зокрема алюмінієві, берилієві, вольфрамові, залізні, мідні, нікелеві, олов'яні, свинцеві, руди золота і срібла) та чотири неметалеві корисні копалини: барит, графіт, калійна сіль і флюорит [290].

Отже, підсумовуючи проаналізовані наукові і нормативно-правові джерела, можна запропонувати ознаки та визначення заборон конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні. Ознаками заборон названої конституційної свободи, на нашу думку, є : а) закріплення нормами Конституції та законів; б) монополія держави на певні види товарів та послуг; в) ліцензування певних видів господарської діяльності; г) заборони на окремі види підприємництва.

Діюча Конституція України закріплює заборони щодо : а) зловживання монопольним становищем на ринку; б) неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція, визначаються законом. Держава здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт (ст. 42) [105]. Заборони конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність регулюються кодифікованими і поточними законами. До кодифікованих законів слід віднести Господарський кодекс України. Серед поточних – це Закон України від 2 березня 2015 р. «Про ліцензування видів господарської діяльності» урегулював суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначив виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановив уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності. Державна політика у сфері ліцензування ґрунтується на принципах: 1) єдиної державної системи ліцензування; 2) територіальності, згідно з яким дія ліцензії поширюється на адміністративну територію органу ліцензування, що її видав; 3) дотримання законності; 4) пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави; 5) рівності прав суб'єктів господарювання; 6) відкритості процесу ліцензування. Названі принципи поширюються на порядок ліцензування всіх видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню [224].

Монополія держави встановлюється на такі види товарів та послуг : а) продукцію масового споживання; б) виготовлення і реалізацію наркотичних речовин, зброї, алкогольної і тютюнової продукції; в) продаж окремих видів товарів та надання послуг за кордоном; г) видобуток деяких видів корисних копалин; д) охорона окремих особливо важливих об'єктів права державної власності; д) проведення ломбардних операцій е) виплата та доставка пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам; є) виробництво більшості марок бензину, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України тощо.

Ліцензування певних видів господарської діяльності здійснюється : а) Кабінетом Міністрів України; б) спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування; в) органами ліцензування (ст. 2) [224]. Заборони на окремі види підприємництва можуть встановлюватися лише законами. Підзаконними нормативно-правовими актами здійснюється деталізація правових норм та встановлюються механізми їх реалізації.

Заборони окремих видів конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність – це урегульована нормами Конституції та законів України господарська діяльність на яку розповсюджується монополія держави щодо виготовлення і реалізації товарів та послуг, які можуть здійснюватися тільки державними підприємствами та отримання ліцензій на окремі види підприємництва. В якості рекомендації пропонуємо доповнити ст. 3 п. 3 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» після слова «принципі» словом «верховенства права» і далі по тексту. Запропоновані висновки і рекомендації сприятимуть подальшому науковому дослідженню та практичній реалізації заборон конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні.

6.3. Обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність щодо окремих фізичних осіб.

В підрозділі досліджується проблема правового регулювання обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Підприємці без

обмежень можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність не заборонену законом. Діюча Конституція та закони України регулюють обмеження окремих видів підприємництва та окремих осіб за різними критеріями, що підкреслює актуальність дослідження, його теоретичне і практичне значення [164].

Метою дослідження є з'ясування поняття та видів правового регулювання названих обмежень. Для вирішення поставленої мети слід з'ясувати такі завдання: а) проаналізувати наукові праці і нормативно-правові акти з проблеми, що досліджується; б) запропонувати ознаки та дати визначення правового регулювання обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) сформулювати висновки і рекомендації по темі.

Дослідження обмежень правового регулювання конституційних свобод на підприємницьку діяльність здійснюються різними авторами на основі тлумачення правових норм Конституції України, господарського кодексу та окремих законів. Обмеження конституційної свободи особи на підприємництво досліджується в дисертаціях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях, доповідях на конференціях і наукових семінарах інших наукових працях. Правове регулювання названої свободи досліджується С. Іщуком, який констатує, що право на підприємницьку діяльність, будучи одним із економічних прав людини та формою реалізації свободи в економічній сфері, також є однією із базових категорій конституційного права. Конституція України не розкриває самого змісту права на підприємницьку діяльність, на відміну від інших прав. Конституційно-правова норма, яка декларує право на підприємницьку діяльність достатньо чітко транслює вектор спрямованості правового регулювання економічних відносин у змісті поточного законодавства, а саме Господарського та Цивільного кодексів України. Зважаючи на вказані аргументи право на підприємницьку діяльність та інститут підприємництва загалом є об'єктом правового регулювання не лише в межах Основного закону України, а й у межах усієї системи законодавства. Тому право на підприємницьку діяльність є предметом наукових досліджень не лише конституційного

права, а й господарського, цивільного, адміністративного, права та інших галузей юридичної науки [80, с. 12-13]. Отже, С. Іщук вважає, що обмеження свободи особи на підприємницьку діяльність здійснюється нормами конституційного права та деталізуються чи встановлюються механізми реалізації в цивільному, господарському, податковому, адміністративному, кримінальному та іншому законодавстві.

Досліджуючи право людини на підприємництво та обмеження її названої свободи, А. Ковач підкреслює, що назване право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку. Існує нагальна потреба вдосконалення чинного законодавства в цій сфері, приведення його у відповідність з принципами, проголошеними чинною Конституцією України. Особа має дотримуватися вимог господарського та цивільного законодавства України, а саме: а) мати дієздатність; б) дотримуватися встановлених державою обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні (за колом осіб, за дієздатністю і правоздатністю, за вироком суду, за видом діяльності тощо); в) здійснювати підприємницьку діяльність у будь-яких організаційних формах, що передбачені законом, за вибором підприємця тощо [86]. Отже, А. Ковач переконаний в необхідності удосконалення чинного законодавства в сфері правового регулювання обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та приведення вимог діючого законодавства у відповідність з конституційними принципами.

А. Кучеренко вважає, що конституційна свобода на підприємницьку діяльність не може бути реалізована без всебічної участі в цьому держави, бо відбувається безповоротна інтеграція України у світове, зокрема європейське, співтовариство. Тому існує потреба вдосконалення чинного законодавства в цій сфері, приведення його у відповідність до принципів, проголошених чинною Конституцією України. Держава встановила коло осіб, яким обмежується свобода займатися підприємницькою діяльністю, а саме: а) народним депутатам; б)

посадовим і службовим особам органів державної влади та органів місцевого самоврядування; в) військовослужбовцям; г) суддям, працівникам прокуратури, правоохоронних органів; ґ) особам, яких суд обмежив у праві займати певні посади чи займатися певною діяльністю (протягом строку такого обмеження); д) особам, засудженим за корисливі злочини (до зняття чи погашення судимості) та ін. Важливим питанням при дослідженні умов реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво є легалізація цієї діяльності. Легалізацію діяльності підприємців відносять до адміністративних заходів, оскільки вона полягає у державній реєстрації, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто у процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів [113].

Л. Нікітенко, досліджуючи проблеми реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність підкреслює, закони й інші нормативно-правові акти створюють необхідний правовий режим забезпечення публічних інтересів у сфері економіки. Конституція України, цивільне, господарське, податкове, земельне, бюджетне та інше законодавство чітко виділяють державні інтереси й запроваджують засоби їх забезпечення. Такими є і повноваження державних органів, і порядок вирішення справ, і критерії оцінки актів та дій, і процедури призупинення, скасування актів, які порушують інтереси держави, і стимулювання суспільно корисної діяльності. З ними кореспондуються відповідні обов'язки підприємств, установ та організацій, а також громадян. Найгострішою проблемою є неякісність законодавства, що регулює відносини у сфері реалізації права на підприємницьку діяльність [131].

А. Олійник підкреслює, що відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, Господарським кодексом (ГК) України, законами України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо. Конституція України 1996 р. закріп-

лює, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [160].

А. Олійник вважає, що конституційна норма (ст. 42) деталізується в Україні в правових нормах міжнародних актів, національних законів та підзаконних нормативно-правових актів, серед яких: 1) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 2) закони та інші акти, що мають силу закону; 3) кодифіковані закони, що містяться в: а) ГК України; б) Цивільному кодексі (ЦК) України; в) Господарський процесуальний кодекс (ГПК) України; г) Кодекс торгового мореплавання (КТМ) України та ін.; 4) некодифіковані закони: а) Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; б) Про ліцензування видів господарської діяльності; в) Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; г) Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні; ґ) Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; д) Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності та ін.; 5) Декрети Кабінету Міністрів України; 6) підзаконні нормативно-правові акти : а) Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» та ін.; б) Укази Президента України, наприклад, «Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики» та ін.; в) Постанови Кабінету Міністрів України, наприклад, «Про затвердження переліку органів ліцензування»; г) відомчі нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, наприклад, Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, Державної податкової служби України, Антимонопольного комітету України та ін.; ґ) регіональні нормативно-правові акти: рішення сільських, селищних, міських рад та їхніх виконавчих комітетів; розпорядження сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах, районних, обласних рад; розпорядження голів місцевих державних адміністрацій; накази керівників управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій; локальні нормативно-правові акти, а

саме установчі та внутрішні документи суб'єктів підприємницької діяльності тощо [177].

К. Харківська вважає, що свобода підприємництва передбачає можливість особи вирішувати, чи займатися підприємницькою діяльністю та вільно її обирати, забезпечення кожному підприємцю можливості без дискримінації визначити вид діяльності, способи її здійснення, часові та територіальні межі втілення власних здібностей. За своєю природою право на підприємницьку діяльність є невідчужуваним і, по суті, передбачає забезпечення кожному рівних можливостей для його реалізації. У той же час «свободу» не слід ототожнювати із «вседозволеністю». Гарантуючи свободу підприємництва, держава шляхом правового регулювання визначає межі допустимої свободи, тобто окреслює своєрідний «коридор варіантної поведінки» для підприємця. З метою створення оптимального середовища для всіх учасників ринку держава, в рамках здійснюваної державної економічної політики, за допомогою певних важелів, перелічених у ст. 10 ГК України, формує єдині, рівні для всіх умови здійснення господарської діяльності (у тому числі й підприємницької), які сприяють досягненню необхідного балансу приватних і публічних інтересів і зміцненню правового господарського порядку в цій сфері [301].

Ознаками правового регулювання обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: 1) міжнародні та національні правові норми; 2) межі конституційної свободи визначені конституцією, законами, підзаконними і індивідуальними правовитми актами України; 3) коло фізичних осіб щодо яких встановлені обмеження (депутати, посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовці, судді, атестовані працівники прокуратури і правоохоронних органів, особи, яких суд обмежив у праві займати певні посади чи займатися певною діяльністю та особи, засудженим за корисливі злочини тощо); 4) досягнення необхідного балансу приватних і публічних інтересів і зміцнення правового господарського порядку в сфері обмеження свободи підприємництва. В якості ре-

комендацій пропонуємо прийняти Закон України «Про обмеження конституційної свободи окремих категорій фізичних осіб».

Підводячи підсумок дослідження можна запропонувати такі висновки і рекомендації. Правове регулювання обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – урегульовані нормами міжнародного та національного права принципи та деталізовані у поточному законодавстві і індивідуально-правових актах суспільні відносини, що виникають між державою, органами місцевого самоврядування і окремими фізичними особами щодо досягнення необхідного балансу приватних і публічних інтересів і зміцненню правового господарського порядку в сфері обмеження свободи підприємництва.

Обмеження підприємницької діяльності за суб'єктивним критерієм регулюються такими законами: 1) Конституція України від 28 червня 1996 р.; 2) Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.; 3) Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.; 4) Про державну службу від 10 грудня 2015 р.; 5) Про службу в органах місцевого самоврядування від 7 червня 2001 р.; 6) Про державну виконавчу службу 24 березня 1998 р.; 7) Про місцеве самоврядування в Україні від 21 травня 1997 р.; 8) Про Національну поліцію від 2 липня 2015 р.; 9) Про службу безпеки України від 25 березня 1992 р.; 9) Про запобігання корупції від 14 жовтня 2014 р.; 10) Про судоустрій і статус суддів від 02 червня 2016 р.; 11) Про прокуратуру від 14 жовтня 2014 р.; 12) Про статус депутатів місцевих рад від 11 липня 2002 р.; 13) Про статус народного депутата України 21 листопада 1992 р.; 14) Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань від 15 травня 2003 р. та ін.

Обмеження свободи підприємництва в Україні за суб'єктивним критерієм урегульовані нормами конституції, кодифікованими і поточними законами. Діюча Конституція України закріплює, що підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом (ст. 42) [105].

Конституційна свобода фізичної особи на підприємницьку діяльність обмежується нормами Цивільного кодексу (ЦК) України. Фізичною особою є людина як суб'єкт цивільно-правових відносин. Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку (ст. 25). Цивільна дієздатність фізичної особи може бути обмежена, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини (ст. 37) [308].

Принцип конституційної свободи особи щодо обмежень підприємницької діяльності деталізується в правових нормах Господарського кодексу (ГК) України від 16 січня 2003 р. Так, підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом (ст. 43) [49]

Закон України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців. Обмеження конституційної свободи фізичної особи на підприємництво поширюється на відносини, що виникають у сфері державної реєстрації фізичних осіб – підприємців. Пропонуємо внести відповідні зміни до ст. 4 Закону, що закріплює загальні засади державної реєстрації.

Якщо під час прийому документів для державної реєстрації або проведення реєстраційних дій у суб'єкта державної реєстрації, державного реєстратора виникає сумнів щодо справжності поданих документів, вони негайно повідомляють про це відповідні правоохоронні органи для вжиття необхідних заходів (ст. 33). За порушення законодавства у сфері державної реєстрації відповідаль-

ність несуть суб'єкти державної реєстрації у порядку, встановленому законом (ст. 35) [207].

Обмеження конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність державних службовців регулюється Законом України від 10 грудня 2015 р. «Про державну службу» де визначаються принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях [208]. Вступаючи на державну службу, фізична особа, крім прав та основних обов'язків державного службовця, свідомо й добровільно приймає встановлені законодавством антикорупційні обмеження і заборони. Правові обмеження державних службовців зумовлено специфікою виконуваних ними державних функцій і службових повноважень. Головна мета правових обмежень – це забезпечення прозорого й ефективного функціонування інституту державної служби, встановлення правових бар'єрів перед можливими зловживаннями державних службовців, створення умов для належного виконання посадових повноважень. Державний службовець зобов'язаний неухильно дотримуватись обмежень, передбачених антикорупційним законодавством, уникати дій, які можуть розглядатись як підстава підозрювати його в корупції [135].

Відносини, що виникають у сфері запобігання корупції, регулюються Конституцією України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано ВР України, Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. та іншими законами, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативно-правовими актами. Обмеження конституційної свободи окремих фізичних осіб на підприємницьку діяльність здійснюються по відношенню до суб'єктів, на яких поширюється дія названого Закону : 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які для цілей названого Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на ви-

конання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків та ін. Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням передбачає обмеження щодо: а) використання службових повноважень чи свого становища; б) одержання подарунків; в) сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; г) припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування; г) спільної роботи близьких осіб тощо [213].

Закон «Про статус народного депутата України» 21 листопада 1992 р. закріплює несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності та не має права: 1) бути членом Кабінету Міністрів України, керівником центрального органу виконавчої влади; 2) мати інший представницький мандат чи одночасно бути на державній службі; 3) обіймати посаду міського, сільського, селищного голови; 4) займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час; 5) залучатись як експерт органами у кримінальному провадженні, а також займатись адвокатською діяльністю; 6) входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку. Він зобов'язаний додержуватись інших вимог та обмежень, які встановлюються законом (ст. 3) [243].

Закон «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. закріплює, що Кабінет Міністрів (КМ) України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Уряд здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. На членів КМ України поширюються вимоги та обмеження, встановлені Законом України "Про запобігання корупції". Стосовно кандидатів на посади членів КМ України за їх письмовою

згодою проводиться спеціальна перевірка в порядку, встановленому Законом України "Про запобігання корупції" (ст. 7) [213]

Відповідно до ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Особи, які є власниками акцій або володіють іншими корпоративними правами чи мають інші майнові права або інший майновий інтерес у діяльності будь-якої юридичної особи, що має на меті отримання прибутку, зобов'язані передати такі акції (корпоративні права) або інші відповідні права в управління незалежній третій особі (без права надання інструкцій такій особі щодо розпорядження такими акціями, корпоративними або іншими правами, або щодо реалізації прав, які з них виникають) на час перебування на посаді судді. Суддя може отримувати відсотки, дивіденди та інші пасивні доходи від майна, власником якого він є [245].

Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02 червня 2016 р. закріплює, що державні виконавці та інші працівники органів державної виконавчої служби, які є державними службовцями, призначаються на посади та звільняються з посад у порядку, встановленому Законом України "Про державну службу" з урахуванням особливостей, визначених законодавством (ст. 11) [231].

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. закріплює вимоги щодо несумісності. Так, перебування на посаді прокурора несумісне з обійманням посади в будь-якому органі державної влади, іншому державному органі, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом на державних виборних посадах. На прокурора поширюються

обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, визначені Законом України "Про запобігання корупції" [235].

Обмеження щодо осіб які претендують на атестовані посади для службу в органи безпеки України урегульовані Законом України «Про службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. Особи, які претендують на службу в органах Служби безпеки України, до призначення на відповідну посаду подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відповідно до Закону України "Про запобігання корупції", та зобов'язані повідомити керівництву органу, на посаду в якому вони претендують, про працюючих у цьому органі близьких їм осіб (ст. 19) [239].

Законами України регулюються відносини щодо конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність і при службі в поліції. Проходження служби в поліції урегульовано законом «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. та іншими нормативно-правовими актами (ст. 60). На поліцейських поширюються обмеження, визначені також Законом "Про запобігання корупції" та іншими законами України. Поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої [227].

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р. урегульовані питання соціального захисту (включаючи і обмеження щодо свободи на підприємництво) військовослужбовців. Це діяльність держави, що спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. Законодавство про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей базується на Консти-

туції України і складається з названого Закону та інших нормативно-правових актів. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені більш високі норми щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ніж ті, що містить законодавство України, то застосовуються норми міжнародного договору. Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, з урахуванням особливостей, встановлених законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації. Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України [241]. Отже, питання щодо обмеження конституційних свобод військовослужбовців на підприємстві вирішуються в межах діючих законів України і міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Систему місцевого самоврядування закріплює Закон України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні». В названу систему включається: а) територіальна громада; б) сільська, селищна, міська рада; в) сільського, селищного, міського голову; г) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; г) старосту; д) районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; е) органи самоорганізації населення [225]. Отже, фізичні особи, які входять в органи місцевого самоврядування регулюються окремими законами про статус депутатів місцевих рад, про органи місцевої самоорганізації населення, про об'єднані територіальні громади та про службу в органах місцевого самоврядування.

Відповідальність за порушення законодавства про органи самоорганізації населення закріплюється в Законі України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р. де визначено, що особи, винні в порушенні законодавства про органи самоорганізації населення, несуть відповідальність згідно з законом (ст. 29) [230]. Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р. закріплюються обмеження, пов'язані з прий-

яттям на службу в органи місцевого самоврядування та проходженням служби. Серед таких обмежень те, що на посадових осіб місцевого самоврядування поширюються вимоги та обмеження, встановлені Законом України "Про запобігання корупції". Інші обмеження, пов'язані із проходженням служби в органах місцевого самоврядування, встановлюються виключно законами України (ст. 12) [240].

Відповідно до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. депутат місцевої ради, обраний секретарем сільської, селищної, міської ради, головою, заступником голови районної, обласної, районної у місті ради, працює у відповідній раді на постійній основі і не може суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, у тому числі на громадських засадах (за винятком викладацької, наукової та творчої у позаробочий час), займатися підприємницькою діяльністю, одержувати від цього прибуток, якщо інше не передбачено законом (ст. 6). Законом закріплюється несумісність статусу депутата місцевої ради з деякими посадами та видами діяльності. До таких відносяться випадки, коли депутат місцевої ради, який перебуває на посаді керівника місцевого органу виконавчої влади чи на іншій посаді, на яку поширюються вимоги Конституції та законів України щодо обмеження сумісництва, не може поєднувати свою службову діяльність на цій посаді з посадою сільського, селищного, міського голови, секретаря сільської, селищної, міської ради, голови та заступника голови районної у місті, районної, обласної ради, а також з іншою роботою на постійній основі в радах, їх виконавчих органах та апараті (ст. 7) [242].

Отже, слід зробити такі висновки, що обмеження конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні – це урегульовані нормами міжнародного та національного права, деталізовані у поточному законодавстві і індивідуально-правових актах заборони для окремих державних службовців і службовців місцевого самоврядування здійснювати корупційні дії чи займатися будь-якою оплачуваною діяльністю, за винятком викладацької, наукової та творчої у вільний від виконання основної роботи час задля досяг-

нення необхідного балансу приватних і публічних інтересів і зміцнення правового господарського порядку в сфері свободи підприємництва.

Ознаками обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є: 1) межі свободи визначені конституцією, законами, підзаконними і індивідуальними правовитми актами України; 2) коло фізичних осіб щодо яких встановлені обмеження (депутати, посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовці, судді, атестовані працівники прокуратури і правоохоронних органів, особи, яких суд обмежив у праві займати певні посади чи займатися певною діяльністю та особи, засудженим за корисливі злочини тощо); 3) досягнення необхідного балансу приватних і публічних інтересів і зміцнення правового господарського порядку в сфері свободи підприємництва. В якості рекомендацій пропонуємо прийняти Закон України «Про обмеження конституційної свободи окремих категорій фізичних осіб».

6.4. Заборони та обмеження конституційної свободи особи в зовнішньоекономічній діяльності.

Проблема досліджувалася теоретиками права, конституціоналістами, економістами-господарниками, та тими авторами які цікавляться зовнішньоекономічною господарською діяльністю. Спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює проблеми зовнішньоекономічної діяльності є закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. де закріплюється принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає в праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України (ст. 2) [218]. Обмеження та заборони підприємницької діяльності, які встановлюються виключно законом поділяються на такі види: 1) займатися підприємницькою діяльністю певним категоріям осіб (державні службовці, військовослужбовці, службовці та інші суб'єкти місцевого самоврядування, особи, обмежені в праві займатися пе-

вним видом діяльності за вироком суду і т.д.); 2) пов'язані з: а) монополією держави на деяку діяльність (виготовлення і реалізація наркотичних речовин, зброї, видобуток деяких корисних копалин і т.д.); б) організаційно-правовою формою (наприклад, ломбарди можуть існувати тільки у вигляді повних товариств); в) розміром статутного капіталу (наприклад, мінімальний розмір статутного капіталу передбачений для акціонерних товариств); 3) заняття певними видами економічної діяльності можливо тільки за умови отримання ліцензії на право здійснювати цю діяльність (банківська справа, фінансові послуги, будівництво, освіта та ін.) [134].

Щодо обмежень та заборон здійснювати підприємництво фізичними особами у зовнішньоекономічній діяльності слід зупинитися на характеристиці міжнародного і національного законодавства. В основу регулювання свободи (включаючи заборони підприємництва) у зовнішньоекономічній діяльності відповідно з Договором про заснування Європейського Союзу забороняється обмежувати свободу підприємницької діяльності громадян однієї держави-члена на території іншої держави-члена. Ним також заборонено застосовувати до громадян будь-якої держави-члена обмеження на створення представництв, філій чи дочірніх підприємств на території будь-якої держави-члена (ст. 43) [57].

Кожен має свободу здійснювати підприємницьку діяльність (включаючи зовнішньоекономічну), яка не заборонена законом. До фізичних осіб, підприємництво яким заборонено законом, відносяться депутати, посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування [105]. Не можуть займатися підприємницькою діяльністю особи, які вчинили злочин і до яких судом застосовано покарання у вигляді позбавлення права на заняття окремим видом підприємницької діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, які не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть бути співзасновником підприємства, обіймати в підприємницьких товариствах і об'єднаннях керівні посади і посади пов'язані з матеріальною відповідальністю [138]. А.Загородній з Ю. Жорнокуєв підкреслюють, що діючим законодавством не допускається заняття підприєм-

ницькою діяльністю певних категорій громадян, а саме: 1) державних службовців; 2) посадових осіб органів прокуратури, військовослужбовців, державної безпеки, внутрішніх справ, нотаріусів; 3) посадових осіб органів місцевого самоврядування; 4) керівників, заступників керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадових осіб державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування; 5) народних депутатів України; 6) суддів та ін. [169, с. 480].

Нормативно-правовими актами з проблем, що досліджуються встановлюються певні заборони конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. закріплює, що на державних службовців поширюються обмеження, передбачені Законом України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 р. (ст. 32) [208]. А в законі про запобігання корупції передбачено обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Їм забороняється : 1) займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України; 2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України (ст. 25) [213]. Такі ж вимоги передбачені Законом України від 14 жовтня 2014 р. «Про прокуратуру України», де закріплено, що на прокурора поширюються обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, визначені Законом України "Про запобігання корупції". Заборони торкаються перебування на посаді прокурора, що несумісне з обійманням посади в будь-

якому органі державної влади, іншому державному органі, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом на державних виборних посадах, крім участі прокурорів у діяльності виборних органів релігійних та громадських організацій (ст. 18) [235]. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. закріплює, що сільський, селищний, міський голова не може бути депутатом будь-якої ради, суміщати свою службову діяльність з іншою посадою, в тому числі на громадських засадах, займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю (ст. 12) [225].

Проблеми соціального захисту військовослужбовців закріплюється законом як функція держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом (ст. 1). Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України (ст. 2). Використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, забороняється та тягне за собою відповідальність згідно із законом (ст. 8) [241].

До фізичних осіб, яким заборонено підприємництво у зовнішньоекономічній діяльності, закон відносить нотаріусів. Нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати

іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності, а також діяльності у професійному самоврядуванні нотаріусів (ст. 3) [229].

Декретом КМ України закріплюється, що керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування забороняється безпосередньо займатися підприємницькою діяльністю. Це не виключає їхнього права отримувати дивіденди від акцій, а також доходи від інших корпоративних прав [202].

Народному депутатові України заборонено займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час. Він зобов'язаний додержуватись інших вимог та обмежень, які встановлюються законом [243]. Пропонується доповнити вищевказану норму після слів «оплачувана робота» включаючи підприємницьку у зовнішньоекономічній діяльності.

Перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Перебування на посаді судді також несумісне із наявністю заборони такій особі обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення влади в порядку, визначеному Законом України "Про очищення влади" [233]. Суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (ст. 54) [245]. Норму ст. 54 Закону пропонуємо доповнити після терміну «підприємницькою» терміном «включаючи зовнішньоекономічну».

Підводячи підсумок проведеному дослідженню можемо сформулювати ознаки та визначення обмежень і заборон конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності. Ознаками обмежень та

заборон конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності є: 1) закріплення, регулювання і охорона названих обмежень та заборон правовими нормами міжнародного та національного права; 2) свобода діяльності суб'єктів господарювання України та іноземних суб'єктів господарювання; 3) взаємовідносини між ними на території України та за її межами; 4) здійснення зовнішньоекономічної підприємницької діяльності в будь-яких формах, які прямо не обмежені та не заборонені чинними законами України; 5) добровільна реалізація зовнішньоекономічних зв'язків.

Таким чином, можна запропонувати такі висновки і рекомендації. Обмеження та заборони конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності є можливістю суб'єктів господарювання України та іноземних суб'єктів, що закріплена правовими нормами міжнародного та національного права, добровільно здійснювати зовнішньоекономічну підприємницьку діяльність в будь-яких формах, які прямо не обмежені та не заборонені чинними законами України на території України та за її межами.

Висновок до розділу 6.

Підсумовуючи проведені дослідження по підрозділу, можемо зробити окремі висновки щодо поняття обмежень і заборон конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Загальним правилом є можливість кожного займатись підприємництвом. Виключенням із правил є обмеження і заборони названої свободи. Окремо слід зробити висновки щодо обмежень і заборон конституційної свободи особи у зовнішньоекономічній діяльності.

Обмеження конституційної свободи особи на підприємництво – це закріплені нормами Конституції і законів України випадки не допущення фізичними особами депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших категорій осіб здійснювати виробництво товарів і надання послуг, товарно-грошових, торговельно-обмінних та фі-

нансових операцій, посередництва та зовнішньоекономічної діяльності, як підприємницької.

Заборони конституційної свободи особи на підприємництво – це закріплені нормами Конституції і законів України дій щодо не допущення здійснення фізичними особами окремих видів підприємницької діяльності, а також не можливість охорони суб'єктами підприємництва об'єктів державної власності та здійснення нелегітимної підприємницької діяльності передбаченої адміністративним та кримінальним законодавством.

Обмеження і заборони конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності – це можливість суб'єктів господарювання України та іноземних суб'єктів, що закріплена правовими нормами міжнародного та національного права, добровільно здійснювати зовнішньоекономічну підприємницьку діяльність в будь-яких формах, які прямо не обмежені чи не заборонені міжнародними договорами та чинними законами України на території України та за її межами.

ВИСНОВОК

Дослідивши конституційну свободу фізичної особи на підприємницьку діяльність як наукову проблему, її поняття, зміст та види, правове регулювання, гарантії, форми і види реалізації, законодавчі обмеження і заборони можна зробити наступні висновки і рекомендації.

1. Як наукова проблема конституційна свобода фізичної особи на підприємницьку діяльність має часові межі виникнення та етапи свого розвитку у світі, Європі та на території України. Етапами розвитку конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні є такі: 1) виникнення і розвиток свободи підприємництва на етнічній території сучасної України; 2) розвиток свободи підприємницької діяльності в УНР; 3) розвиток окремих унормованих видів підприємницької діяльності в Українській РСР; 4) розвиток конституційної свободи підприємницької діяльності в незалежній Україні.

2. Джерелами конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є нормативні акти, наукові праці та емпіричні узагальнення. До нормативних джерел, що регулюються і охороняються конституційну свободу на підприємницьку діяльність відносяться міжнародні договори, конституції і закони України, підзаконні нормативно-правові акти тощо. Науковими джерелами є монографії, підручники, посібники, наукові статті, доповіді і повідомлення, наукові коментарі законів та підзаконних нормативно-правових актів. До емпіричних джерел відносяться статистичні дані, узагальнена юридична практика тощо.

3. Місце і ролі конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в системі економічних свобод полягає в її можливості створювати матеріальні та особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську і підприємницьку діяльність самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку.

4. Методологія дослідження названої конституційної свободи фізичної особи – це вчення про теоретичні основи пізнавальної системи загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів впливу на зміст і систематизацію наукового знання щодо конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Методами конституційної свободи на підприємницьку діяльність є система засобів, прийомів та способів дослідження змісту її наукових знань. Розрізняють загальнонаукові і спеціально-наукові методи. До загальнонаукових методів пізнання конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні відносяться: а) діалектичний; б) історичний; в) формально-логічний; г) системно-структурний; ґ) соціологічний; д) статистичний; е) порівняльний; є) моделювання та інші методи. До спеціально-наукових методів відносяться: а) формально-юридичний (догматичний, юридикотехнічний); б) герменевтичний; в) правової семіотики та ін.

5. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність – це закріплена Конституцією та не заборонена і деталізована законами України економічна можливість людини на самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність по здійсненню права на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

6. Зміст конституційної свободи на підприємницьку діяльність – це закріплена нормами і принципами міжнародних права та урегульована Конституцією і законодавством України сукупність можливостей підприємця започатковувати та безпосередньо здійснювати підприємництво, змінювати його види, характер, організаційні форм та припиняти підприємницьку діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Елементами змісту конституційної свободи на підприємницьку діяльність є: а) здійснювати самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик господарську діяльність не заборонену чи не обмежену законом; б) вимагати від зобов'язаних суб'єктів здійснювати дії спрямовані на забезпечення реалізації права уповноваженого суб'єкта; в) користуватися соціальним благом досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; г) звертатися в адміністративному чи судовому порядку до компетентних органів чи посадових та службових осіб з вимогою захистити і поновити порушене право на підприємницьку діяльність.

7. Видами конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є згруповані за критеріями виробничої і комерційної діяльності, суб'єктами та інших групами обмеження та заборони підприємцям здійснювати певну підприємницьку діяльність у відповідності з міжнародними договорами, нормами Конституції та законів України. Розрізняють такі критерії обмежень і заборон: а) за видами виробничої і комерційної діяльності; б) за суб'єктами; в) за інших критеріїв групування.

8. Міжнародне правове регулювання конституційної свободи особи на підприємництво в Україні слід розглядати як діяльність міжнародних і державних організацій по втіленню принципів і норм міжнародних стандартів

(договорів, резолюцій, політичних домовленостей, звичаїв, інших універсальних і регіональних актів-документів) в національну юридичну практику з метою забезпечення національного правопорядку у сфері підприємництва. Конституційне і законодавче регулювання названої свободи є сукупність норм і принципів Конституції і законів України, що закріплюють та охороняють вільну можливість підприємця самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик здійснювати господарську діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку, що складає основу нормативного правопорядку підприємництва. До підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють названу конституційну свободу фізичної особи слід віднести видані компетентними суб'єктами документи на підставі і на виконання законів, що є способом зовнішнього виразу змісту правових норм законів і деталізують їх чи встановлюють механізми їх реалізації. Серед підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють конституційну свободу фізичної особи на підприємницьку діяльність слід виділяти: 1) загальні акти (постанови ВР України, укази Президента України, постанови КМ України); 2) відомчі акти (нормативні накази керівників центральних органів влади); 3) місцеві акти (розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, нормативні акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування); 4) локальні акти (нормативні акти підприємств, установ та організацій).

9. Гарантіями конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні є закріплені нормами Конституції України та деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу обстановку для здійснення названої конституційної свободи, охороняють, захищають, відновлюють порушену свободу та сприяють відшкодуванню моральних і матеріальних збитків на національному і міжнародному рівнях. Видами гарантій реалізації названої конституційної свободи є закріплені нормами Конституції України та деталізовані у нормах законів України, загально-соціальні та юридичні умови і засоби, що створюють сприятливу

обстановку для здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність на національному і міжнародному рівнях. Серед видів названих гарантій такі умови і засоби : а) економічні; б) політичні; в) соціальні; г) ідеологічні; д) юридичні. Юридичні гарантії поділяють на міжнародні, конституційні і галузеві. Крім нормативних гарантій, розрізняють і організаційні гарантії реалізації свободи на підприємницьку діяльність.

10. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це поетапне втілення у правомірній поведінці суб'єктами підприємницьких правовідносин законодавчо закріплених умов і відповідальності, що сприяють отриманню матеріальних і духовних благ в сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі, як економічної свободи підприємця. Видами реалізація конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність є здійснення: 1) виробництва товарів і надання послуг; 2) товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій; 3) посередницької діяльності; 4) зовнішньоекономічної діяльності.

Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виробництва продукції може розглядатися як втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини, що регулюють свободу особи на виробничу підприємницьку діяльність при виробленні продукції, наданню послуг і інформації, виконанню робіт та створенню матеріальних і духовних благ з метою отримання прибутку і (чи) соціального результату. Реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт – це втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини, що регулюють свободу суб'єктів підприємницької діяльності при виконанні робіт транспортних перевезень та капітального будівництва з метою отримання прибутку чи соціального результату. Під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність щодо надання послуг слід розуміти втілення конституційних норм в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при надання побутових і інформаційних послуг з метою отримання прибутку чи економічних та соціальних результатів.

Під реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у сфері торгівлі слід розуміти втілення конституційних норм та норм законів в реальні суспільні відносини свободи особи на підприємницьку діяльність при здійсненні різних видів торгівлі з метою отримання прибутку, економічних чи соціальних результатів. Окремими видами реалізації конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею пропонуємо вважати такі її види : а) оптову; б) роздрібну; в) зовнішню.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність при посередництві – це закріплена нормами конституції та законів України діяльність по втіленню в суспільні відносини названих правових норм, що регулюють свободи посередницької підприємницької діяльності з надання на підставі договору повноважень комерційному агентові, біржовому брокерові та іншим посередникам з метою отримання прибутку, економічного чи соціального результату.

Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності – це закріплена нормами міжнародного та національного права можливість фізичної особи-підприємця на вільний доступ до відповідних матеріальних і духовних благ та втілення їх в правомірній поведінці господарських правовідносин у сфері свободи на підприємництво у визначених межах та відповідальність учасників правовідносин за порушення у зовнішньоекономічній діяльності законодавчо закріплених меж і заборон. Серед видів конституційної свободи зовнішньоекономічної діяльності слід виділяти: а) експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили; б) надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності; в) реалізація наукової, науково-технічної, науково-виробничої, виробничої, навчальної та інших кооперацій з іноземними суб'єктами господарської діяльності; г) інші види свободи зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

11. Загальним правилом є можливість кожного займатись підприємництвом. Виключенням із правил є обмеження і заборони названої свободи. Обме-

ження конституційної свободи особи на підприємництво – це закріплені нормами Конституції і законів України випадки не допущення фізичними особами депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших категорій осіб здійснювати виробництво товарів і надання послуг, товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій, посередництва та зовнішньоекономічної діяльності, як підприємницької. Заборони конституційної свободи особи на підприємництво – це закріплені нормами Конституції і законів України дій щодо не допущення здійснення фізичними особами окремих видів підприємницької діяльності, а також неможливість охорони суб'єктами підприємництва об'єктів державної власності та здійснення нелегітимної підприємницької діяльності передбаченої адміністративним та кримінальним законодавством. Правове регулювання заборон конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності – це можливість суб'єктів господарювання України та іноземних суб'єктів, що закріплена правовими нормами міжнародного та національного права, добровільно здійснювати зовнішньоекономічну підприємницьку діяльність в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України на території України та за її межами.

12. В якості рекомендацій пропонуємо: 1). Прийняти закони України : а) Про адміністративно-територіальний устрій України; б) Про муніципальну поліцію України; в) Про заборону і обмеження підприємницької діяльності в Україні. 2). Внести такі зміни до законодавства: а) ст. 42 ч. 1 Конституції України перед словами «Кожен має право на підприємницьку діяльність»... вставити «Економічна свобода підприємництва в Україні гарантується» і далі по тексту; б) ст. 43 ГК України замість слів «підприємці мають право» закріпити «підприємцям гарантується економічна свобода» і далі по тексту; в) з урахуванням відставання норм окремих законів і не відповідності їх потребам життя та вимогам верховенства права, принцип «дотримання законності» (ст. 3, п.1, п.п.3) Закону України від 2 березня 2015 р. «Про ліцензування видів господарської діяльності» уточнити таким чином: «дотримання верховенства права»; г) ст. 4 Закону

України від 26 листопада 1993 р. «Про Антимонопольний комітет України» доповнити принципом верховенства права, що сприятиме більш ефективному забезпеченню державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності; г) з метою удосконалення спеціальних нормативних гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, пропонуємо в ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» доповнити принципом законності і верховенства права; д) з метою удосконалення Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., пропонуємо уточнити ст. 3 Закону, де після терміну «займатися» доповнити терміном «підприємницькою діяльністю та» і далі по тексту. Здійснення запропонованих по тексту змін до Закону України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність» сприятиме удосконаленню реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність.

Здійснення запропонованих висновків і рекомендацій сприятимуть удосконаленню утвердження і забезпечення реалізації конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ :

1. Австрійська школа маржиналізму:
https://pidruchniki.com/2015101166962/politekonomiya/avstriyska_shkola_marzhinalizmu
2. Австрійська школа. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Актуальні проблеми господарського права: Зб. наук, праць (за матеріалами «круглого столу», м. Київ, 16 грудня 2004 р.). К: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2005. 140 с.
4. Актуальні проблеми конституційного права України : Підручник / За заг. ред. професора Олійника А. Ю. К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. 552 с.
5. Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права: Сб. научных статей. Вып. 5 / Под общ. ред. В.Ф. Попондопуло и О.Ю. Скворцова. М.: Волтерс Клувер, 2005. 432 с.
6. Андреев И.Д. О методах научного познания. М., 1964. 231 с.
7. Андросова Т.В. Особливості функціонування підприємств торгівлі в сучасному конкурентному середовищі / Т.В. Андросова, О.Ю. Ляшенко. Х.: ХДУХТ, 2011. С. 26-30.
8. Андросова Т.В. Світовий та вітчизняний досвід визначення фінансового результату як об'єкта моніторингу на торговельному підприємстві / Андросова Т.В., Круглова О.А., Козуб В.О. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 194-201.
9. Андрюхин Е. А. Предпринимательская деятельность советских граждан в 60–80-х гг. XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://cyberleninka.ru/article/v/predprinimatelskaya-deyatelnost-sovetskih-grazhdan-v-60-80-h-gg-xx-v>
10. Баймуратов М.О. Міжнародне право. Х. «Одіссей», 2001. 672 с.
11. Балинська О.М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
12. Банковский С.С. Публичные и частные начала в правовом регулировании экономики. *Предпринимательское право и XXI век: преемственность и развитие* / под ред. М.М. Славина. М. : МЗ-Пресс, 2002. С. 26-41.
13. Безсмертна А.С. Гарантії прав і свобод людини і громадянина /
<http://www.er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/12716/1/>
14. Берлач А.І. Біржове право України : Навч. посіб. К.: Університет України, 2007. 348 с.
15. Бігняк О. Поняття права на підприємницьку діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 2. С. 99–102.
16. Бігняк О. Свобода підприємництва та її обмеження. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 5. С. 53-56.

17. Віхров О.П. Організаційно-господарські зобов'язання з контролю (нагляду) за господарською діяльністю. *Вісник ІЕПД НАН України*. 2011. № 1. С. 77-82.
18. Боберська К.Г. Право на зайняття підприємницькою діяльністю в конституціях та нормативно-правових актах України 1710-1991 рр. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С.118-121.
19. Бобкова АГ, Моїсеєв Ю.О. Біржове право: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 200 с.
20. Бобровник С.В. Класифікація прав // Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред.. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
21. Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. 3-те видання, виправлене і доповнене. К.: Академвидав, 2006. 688 с.
22. Бондаренко М.М. Історія українського підприємництва. Перші українські підприємці: <http://www.allbest.ru/>
23. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монограф. / В.О. Боняк. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра, 2015. 372 с.
24. Брижко В.М. Філософія права: герменевтика у сфері інформаційного права. *Правова інформатика*. 2014. № 1 (41). С. 18-22.
25. Будкевич О.В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах: Монографія. Х.: Право, 2008. 184 с.
26. Варналій З.С. Основи підприємництва: навч. посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 239 с.
27. Варналій З.С. Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика : Моногр. / З. С. Варналій, Г. М. Волянська, В. М. Кампо, В. В. Ковтунець, І. М. Копченко, І. С. Кузнецова, І. І. Мазур, Г. А. Миронова, В. Ю. Росіхіна, В. О. Сизоненко. К.: Знання України, 2005. 378 с.
28. Види і форми підприємництва : https://stud.com.ua/20765/ekonomika/vidi_formi_pidpriyemnitstva
29. Види підприємницької діяльності. Електронний доступ: <http://wikipedia.com.ua/1x4c09.html>
30. Види підприємницької діяльності. Електронний ресурс / <https://www.sites.google.com/site/ecolicej/navcalnij-proces/uroki-ekonomiki/11-a-klas/viznacalni-risi-ta-osoblivosti-pidpriemnickoie-dialnosti/vidi-pidpriemnickoie-dialnosti>
31. Види торговельної діяльності. http://megalib.com.ua/content/9683_Vidi_torgovelni_diyalnosti.html
32. Виробнича підприємницька діяльність : <https://msd.in.ua/virobnicha-pidpriyemnicka-diyalnist/>
33. Виробнича і соціальна інфраструктура підприємства: https://pidruchniki.com/82181/ekonomika/virobnicha_sotsialna_infrastruktura_pidpriyemstva

34. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. М. : Норма, 2008. 448 с.
35. Вінник О. М. Господарське право: Навч. посібник. 2-е вид., змін, та допов. К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. 766 с.
36. Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України "Про акціонерні товариства" / О. М. Вінник. К.: Юрінком Інтер, 2009. 312 с.
37. Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України "Про оренду державного та комунального майна" / О. М. Вінник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 352 с.
38. Власова Н. О. Економіка торгівлі : навч. посібник / Н.О. Власова, О.А.Круглова, В.А. Гросул, М.В. Чорна та ін.; за ред. Н.О. Власової. Х. : Світ книг, 2014. 473 с.
39. Воєводін Л. Гарантії у механізмі реалізації прав і свобод. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. Т.ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 77-78.
40. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Волинка Катерина Григорівна. К., 2000. 177 с.
41. Волкова Н.С. Приемы формирования правовой позиции Конституционного Суда РФ. *Журнал российского права*. 2005. № 9. С. 79-85.
42. [Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: Монографія / За ред. М. О. Баймуратова. К.: Логос, 2010. 428 с.](#)
43. Гаврильців М.Т. Реалізація Конституції України : ефективність дії та напрями її забезпеченні в умовах конституційно-правової реформи, *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 25-31.
44. Ганущак-Єфіменко Л.М. Механізм управління інноваційним розвитком підприємництва в Україні. Дисертація д-ра екон. наук: 08.00.03, ВНЗ "Нац. акад. упр.". Київ, 2015. 430 с.
45. Глущенко П. Гарантії юридичні. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. Т.ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 78.
46. Годованець В.Ф. Конституційне право України : навч. посіб. / В.Ф.Годованець, А.С. Головін. К.: ДП: Персонал. 384 с.
47. Гончаренко О. М. Розвиток економічних прав людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. М. Гончаренко; Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2006. 20 с.
48. Господарське право України: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, Н.В.Погорецька та ін.; За ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Х.: Право, 2005. 384 с.

49. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144. Поточна редакція від 01.08.2021 р.
50. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В.К. Мамутова. К.: Юрінком Інтер, 2004. 688 с.
51. Господарський кодекс України: Коментар / за ред. Саніахметової Н.О., Харитоновна О.Є. Х.: Одиссей, 2004. 848 с.
52. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. Поточна редакція від 17.07.2020 р.
53. Господарство скіфів: <https://studfiles.net/preview/5456973/page:3/>
54. Грищенко І. М. Формування механізму управління комерційним посередництвом. К.: Грамота, 2007. 368 с.
55. Гусарев С.Д. Теорія права і держави / С.Д. Гусарев, А.Ю. Олійник, О.Л.Слюсаренко: Навчальний посібник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 270 с.
56. Державна монополія <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
57. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) від 7 лютого 1992 р. Поточна редакція від 01.01.2005 р.
58. Договір про Європейський Союз. Електронний ресурс. http://lib.pu.if.ua/files/europa/06_consult_uk.pdf
59. Доктринальними підходами до визначення господарського права: <https://uchebnik-online.net/book/819-gospodarske-pravo-ukrayini-navchalnij-posibnik-nesinova-s-v-voronko-v-s-chebikina-t-s/4-tema-1-ponyattya-predmet-metod-i-sistema-gospodarskogo-prava.html>
60. Дратвер Б. Основи підприємницької діяльності: Навчальний посібник/ Борис Дратвер, М-во освіти і науки України, Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. Кіровоград, 2003. 186 с.
61. Економічне вчення Адама Сміта. Електронний доступ : http://pidruchniki.com/1926060141148/politekonomiya/ekonomichne_vchennya_ada_ma_smita
62. Економічний зміст і роль прибутку в умовах розвитку підприємництва: https://pidruchniki.com/1420112664471/finansi/ekonomichnij_zmist_rol_pributku_u_movah_rozvitku_pidpriyemnitstva
63. Економічні погляди А. Маршалла: кембриджська школа. Доступ: http://pidruchniki.com/1435102137847/politekonomiya/ekonomichni_poglyadi_mars_halla_kembridzhska_shkola
64. Економічні погляди Ж. Б. Сея : http://pidruchniki.com/1297112161912/politekonomiya/ekonomichni_poglyadi_predstavnika_frantsuzkoyi_klasichnoyi_shkoli_politichnoyi_ekonomiyi_seya

65. Економічні погляди Ричарда Кантільйона. Електронний доступ : http://pidruchniki.com/1334020360183/ekonomika/ekonomichni_poglyadi_richarda_kantilyona
66. Економічні права та свободи людини і громадянина. Доступ: https://pidruchniki.com/19240701/pravo/ekonomichni_prava_svobodi_lyudini_gromadyanina_ukrayini
67. Економічні, соціальні та культурні права. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. Електронний доступ: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>
68. Єлізарова Л.С. Право на зайняття підприємницькою діяльністю як одне із основоположних конституційних прав громадян. Електронний доступ: <http://refs.in.ua/pravo-na-zajnyattya-pidpriyemnicekoju-diyalenistyu-yak-odne-iz.html>
69. Єрмошенко М.М. Механізм розвитку інноваційного потенціалу кластерооб'єднаних підприємств: Монографія / М.М. Єрмошенко, Л.М. Ганущак-Єфіменко. К.: Національна академія управління, 2010. 236 с.
70. Житловий кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 30 червня 1983 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1983. № 28 (додаток). Ст. 573. Поточна редакція 01.08.2021 р.
71. Жоль К.К. Философия и социология права: Учеб. пособие / К.К. Жоль. К.: Юринком Интер, 2000. 480 с.
72. Загальна декларація прав людини . *Права людини. Міжнародні договори України*. К., 1992. С. 18–24.
73. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини*: Випуск 21. Київ, 1998. С. 31-36.
74. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. Изд. 2-е, стереотип. Под общ. ред. члена-корреспондента РАН, д-ра юрид. наук, проф. В.С. Нерсесянца. М.: Издательская группа НОРМА ИНФРА М, 1998. 736 с.
75. Италия: Конституция и законод. акты: Пер. с ит. / Редкол. В.А. Туманов (пред.) и др.; Сост. Н.Ю. Попов; Под ред. В.А. Туманова; Вступ. ст. Т.А.Васильевой и Н.Ю. Попова. М.: Прогресс, 1998. 392 с.
76. Ільющенко Г.В. Деякі аспекти обмежень права на підприємницьку діяльність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 111-114.
77. Інформаційне обслуговування підприємництва: <https://studall.org/all3-137659.html>
78. Історія держави і права України. Підручник. У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рожина, В. Д. Гончаренка. Том 1. Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 656 с.
79. Історія української Конституції: навчальний посібник / Микола Томеико. К.: Освіта, 2009. 463 с.

80. Іщук С.І. Окремі конституційно-правові засади функціонування громадянського суспільства в Україні: свобода підприємницької діяльності. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 1 (3). С. 11-17.

81. Кагадій М.І. Юридична практика в правовій системі України: Монографія / За заг. ред. професора В.С. Гопанчука. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2011. 218 с.

82. Камінська Н.В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна : монографія. Київ, 2012. 413 с.

83. Кінаш Б.С. Конституційно-правові норми: теорія та практика реалізації : Автореф. дис... канд. наук: 12.00.02. К., 2008. 18 с.

84. Кирилук Ю.В. Державне регулювання економіки : Опорний конспект лекцій. Чернігів : ДКП РВВ, 2000. 217 с.

85. Кислов Д. В. Организация и ведение бизнеса в сфере торговли и услуг / Д.Кислов, Б. Башилов. М. : Вершина, 2006. 264 с.

86. Ковач А.В. Право людини на підприємництво. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 212-215.

87. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446. Поточна редакція від 05.08.2021 р.

88. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74. Поточна редакція від 01.02.2020 р.

89. Козачук М.О. Свобода підприємницької діяльності та її обмеження в законодавстві України. Спеціальність 12.00.04 – господарське право, господарське процесуальне право. Автор. Дис. на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук: Київський національний університет імені Т.Шевченка. К., 2011. 19 с.

90. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні А.М. Колодій, А.Ю. Олійник: Підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.

91. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

92. Коломієць О. Право громадян на здійснення підприємницької діяльності / Коломієць О. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 4. С. 28–30.

93. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Дата підписання Україною: 16 березня 1989 р. Набуття чинності для України: 27 листопада 1991 р. *Конвенцію ратифіковано Постановою ВР від 25.04.91*. 1991. № 1000-ХІІ.

94. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року. Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003

95. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
96. Конвенція про скасування примусової праці № 105. Електронний ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/993_013
97. Комерційна діяльність торгового підприємства по продажу товарів і обслуговуванню покупців / <https://cinref.ru/razdel/01300finansii/12/224672.htm>
98. Комерційне посередництво у сфері підприємництва : <https://sci-book.com/pravo-ukrajini-komertsiyne/tema-komertsiyne-poserednitstvo-sferi-62555.html>
99. Конституційне право України : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю.М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В.С.Журавського. К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2002. 544 с.
100. Конституційні акти України 1917–1920: Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
101. Конституційні акти та проекти доби Української революції (1917-1920 рр.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.history.univ.kiev.ua/download/Library-KNU-History/Sources/Constitutio>
102. Конституції УРСР 1919 – 1978 р. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>
103. Конституція Пилипа Орлика (повний текст): <http://ridna.ua/2016/10/konstytutsiya-pylypa-orlyka-povnyj-tekst/>
104. Конституція Української РСР: Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР 20 квітня 1978 року. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1978. № 888-ІХ.
105. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Поточна редакція від 01.01.2020 р.
106. Кравцова Т.М. Адміністративно-правові засади здійснення державної регуляторної політики в сфері господарювання. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління: адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004.: <http://www.disslib.org/administrativno-pravovi-zasady-zdiysnennja-derzhavnoyi-rehuljatornoyi-polityky-v-sferi.html>.
107. Кравцова Т.М. Правова природа державного регулювання підприємницької діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 8. С. 3-6.
108. Краснокутська Н. С. Підприємницький потенціал як фактор розвитку торговельних підприємств : монографія / Н.С. Краснокутська, І.Г. Бубенець, О.Є.Чатченко. Х. : «Лідер», 2015. 175 с.
109. Крижановська О.В. Конституційні, економічні права і свободи людини і громадянина у забезпеченні економічної безпеки України. Зміст та проблеми. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 263. С. 73-75.
110. Криско Ж. Сутність та види комерційної діяльності підприємства. *Українська наука : минуле, сучасне, майбутнє*. 2013. Вип. 18. С. 75-83.

111. Куликов С. Б. Основы философского анализа науки: методология, смысл и цель. Томск, 2005. 184 с.
112. Курс економічної теорії : Навч. посібник / С.І. Архієреєв, С.Г. Вініцька та ін. ; За ред. С.І. Архієреєві, Н.Б. Решетняк. Харків: НТУ «ХП», 2008. 332 с.
113. Кучеренко А.В. Конституційне право людини на підприємництво. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 39-44.
114. Лисенков С. Гарантії прав і свобод людини і громадянина С. Лисенков, А.Таранов. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2005. Т.ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 73.
115. Лондонська школа неолібералізму. Економічні погляди Ф. Хайєка. Електронний ресурс: <https://studopedia.org/8-204629.html>
116. Лукашев О.А. Правове регулювання грошової системи України / Лукашев Олександр Анатолійович.: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 200 с.
117. Магновський І. Гарантії прав і свобод людини в Українській Теоретико-правовій думці. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2005. Т.ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 70-72.
118. Матеріально-технічне забезпечення підприємницької діяльності: <https://www.sites.google.com/site/kostia03061992/materialno-tehnicne-zabezpecenna-pidpriemstva>
119. Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 295 с.
120. Мачуський В. В., Постульга В. Є. Господарське законодавство: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2004. 275 с.
121. Методологія сучасного конституційного права України. Електронний доступ до файлу: <http://www.vevivi.ru/best/Metodologiya-konstitutsinogo-prava-ref208729.html>
122. Международные акты о правах человека. Сборник документов. М: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. 784 с.
123. Международное право: Учебник. Изд. 2-е, доп. и перераб. Отв. Ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. М.: Междунар. отношения, 1998. 624 с.
124. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2005. Т.ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1274 с.

125. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Електронний ресурс. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

126. Мяловицька Н. Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права. *Вісник Конституційного суду України*. 2006. № 1. С. 22-29.

127. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; Кол. авт.: О.А.Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. К.: Юрінком Інтер, 2008. 720 с.

128. Негодченко О. Гарантії захисту прав і свобод людини. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2005. Т.ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 66-68.

129. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: Монографія. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. 448 с.

130. Нефьодов Л. Математична модель прогнозування попиту на товари / Леонід Нефьодов, Дмитро Маркозов // *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Нові рішення у сучасних технологіях. 2012. № 1. С. 27-38.

131. Нікітенко Л. О. Проблеми реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність / https://knowledge.allbest.ru/law/3c0a65625b2bd79a5d43b89421206d36_0.html

132. Нікітенко Л.О. Проблеми реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність / <http://www.allbest.ru/>

133. Нікітенко Л. О. Проблеми реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 107-113.

134. Обмеження діяльності підприємства в Україні / https://ua.prostopravo.com.ua/prava_biznesu/perevirki_ta_shtrafi/statti/obmezheniya_diyalnosti_pidpriemstva_v_ukrayini

135. Обмеження права на підприємництво / https://studopedia.su/16_112613_obmezheniya-ta-zaborona-pidpriemnitskoi-diyalnosti-ih-pravovi-pidstavi.html

136. Обмеження права та конституційне право на зайняття підприємницькою діяльністю / <https://www.businesslaw.org.ua/obmejennya-prava-ta-constytuciine-pravo-na-zanyattya-pidpriemnyckou-diyalnistu/>

137. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. Доступ: https://pidruchniki.com/12050723/pravo/obmezheniya_zdiysnenni_pidpriemnitskoy_i_diyalnosti

138. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. Електронний доступ: <https://buklib.net/books/37836/>

139. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. Електронний доступ. <https://westudents.com.ua/glavy/23348-2-obmejennya-u-zdysnenn-pdprimnitsko-dyialnost.html>
140. Общая теория государства и права : учебник / под ред. С.Ю. Наумова, А.С. Мордовца, Т.В. Касаевой. Саратов : Саратовский социально-экономический институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2018. 392 с.
141. Общая теория денег и кредита: Учебник для вузов / Под ред. проф. Е.Ф.Жукова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 359 с.
142. Олейник А.Е. Конституционно-правовое регулирование свободы передвижения физического лица в условиях временной оккупации Автономной Республики Крым (АРК). *Закон и жизнь*. 2015. № 2. С. 26-31.
143. Олейник А.Е. Основные свободы человека и гражданина в Конституции Российской Федерации . *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 4. С. 16-22. http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/06/oleynik_4.pdf
144. Олійник А. Ю. Види гарантій конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків 6–7 грудня 2019 р.* Харків, 2019. С. (с.).
145. Олійник А.Ю. Види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 50-55.
146. Олійник А.Ю. Види реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні / А.Ю. Олійник // *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»* 2020. № 1. С. 16-20.
147. Олійник А.Ю. Виникнення та розвиток теорій свободи людини в Україні. *Науковий вісник НАВС*. 2012. № 4. С. 3-11.
148. Олійник А.Ю. Виникнення і розвиток конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 49-55.
149. Олійник А.Ю. Гарантії забезпечення конституційних свобод. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1. С. 14-29.
150. Олійник А.Ю. Джерела дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 39-45.
151. Олійник А.Ю. Заборони окремих видів конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № . С.
152. Олійник А.Ю. Зміст конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 89-94.
153. Олійник А.Ю., Кеда І.В. Поняття гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Вісника Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 4. С. 131-136.

154. Олійник А.Ю. Конституційне та законодавче регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. Вип. 38. С. 28-31.
155. Олійник А.Ю. Конституційне право особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми інноваційного розвитку кластерного підприємництва в Україні» (м. Київ, 30 березня 2017 р.)*. К.: КНУТД, 2017.
156. Олійник А.Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в системі економічних свобод / А.Ю. Олійник, О.С. Шморгун. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 60. С. 124-131.
157. Олійник А.Ю. Конституційні економічні права і свободи особи у сфері новітніх технологій. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 33-39.
158. Олійник А.Ю. Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 48-54.
159. Олійник А.Ю. Конституційне право України та зарубіжних країн: Підручник. / А.Ю. Олійник, М.І. Кагадій. За загальною редакцією професора А.Ю.Олійника. К.: КНУТД, 2018. 436 с.
160. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні: Монографія. К.: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2018. 371 с.
161. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія / А.Ю. Олійник. К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
162. Олійник А.Ю. Методологія дослідження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 208-212.
163. Олійник А.Ю. Міжнародне регулювання конституційної свободи на підприємницьку діяльність в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 182-187.
164. Олійник А.Ю. Обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність окремих фізичних осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С.
165. Олійник А.Ю. Основи історії і теорії держави та права [текст] : навчальний посібник / А.Ю. Олійник. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 200 с.
166. Олійник А.Ю. Поняття гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні / А.Ю. Олійник, І.В. Кеда. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 4. С. 131-136.
167. Олійник А.Ю. Поняття заборон та обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *Приватне та публічне право*. 2021. № 3. С.
168. Олійник А.Ю. Поняття реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 98-103.

169. Олійник А.Ю. Правове регулювання заборон конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності. *The 9th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations" (May 26-28, 2021) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan.* 2021. С. 478-485.
170. Олійник А.Ю. Правове регулювання обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *XII Международная научно-практическая конференция «THE WORLD OF SCIENCE AND INNOVATION» 1-3 июля 2021 года Лондон, Великобритания.* 2021. С. 249-255.
171. Олійник А.Ю. Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в зовнішньоекономічній діяльності. *Право і суспільство.* 2021. № 2. С. 12-17.
172. Олійник А.Ю. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі виконання робіт. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2020. № 3. С. 23-28.
173. Олійник А.Ю. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі заняття торгівлею. *Право і суспільство.* 2021. № 1. С. 99-105.
174. Олійник А.Ю. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі надання послуг. *Право і суспільство.* 2020. № 6-2, ч.1. С. 35-41.
175. Олійник А.Ю. Реалізація конституційної свободи особи на підприємництво в процесі посередницької діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 4. С. 128-131.
176. Олійник А.Ю. Реалізація конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в процесі товарно-грошових, торговельно-обмінних та фінансових операцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2020. № 47. Т.1. С. 24-27.
177. Олійник А.Ю. Регулювання свободи особи на підприємницьку діяльність в Господарському кодексі України. *The 4th International scientific and practical conference —Modern science: problems and innovations // (June 28-30, 2020) SSPG Publish, Stockholm, Sweden.* 2020. P. 391-397.
178. Основи підприємництва : Навч. посіб. 3-тє вид. випр. і доп. К.: Знання-Прес, 2006. 350 с.
179. Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Відп. ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. Львів: Світ, 2011. 440 с.
180. Перепьолкін С.М. Загальна декларація прав людини : 1948-2012 рр. *Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства: матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 10 груд. 2012 р); уклад. канд. юрид. наук Л.А. Філяніна.* Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 58-59.

181. Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2019 р. 2019. № 838. Поточна редакція від 11.09.2019 р.

182. Підготовка кадрів для підприємницької діяльності : <https://yandex.ru/search/?ei=UTF-8&clid=2101082&text=%D0%9F>

183. Підприємництво і підприємство / https://studopedia.su/4_49228_tema--pidpriemnitstvo-i-pidpriemstvo.html

184. Підприємницька діяльність в Україні. Електронний доступ: <http://referat-ok.com.ua/pravo/pidprijemnicka-diyalnist-v-ukrajini-1>

185. Підприємницька діяльність у сфері оптової торгівлі. https://studopedia.su/13_25490_optova-torgivlya-yak-sfera-pidpriemnitstva.html

186. Побутові послуги та умови їх надання : https://studopedia.ru/10_175947_k-kontsu-stoletiya-rost-naseleniya-prodolzhitsya-tolko-v-stranah-s-visokoy-rozhdaemostyu.html

187. Побутові послуги : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

188. Погорілко В. Гарантії правові. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2005. Т.ІІ. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 76.

189. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: у 2-х т. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; за ред. В.Ф. Погорілка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». 2006. Т. 1.

190. Погорілко В.Ф. Конституційне право України: Підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; За заг. ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка; Прецедент, 2007. 344 с.

191. [Погорілко В.Ф.,] Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В.В. Коваленка. К.: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.

192. Попондопуло В.Ф. Правовой режим предпринимательства / В.Ф. Попондопуло. СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1994. 208 с.

193. Правове регулювання грошового обігу в Україні / https://knowledge.allbest.ru/finance/3c0b65635b2ad79b5d53a89521316c36_1.html

194. Правове регулювання посередницької діяльності на біржі / https://lubbook.org/book_766_glava_4_Tema_4_Pravove_reguljuvannja_p.html

195. Правознавство: підручник / А.І. Берлач, С.С. Бичкова, Д.О. Карпенко, А.М. Колодій, А.Ю. Олійник, В.І. Осадчий; За ред. В.В. Копейчикова, А.М.Колодія. К.: Правова єдність, 2009. 792 с.

196. Предпринимательское право в вопросах и ответах: Учебное пособие / Под ред. Н.А. Саниахметовой. Х.: Одиссей, 2000. 416 с.

197. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282. Поточна редакція від 20.03.2020 р.

198. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50-51. Ст. 384. Поточна редакція від 01.07.2021 р.

199. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст.472. Поточна редакція від 03.07.2020 р.

200. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20 травня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 31. Ст. 246. Поточна редакція від 24.07.2021 р.

201. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. Ст. 30. Поточна редакція від 05.08.2021 р.

202. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 11. Ст. 94. Поточна редакція від 05.08.2016 р.

203. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682. Поточна редакція 03.07.2020 р.

204. Про депозитарну систему України : Закон України від 6 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 39. Ст. 517. Поточна редакція від 16.08.2020 р.

205. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального: Закон України від 19 грудня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 46. Ст. 345. Поточна редакція від 01.01. 2021 р.

206. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні від 30 жовтня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 51. Ст. 292. Поточна редакція від 05.08.2021 р.

207. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263. Поточна редакція від 01.07.2021 р.

208. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263. Поточна редакція від 13.02.2020 р.

209. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11 січня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 9. Ст. 68. Поточна редакція від 24.01.2020 р.

210. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 483. Поточна редакція від 29.01.2020 р.

211. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР від 03 серпня 1990 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1990. № 34. Ст. 499. Поточна редакція від 14.11.2018 р.
212. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 9 листопада 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 1. Ст. 1. Поточна редакція від 02.04. 2020 р.
213. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. Поточна редакція від 02.06.2021 р.
214. Про затвердження правил побутового обслуговування населення : *Постанова КМ України від 16 травня 1994 р.* 1994. № 313. Поточна редакція від 17.01.2014 р.
215. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79. Поточна редакція від 02.04.2020 р.
216. Про захист прав споживачів : Закон Української РСР від 12 травня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 30. Ст. 379. Поточна редакція від 16.10.2020 р.
217. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4 липня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 35. Ст. 258. Поточна редакція від 04.12.20 р.
218. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 29 Ст. 377. Поточна редакція від 01.08.2021 р.
219. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст.650. Поточна редакція від 16.07.2020 р.
220. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13 Ст. 222. Поточна редакція від 16.07.2021 р.
221. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 336. Поточна редакція від 11.04.2021 р.
222. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14 лютого 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 20. Ст. 272. Поточна редакція від 24.07.2021 р.
223. Про лікарські засоби: Закон України від 4 квітня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 22. Ст. 86. Поточна редакція від 27.03.2021 р.
224. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158. Поточна редакція від 01.07.2021 р.
225. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. Поточна редакція від 27.05.2021 р.

226. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15 лютого 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 60. Поточна редакція від 05.07.2020 р.
227. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379. Поточна редакція від 10.06.2021 р.
228. Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції : *Указ Президента України від 20 вересня 2019 р.* 2019. № 713/2019.
229. Про нотаріат :Закон України від 02 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. Поточна редакція від 01.12.2021 р.
230. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11 липня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 48, ст. 254. Поточна редакція від 01.01.2020 р.
231. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 29. Ст. 535. Поточна редакція від 03.07.2020 р.
232. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10 квітня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 416. Поточна редакція від 01.02.2020 р.
233. Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2041. Поточна редакція від 20.03.2020 р.
234. Про підприємництво: Закон України від 07 лютого 1991 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 14. Ст. 168. Закон втратив чинність з 01.01.2004 року, крім статті 4. Закон України від 16.01.2003, ВВР. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144. Поточна редакція від 29.01.2020 р.
235. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст.12. Поточна редакція від 10.06.2021 р.
236. Про ринок природного газу: Закон України від 09 квітня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 27. Ст. 234. Поточна редакція від 24.07.2021 р.
237. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28. Ст. 312. Поточна редакція від 01.07.2021 р.
238. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 39. Ст. 261. Поточна редакція від 24.07.2021 р.
239. Про службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382. Поточна редакція від 23.04.2021 р.

240. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263. Поточна редакція від 23.07.2020 р.

241. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190. Поточна редакція від 23.04.2021 р.

242. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263. Поточна редакція від 23.04.2021 р.

243. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17. Поточна редакція від 24.02.2021 р.

244. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. *Відомості Верховна Рада України*. 1996. № 18. Ст. 78. Поточна редакція від 01.08.2021 р.

245. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. Поточна редакція від 16.06.2021 р.

246. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 10. Ст. 43. Поточна редакція від 23.07.2021 р.

247. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155. Поточна редакція від 24.10.2020 р.

248. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69. Поточна редакція від 16.07.2020 р.

249. Про товарну біржу : Закон України від 10 грудня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. Ст. 139. Поточна редакція від 16.10.20 р.

250. Про Український фонд підтримки підприємництва: *Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 1995 р.* 1995. № 687. Поточна редакція від 18 липня 2012 р.

251. Про цінні папери і фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомість Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268. Поточна редакція від 24.09.20 р.

252. Пушкіна О.В. Економічні права людини в Україні та проблеми становлення громадянського суспільства / О.В. Пушкіна // Науковий Вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : Збірник наукових праць. 2005. № 3 (22). С. 169-180.

253. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: Навчальний посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. К.: Атіка, 2004. 464 с.

254. Реалізація чинних Цивільного і Господарського кодексів України: проблеми та перспективи: Зб. наук, праць. К., 2006. 320 с.

255. Різник С.В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність. Автореферат дис. кандидата юридичних наук 12-00-02: конституційне право. Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2008. 16 с.
256. Руська Правда як джерело з історії Русі (господарство, суспільство, риси права): <http://skaz.com.ua/istoriya/6033/index.html?page=5>
257. Савицька Н.Л. Торговельне підприємництво: навчально-методичний посібник / Н.Л. Савицька, І.Ю. Мелушова, А.В. Красноусов, К.С. Олініченко. Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2017. 214 с.
258. Сагайдак Ю. Сутність, роль та організаційно-правові проблеми легалізації підприємництва в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 11. С. 87–90.
259. Саниахметова Н.А. Конституционное право на предпринимательскую деятельность и его защита. *Юридический вестник*. 1996. № 1. С. 73-74.
260. Свобода та межі підприємницької діяльності. Електронний доступ: http://stud.wiki/law/3c0a65625b2ad68b4c43a89521206d27_0.html
261. Свобода у здійсненні підприємницької діяльності. Електронний ресурс: <https://msd.in.ua/svoboda-u-zdijsnenni-pidpriyemnicko%D1%97-diyalnosti/>
262. Сизоненко В. О. Підприємництво: Підручник К.: Вікар, 1999. 435 с.
263. Сиренко В.Ф. Реальность прав советских граждан. Киев: Наукова думка, 1983. 140 с.
264. Сироїд Т.Л. Міжнародний біль про права людини: етапи створення та розвитку. *Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства: матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 10 груд. 2012 р); уклад. канд. юрид. наук Л.А. Філяніна*. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С.12-16.
265. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. 3-те видання. К.: Алерта, 2012. 524 с.
266. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
267. Скіфи (VII–III ст. до н. е.): https://studopedia.com.ua/1_393608_sotsialno-ekonomicheskoe-i-politicheskoe-razvitie-bssr-v-seredine--h-gg.html
268. Склярук Н.І. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка підприємства» (для студентів 3 курсу заочної форми навчання галузі знань – 0305 „Економіка та підприємництво” напряму підготовки 6.030509 – «Облік і аудит»). Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2012. 165 с.
269. Совгіря О.В. Конституційне право України: Навч. посібник / О.В. Совгіря, Н.Г. Шукліна. К.: Юрінком Інтер, 2008. 632 с.
270. Статут ООН: http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf
271. Сурилов А.В. Теория государства и права: Учеб. пособие. К.; Одесса: Вища шк., 1989. 439 с.

272. Суть адміністративної реформи. Електроний доступ: <http://www.studfiles.ru/preview/5349854/page:47/>
273. Суть і види роздрібної торгівлі. https://pidru4niki.com/marketing/rozdrubna_torgivlya
274. Сутність посередницької діяльності / <https://mydocx.ru/12-3570.html>
275. США: конституція и права граждан (Под ред. И.А. Геевского (отв. ред.), В.А. Власихина, С.А. Червонной. М.: Мысль, 1987. 315 с.
276. Тараненко С.М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право” К., 2000. 20 с.
277. Темченко В. І. Права і свободи людини як критерій розмежування функціональної спрямованості держави. *Право України*. 2005. № 11. С. 55–59.
278. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
279. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / [упоряд.: С.С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
280. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности / Л.Б. Тиунова. СПб: изд-во СПб ун-та, 1991. 136 с.
281. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. К.: Знання, 2005. 334 с.
282. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук спец. 12.00.12 “Філософія права”. К., 2006. 38 с.
283. Тищенко М.М. Адміністративно-процесуальний статус громадянина України: проблеми теорії та шляхи вдосконалення законодавчого регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право” Х., 1999. 32 с.
284. Товарно-грошові відносини / <http://ukrefs.com.ua/204056-Tovarno-denezhnye-otnosheniya.html>
285. Тодыка О.Ю. Народовластие в условиях глобализации: Монография / О. Ю. Тодыка; Под ред. А.В. Петришина, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН Украины. Харьков: Право, 2005. 336 с.
286. Тодыка Ю.Н. Конституционное право Украины / Ю.Н. Тодыка, О.Ю.Тодыка. Харьков: Райдер, 2003. 280 с.
287. Тодыка Ю.Н. Конституция и законы Украины: теория и практика: Монография. Харьков: Факт, 2000. 608 с.
288. Тютюннікова С.В., Фрідман О.А. Трансформації інноваційного підприємництва в умовах становлення цифрової економіки. *Економічна теорія та право* : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2020. № 2 (41). С. 26-47. 208 с.

289. Уголовный кодекс Украины: Научно-практ. коммент. / Отв. ред. В.И.Шакун, С.С. Яценко: 5-е изд., доп. К.: А.С.К., 1999. 1088 с.
290. Указ про контроль держави над корисними копалинами / <https://mind.ua/news/20229094-zelenskij-pidpisav-ukaz-pro-kontrol-derzhavi-nad-korisnimi-kopalinami>
291. Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога (книга перша) / Збірник документів (українською і російською мовами). К.: Юрінком Інтер, 1996. 1118 с.
292. Урьяс Ю.П. Механизм государственной власти ФРГ / Ю.П. Урьяс. М.: Наука, 1988. 192 с.
293. Фарбер И.Е. Свобода и права человека в Советском государстве / И.Е. Фарбер. Саратов: изд-во Саратовского ун-та, 1974. 189 с.
294. Федоренко В.Л. Концепція багатоаспектної системи і структури конституційного права. *Бюлетень Міністерства Юстиції*. 2009. № 11 (97). С. 76-85.
295. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
296. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. К.: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
297. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ: Збірник наукових праць. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. 212 с.
298. Фонвизин Д.И. Рассуждения о непременных государственных законах / Д.И. Фонвизин // В кн.: Исупов К., Савкин И. Русская философия собственности (XVII-XX вв.). – С.-Пб.: СП "Ганза", 1993.
299. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник / О.Ф.Фрицький. К.: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
300. Фролов Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. М. Фролов; кер. роботи В. Ф. Погорілко; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2005. 20 с.
301. Харківська К.В. Правові гарантії свободи підприємницької діяльності : актуалізація проблеми. *Економічна теорія та право*. 2015. № 1 (20). С. 226-235.
302. Хозяйственное право Украины: Учебник / за ред. А.С. Васильева, О.П. Подцерковного. Х.: Одиссей, 2006. 496 с.
303. Хозяйственное право: Учебник / Под общ. ред. акад. Мамутова В.К. К.: Юрінком Інтер, 2002. 970 с.
304. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
305. Хрестоматія з правознавства: Навч. посіб. / Уклад. Л.О. Лоха, О.Д. Наровлянський. К.: Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

306. Хрестоматія з історії держави і права України у 2-х томах. Київ, 1997.
307. Цалін С.Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. Х.: Основа, 1998. 329 с.
308. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Поточна редакція від 01.01.2021 р.
309. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Книга перша. К.: Юрінком Інтер, 2001. 864 с.
310. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41,42. Ст. 492. Поточна редакція від 01.08.2021 р.
311. Цоклан В.І. Теоретико-методологічні основи системи сучасних джерел конституційного права України // Бюлетень Міністерства Юстиції. 2008. № 7-8 (81-82). С. 77-87.
312. Чисніков В. Держава і свобода особи (за А. Антоновичем) / В. Чисніков, В. Буран // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.
313. Члевик О. В. Свобода як категорія конституційного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право; муніципальне право" / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 19 с.
314. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія / В.М. Шаповал. К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
315. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. 296 с.
316. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К.: Реферат, 2007. 848 с.
317. Шибяєва Н.В. Держава в економічній системі. Курс економічної теорії : Навч. посібник / С.І. Архієреєв, С.Г. Вініцька та ін. ; За ред. С.І. Архієреєві, Н.Б. Решетняк. Харків: НТУ «ХП», 2008. С. 161-177. 332 с.
318. Шнипко О.С. Сутність підприємницької діяльності та основні умови розвитку її в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 6. С. 3-6.
319. Шукліна Н.Г. Загальні засади конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. *Конституційне право України: Підручник* / За ред. професора В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 1999. С. 199-236.
320. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики). Монографія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 424 с.

321. Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2004. 464 с.

322. Шупицкая О.Н. Конституция республики Беларусь как основа законности белорусского государства / О.Н. Шупицкая // Конституционно-правовое регулирование общественных отношений в Республике Беларусь и других европейских государствах: сб. науч. ст., посвящ. 20-летию каф. гос., тр. и с.-х. права ГрГУ им. Я. Купалы / ГрГУ им. Я.Купалы ; редкол.: Я. Абрамчик [и др.]. Гродно: ГрГУ, 2009. С. 17-25.

323. Щербина В. С. Господарське право: Підручник. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2005. 592 с.

324. Що таке обмеження господарської діяльності?
https://ua.prostopravo.com.ua/prava_biznesu/perevirki_ta_shtrafi/statti/obmezheniya_diyalnosti_pidpriemstva_v_ukrayini

325. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: “Укренцикл.”, 1998. Т. 1. А-Г. 672 с.

326. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: “Укренцикл.”, 1998. Т.2.: Д-Й. 1999. 744 с.

327. Як підприємцю отримати земельну ділянку в оренду для здійснення підприємницької діяльності? З чого почати? <http://chp.com.ua/all-news/item/22908-yak-pidpriemtsyu-otrimati-zemelnu-dilyanku-v-orendu-dlya-zdiysnennya-pidpriemnitskoyi-diyalnosti>

328. Ярмиш О.Н., Серьогін В.О. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні / За заг. Ред. Тодики Ю.М. Навч. посібник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 672 с.

329. Partsch K. J. Anwendung des Volkerrechts im innerstaatlichen Recht. Uberprufung der Transformationslehre.// Berichte der Deutschen Gesellschaft fur Volkerrecht. – а. 6. Karlsruhe, 1963. 179 p.

330. Skillern F. Environmental Protection: the Legal Framefork. New York, 1981. 272 p.

331. Swaigen J., Woods R. A Substantive Right to Environmental Quality. In. Environmental Rights in Canada. Toronto, 1981. 196 p.

332. The Rights of Peoples / Ed. by J.Grawford. New York, 1988. P. 221-223.

333. Third Annual Report to the Governor on Environmental Enforcement (FY 1991-92) (Nov. 1992).

334. Wellman C.A. Theory of Rights. Persons under Laws, Institutions and Morals. Rowman and Allanheid Publishers, 1985. 115 p.

335. William H.R. Environmental law. Geougetown, 1977.

336. Zorn A. Grundzuges des Volkerrechts. Leipzig., 1903.

ДОДАТКИ ДОДАТОК А

**Договори і постанови
прав і свобод військових
між Ясновельможним Його Милості паном
Пилипом Орликом, новообраним гетьманом
Війська Запорізького, і між генеральними особами,
полковниками і тим же Військом Запорізьким
з повною згодою з обох сторін
Затверджені
при вільному обранні формальною присягою
від того ж Ясновельможного Гетьмана
Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового**

[Герб гетьмана Пилипа Орлика та Українські прапори часів Орлика](#)

В ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Бога в Трійці Святій славімого.

Нехай залишиться на вікопомну славу і пам'ятку Війська Запорізького і всього народу малоросійського.

Дивний і незбагнений у долях своїх Бог, милосердний у довготерпінні, справедливий у покаранні, як завжди від початку світу, на праведному мірили правосуддя свого - одні держави і народи возвеличує, а інші за гріхи і беззаконня - упокорює, одні поневолює, інші - звільняє, одні підвищує, інші - понижує. Так і стародавній хоробрий козацький народ, що раніше називався козарським, спочатку був піднесений славою безсмертною, розлогими володіннями та лицарськими відвагами, якими наводив страх не тільки на навколишні народи, а й на саму Державу Східну, тому східний володар, прагнучи жити вічно в мирі з ним, одружив свого сина з дочкою князя козарського.

Згодом той самий праведний Суддя - Бог за неправди та беззаконня, що збільшувалися, численними карами покарав той народ козацький, понизив, упокорив і звергнув, а наостанок зброєю держави Польської через польських королів Болеслава Хороброго і Стефана Баторія уярмив.

І незбагнений та неосяжний у правосудді своєму Бог, караючи, покарав наших предків незчисленними лихами. Проте, не до кінця прогнівившись, не на віки ворогуючи, а прагнучи, як за колишньої свободи, народ козацький з-під тяжкого на той час панування польського звільнити, висунув захисника святої православної віри, прав Вітчизни та стародавніх вольностей військових - звитяжного і хороброго гетьмана Богдана Хмельницького, який за всесильної і безперешкодної підтримки найяснішого короля Шведського - Карла Десятого та за сприяння Кримської держави і Війська Запорізького, а ще завдяки своїй розсудливості і відвазі визволив з польського підданства Військо Запорізьке і уярмлений та пригноблений народ малоросійський і добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських, сподіваючись, що Московська держава як єдиновірна з нами дотримається своїх обов'язків, виписаних в угодах та підтверджених присягою, і вічно Військо Запорізьке та народ вільний малоросійський при правах та вольностях буде під її обороною. Але після смерті Богдана Хмельницького Московська держава численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтверджені, порушити і вщент зруйнувати, а на вільний козацький народ, нею ніколи не завойований, накинута невільниче ярмо. І скільки разів Військо Запорізьке в тому насильство терпіло, стільки ж разів змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв.

Наостанок, за гетьманства Ясновельможного Івана Мазепи, Московська держава, бажаючи остаточно здійснити свої злі наміри і відповідаючи злом за добро, замість вдячності та пошани за ту вірну службу і збитки на неї, аж до останнього нищення майна, за відвагу та військову криваву службу неодмінно хотіла перетворити козаків на регулярне військо, міста приєднати до своїх губерній, права та вольності військові знищити, Військо Запорізьке Низове викоринити й ім'я це навіки стерти, про що свідчать докази та починання. Тоді Іван Мазепа, непокоячись за цілісність Вітчизни, права та вольності військові, маючи сердечне бажання в дні свого гетьманства бачити, а після смерті своєї для вічної пам'яті імені свого залишити, Вітчизну свою квітучою і в достатку, а Військо Запорізьке Городове і Низове не тільки в непорушних, а й у розширених вольностях, перейшов під незламну оборону Найяснішого короля Шведського - Карла Дванадцятого, який з військом своїм вступив в Україну. Гетьман Іван Мазепа був послідовником та наступником свого попередника славної пам'яті звитяжного гетьмана Богдана Хмельницького, котрий з Найяснішим королем Шведським, а Його Королівської Величності дідом - Карлом Десятим одностайністю та військовими справами у звільненні своєї Вітчизни від польського на той час тяжкого підданства, узгоджуючись, сподівався на не меншу допомогу у розірванні з силами польськими. Та невідомі долі Божі! Такі відчайдушні наміри Івана Мазепи через мінливу військову фортуна не здійснилися, а сам він помер у Бендерах.

Однак осиротіле після смерті свого попереднього Регіментаря Військо Запорізьке, не втрачаючи надії на бажану свободу і твердо покладаючись на Божу поміч, на протекцію Найяснішого Його Милості короля Шведського та на праведність своєї справи, котра звикла завжди тріумфувати, на підтримку її та покращення військових порядків, постановило на більшій нараді Генеральної Старшини, узгоджуючи свої дії з волею Найяснішого протектора Його Королівської Величності Шведської, вибрати собі нового гетьмана. Для такого обрання призначили термін і зібралися на відповідне такому акту елекційне місце під Бендерами на загальну раду з провідником своїм паном Костянтином Гордієнком, отаманом кошовим. Тоді всі спільно з Генеральною Старшиною та з послами Війська Запорізького Низового, що біля Дніпра залишалося, порадившись, за давніми звичаями й за правом військовим вільними голосами одностайно обрали собі гетьманом Його Милість пана Пилипа Орлика, гідного честі гетьманської і здатного з Божою поміччю і допомогою Найяснішої Королівської Величності Шведської, завдяки своєму розуму і умінню уряд гетьманський у такий тяжкий час утримувати та за інтереси Вітчизни Малоросійської дбати. І оскільки колишні гетьмани Війська Запорізького, залишаючись під самодержцями московськими, зважилися привласнити собі понад міру владу самодержавну, чим завдали значної шкоди давнім порядкам, правам та вольностям військовим, наклавши тягар на весь народ, тому присутня Генеральна Старшина і отаман кошовий з Військом Запорізьким, щоб запобігати такому безправ'ю, у найбільш сприятливий для того час, коли Військо Запорізьке під протекцію Найяснішої Королівської Величності Шведської прийшло і міцно її тримається, тільки для впорядкування та відновлення своїх прав і вольностей військових, домовились з Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом - новообраним гетьманом і постановили, аби не тільки його вельможність за щасливого свого гетьманського володарювання всіх досягнутих постанов і договорів непорушно дотримувалася, але щоб і за інших, майбутніх гетьманів Війська Запорізького вони були збережені і дотримувалися так, як тепер складені.

I

Оскільки серед трьох добродієв богословських віра є найпершою, то і перший пункт про віру святу православну східного сповідання належить розпочати, про віру, якою народ звитяжний козацький, ще за володарювання каганів козарських, від столиці Апостольської Константинопольської, просвічений був, так і нині, непорушно в ній перебуваючи, жодним іновір'ям ніколи не спокушався. Не є таємницею, що славної пам'яті гетьман Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким повстав і розпочав праведну війну проти Речі Посполитої

Польської за права та вольності військові, але насамперед за віру святу православну, яка різними тягарями влади польської силувана була до унії з костелом римським. А після викорінення іновір'я з Вітчизни нашої з Військом Запорізьким і народом малоросійським добровільно піддався і перейшов під захист Московської держави з єдиною метою - тільки заради єдиновір'я православного. І новообраний гетьмац, коли Господь-Бог могутній у битвах допоможе щасливою зброєю королю Його Милості Шведському звільнити Вітчизну нашу - Малу Росію від ярма московського, повинен буде насамперед піклуватися, щоб жодне інше іновір'я у Вітчизні нашій не було впроваджене. Якщо таке таємно або явно з'явиться, тоді владою своєю мусить його викорінювати, а проповідництво й поширення його не допускати. Проживати іновірцям в Україні, а особливо зловір'ю юдейському, не дозволяти, а докладати всіх зусиль, щоб одна віра православна східного сповідання, під послушенством святішого Апостольського трону Константинопольського, навки стверджена була, і з помноженням хвали Богові, святих церков та квітненням у науці серед звільнених синів малоросійських поширювалась і немов біла лілія в тернії між сусідніми іновірними державами процвітала. А для ще більшої ваги первісного в Малій Росії престолу митрополитського Київського та для зручнішого управління справами духовними ясновельможний гетьман після звільнення Вітчизни від іга московського має здобути у столиці Апостольській Константинопольській священноначальницю первісну владу, щоб через неї відновились реляції та послух синівський до згаданого Апостольського Константинопольського трону, від якого проповіддю євангельської віри вселенської святої та влада удостоїлася зміцнення.

II

Оскільки будь-яка держава стверджується непорушною цілісністю кордонів, то й щоб кордони Малої Росії, Вітчизни нашої, утверджені пактами від Речі Посполитої Польської, найяснішої Порти і від держави Московської, особливо ті кордони, які по річку Случ за гетьманства славної пам'яті Богдана Хмельницького від тієї ж Речі Посполитої Польської до земель Гетьманських і Військових на віки віддані і пактами обумовлені, ніколи не були порушені, ясновельможний гетьман при домовленостях з Найяснішим королем Його Милості Шведським має піклуватись і, скільки Бог дасть сили та розуму, боронити, коли буде треба. Особливо ж має скаржитися про те до найяснішого маєстату Його Королівської Величності Шведської як оборонця і протектора нашого, щоб Його Величність не дозволяв нікому не тільки прав і вольностей, а й кордонів військових порушувати і привласнювати. Крім цього Ясновельможний гетьман по закінченні, дай Боже, щасливому, війни повинен буде просити у Королівської Величності Шведської такого трактату, щоб Його Величність та його спадкоємці найясніші королі шведські титулувалися вічними протекторами України, і справи їхні залишалися спрямованими на зміцнення могутності Вітчизни нашої та збереження її цілісності у наданих правах і кордонах.

Також Ясновельможний гетьман повинен буде просити у найяснішого королівського маєстату, аби у договорах Його Величності з державою Московською було викладено, щоб полонених наших, які нині в державі Московській знаходяться, по закінченні війни нам вільних повернули, а всі завдані Україні за теперішньої війни збитки Москвою були сплачені і справедливо відшкодовані. А особливо повинен просити у Найяснішої Королівської Величності, щоб усіх полонених наших, які в державі Його Величності залишилися, було звільнено і нам повернено.

III

Оскільки нам завжди необхідна сусідська дружба з Кримською державою, до чиеї допомоги Військо Запорізьке для оборони своєї не раз вдавалося, то, на скільки на цей час це можливо буде, Ясновельможний гетьман через послів своїх до Найяснішої Його Милості Хана Кримського має дбати про відновлення давнього з Кримською державою братерства та єднання військового і підтвер-

дження вічної приязні, дивлячись на яку сусідні держави не відважилися б прагнути поневолити Україну чи коли-небудь чинити над нею гвалт. Після закінчення війни, коли Бог допоможе, при бажаному й очікуваному нами мирі, новообраний гетьман, осівши у своїй резиденції, має неухильно пильнувати, зобов'язавши до цього і уряд свій, аби ні в чому з державою Кримською дружба і побратимство не порушилися через наших свавільних та легковажних людей, які звикли не тільки сусідську згоду та приязнь, а й союзи мирні руйнувати.

IV

Військо Запорізьке Низове, здобувши собі славу безсмертну багатьма лицарськими подвигами на морі та суходолі, не меншими дарами винагороджено було для спільного свого проживання та промислу. Та держава Московська, шукаючи різні способи для утисків та знищення Війська Запорізького Низового, побудувала на власних землях та угіддях Війська то міста самарські, то фортеці по Дніпру, прагнучи чинити перешкоди Війську Запорізькому Низовому у рибних та звіриних промислах, завдавши тим самим нестерпної образи, праволомства та пригноблення. А наостанок гніздо військовоє - Січ Запорізьку військовим наступом розорила. Тому по закінченні, дай Боже, щасливому, війни (якщо тепер згадане Військо Запорізьке тих земель своїх та Дніпра від насильства московського не очистить і не звільнить) Ясновельможний гетьман при переговорах Найяснішого короля Його Милості Шведського з державою Московською повинен буде про мир дбати, щоб Дніпро від міст та фортець московських, а також і землі від володіння московського були звільнені і до первинної території Війська Запорізького повернуті. І там у майбутньому нікому ані фортець будувати, ані міст закладати, ані слободи осаджувати, ані яким-небудь іншим способом військових угідь спустошувати Ясновельможний гетьман не має дозволяти і зобов'язаний буде надавати Війську Запорізькому Низовому всіляку допомогу у їх обороні.

V

Місто Терехтемирів, яке здавна належало Війську Запорізькому Низовому і називалося його шпиталем, після звільнення, дай Боже, Вітчизни від московського підданства Ясновельможний гетьман має повернути Війську Запорізькому Низовому з усіма угіддями та з перевозом через Дніпро, що там залишається. У цьому місті для старих, зубожілих та ранами скалічених козаків за військовий кошт має бути збудований шпиталь, відтоді вони матимуть харчі та одяг.

Також увесь Дніпро - згори від Переволочної донизу, Переволочанський перевіз, саме місто Переволочну, з містом Керебердою і річкою Ворсклою з млинами, що знаходяться на території полку Полтавського, і фортецю Кодацьку з усіма маєтностями повинен буде Ясновельможний гетьман, а після нього його наступники з гетьманського уряду згідно з давніми правами та привілеями при Війську Запорізькому оберігати і нікому з духовної або світської влади не дозволяти загат на Дніпрі вниз від Переволочної будувати, риболовити. Особливо поля, ріки, річки і всі угіддя аж до самого Очакова навіки мають належати нікому іншому, тільки Війську Запорізькому Низовому.

VI

У самодержавних державах зберігається такий хвалений і суспільно корисний лад, за якого завжди, і під час війни, і в мирний час, приватно та публічно проводяться ради щодо загального добра Вітчизни, на яких самі самодержці, присутні на них, не забороняють свої рішення міністрам та радникам піддавати обговоренню та ухваленню. То чому ж серед вільного народу такий добрий лад не може бути збережений? У Війську Запорізькому при гетьманах відповідно до давніх прав та вольностей він неодмінно зберігався, але деякі геть-

мани Війська Запорізького, привласнивши собі несправедливо та протиправно владу самодержавну, самовладно узаконили таке право - як хочу, так і велю. Через таке самодержавство, непригаманне гетьманському уряду, у Вітчизні та у Війську Запорізькому значно зросли порушення прав та вольностей, розорення, народний тягар, насильні та підкупні урядами військовими розпорядження, а відтак зростала зневага до генеральної старшини, полковників та значного товариства. Тому ми, Генеральна Старшина, кошовий отаман та все Військо Запорізьке, домовились і постановили з Ясновельможним гетьманом при елекції його вельможності таке право, яке має бути вічно у Війську Запорізькому збережено: у Вітчизні нашій першість серед радників належить Генеральній Старшині - як через респект до їх урядів головних, так і постійній при гетьманах резиденції; після них ідуть городові полковники, які будуть пошановані за громадських радників. Крім того, до загальної ради треба вибрати по одній визначній, розсудливій та заслуженій особі від кожного полку. Генеральні радники обираються за згодою гетьмана. З усіма цими генеральними особами, полковниками та генеральними радниками теперішній Ясновельможний гетьман та його наступники повинні будуть радитися про цілісність Вітчизни, її добробут та про всі справи публічні і нічого без їхньої волі своєю владою не розпочинати, не встановлювати і рішень не приймати.

Для цього тепер, при елекції гетьмана, одностайною ухвалою призначаються три генеральні ради щорічно, які мають відбуватися в гетьманській резиденції: перша - на Різдво Христове, друга - на Воскресіння Христове, третя - на Покрову Пресвятої Богородиці. На них не тільки пани полковники зі старшиною своєю та сотниками, не тільки з усіх полків генеральні радники, а й послі від Війська Запорізького Низового для вислуховування та обговорення, після отримання від гетьмана доручення, мають прибувати, дотримуючись призначеного терміну. Якщо від Ясновельможного гетьмана до загальної ради надійде яка-небудь пропозиція, то всі добропорядно, без своєї чи чужої користі, без душолюбних заздрощів та ворогування зобов'язані будуть радити так, щоб ці поради не призвели до шкоди для честі гетьманської, загальних тягарів Вітчизни, розорення та, не дай Боже, згуби.

Якщо ж виникнуть якісь громадські справи, що потребують швидкого управління та виправлення, тоді Ясновельможний гетьман буде повновладний у тому, щоб з радою Генеральної Старшини такі справи вирішувати відповідно до своїх гетьманських повноважень.

Також якщо до Ясновельможного гетьмана будуть надіслані листи від закордонних держав, то його Вельможність має оголосити про них Генеральній Старшині і відповіді, які відписуватимуться, висвітлити, не приховуючи від них жодної кореспонденції, передусім закордонної та такої, що може шкодити цілісності Вітчизни та добру громадському. А щоб на таємних та публічних радах між Ясновельможним гетьманом і Генеральною Старшиною, полковниками та генеральними радниками була дієва, обопільна довіра, кожен з них повинен буде скласти формальну присягу шляхом публічно здійсненої клятви на вірність Вітчизні, на відданість своєму реґиментареві, на дотримання своїх повноважень відповідно до посади, яку вони коли-небудь обійматимуть.

Якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені вільними голосами чи приватно або, якщо виникне така необхідність, й публічно на раді висловити його Вельможності докір щодо порушення прав та вольностей без осудження та найменшої образи високої реґиментарської честі. На ті докори Ясновельможний гетьман не має ображатися та мститися, а навпаки, намагатися виправити неадаптованість.

Особливо ж генеральні радники, кожен у своєму полку, в якому буде обраний, владні будуть разом з городовим полковником стежити за порядком, а інші мають загальною радою управляти, заступаючись за кривди людські. Як Генеральна Старшина, полковники та генеральні радники мають поважати Ясновельможного гетьмана, виявляти йому належні почесті та вірний послух, так і Ясновельможний гетьман має взаємно шанувати їх за товариство, а не за слуг

та робочих помічників і не змушувати навмисно для приниження їхньої гідності вистояти перед собою, крім випадків, коли в тому буде потреба.

VII

Якщо б хтось із генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства чи інших військових урядників, особливо з черні, образив гетьманську честь чи в чомусь іншому провинився, то Ясновельможний гетьман не має права сам покарати їх, а повинен буде подати до генерального військового суду кримінальну чи некримінальну справу. І яким би лицемірним чи облудним не здавався вирок, кожен, хто винен, повинен прийняти його.

VIII

Доповідати Ясновельможному гетьману про всі державні, військові справи повинні генеральні особи, які відповідно до служби постійно перебувають при гетьманові, а не слуги хатні, які жодними військовими справами не повинні цікавитися і не втручатися в державні інтереси.

IX

Оскільки раніше у Війську Запорізькому завжди були генеральні підскарбії, які військовим скарбом, млинами, прибутками до військової скарбниці завідували та з відома гетьмана ними розпоряджалися, то й тепер загальним договором встановлюється та неодмінно узаконюється такий порядок, щоб після звільнення, дасть Бог, Вітчизни нашої від ярма московського, за згодою гетьмана та загальним рішенням був обраний генеральний підскарбій - людина значна, заслужена, маєтна та добросовісна, яка б наглядала за військовим скарбом, млинами та завідувала усілякими прибутками державними і з гетьманського відома направляла їх на потреби громадські та військові, а не на приватні.

Сам же Ясновельможний гетьман не повинен мати жодного відношення до військового скарбу і не витратити ці кошти на власні потреби, а має задовольнятися прибутками й доходами, передбаченими для гетьманської особи і булави. Це - індукти, збори з полку Гадяцького, сотні Шептаківської, маєтків Почепівських й Оболонських та інших, які здавна ухвалені та затвержені на уряд гетьманський. Більше ж державних маєтностей та угідь Ясновельможний гетьман не має права ані самовільно собі привласнювати, ані роздавати іншим людям, менш заслуженим у Війську Запорізькому, а особливо ченцям, попам, бездітним вдовам, дрібним громадським і військовим урядникам, слугам своїм та приватним персонам для якихось потреб.

Не тільки при гетьмані генеральний підскарбій, який пильнуватиме за військовим скарбом, має обиратися і залишатися там, де буде гетьманська резиденція, а й у кожному полку має бути два підскарбія. Це так само люди значні та багаті, які обиратимуться загальною ухвалою полковника, старшини військової та громади. Вони мають бути обізнані про полкові і міські прибутки та громадські податки, наглядатимуть за ними, матимуть у своєму розпорядженні та кожного року звітуватимуть. Полкові підскарбії, підлеглі безпосередньо генеральному підскарбію, повинні будуть у своїх полках про прибутки, що належать до скарбу військового, знати, збирати та у руки генеральному підскарбію здавати. Пани полковники також не повинні цікавитися скарбницями полковими, а задовольнятися своїми прибутками та маєтностями відповідно до їх посад.

X

Ясновельможний гетьман за своєю посадою має дбати про лад у Вітчизні Запорізькій, а особливо повинен пильнувати, щоб людям військовим і посполитим не чинилися збиткові тягарі, податки, пригнічення та здириства, через які вони залишають своє житло і йдуть шукати прихистку у закордонні держави.

Для цього треба, щоб панове полковники, сотники, отамани з усіма військовими та посполитими урядниками не наважувалися виконувати панщину та відробітки на своїх приватних господарствах силами козаків та посполитих, особливо тих, які ані до урядів їх, ані їм безпосередньо не належать: не примушувати до косіння сіна, збирання з полів урожаю та гатіння гребель, не віднімати та силою не змушувати продавати землю, не відбирати за будь-яку провину рухоме та нерухоме майно, не змушувати ремісників безоплатно виконувати свої домашні справи і козаків до розсилки приватної не залучати. Усе це Ясновельможний гетьман має владою своєю забороняти і сам того, як добрий приклад іншим, остерігатись і не чинити.

Найбільше ж на людей бідних чинять утиски і здирства та пригнічують їх тягарями владолюбні хабарники, які не за заслуги свої, а через ненаситну пожадливість прагнуть потрапити в уряди військові і посполиті для свого збагачення. Вони спокушають серце гетьманське, і завдяки корупції, без повного обрання та всупереч справедливості і закону, чи в уряди полковничі проникають, чи обіймають інші посади. Тому остаточно постановляється, щоб Ясновельможний гетьман жодними, хоч би й найбільшими, подарунками та респектами не спокушався, нікому за хабарі в урядах ні полковничих, ні інших військових чи посполитих посад не давав і насильно в уряд нікого не призначав. Завжди як військові, так і посполиті урядники, особливо полковницькі, мають обиратися вільними голосами, а по обранні - владою гетьманською затверджуватись. Однак елекції таких урядників повинні проводитися не без волі гетьманської. Такого ж закону і полковники повинні будуть дотримуватися та не допускати без вільного обрання цілої сотні сотників та інших посадовців за якісь респекти. А через власні образи не повинні також з урядів звільняти.

XI

Вдови-козачки й осиротілі діти козацькі, двори козацькі й жінки в час відсутності козаків, які перебувають в походах або на якійсь іншій військовій службі, щоб до всяких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися - так погоджено і ухвалено.

XII

Чималий тягар на міста українські лягає і через те, що багато сіл, які раніше їм належали і надавали допомогу у виконанні громадських робіт, до різних державців духовних та світських у приватне володіння повідходили. Жителі посполиті міст у малолюдстві залишилися, то мають тепер ті ж самі повинності виконувати, що раніше за допомогою відібраних сіл виконувались. Тому, як заспокоїться наша Вітчизна від смуту воєнної і після звільнення її, дай Боже, від підданства московського, спеціально обраними комісарами має бути проведена генеральна ревізія всіх маєтностей, що знаходяться у володінні можновладців, а результати її подані до Генеральної Ради, що при гетьманові. На ній і буде вирішено, хто має право, а хто не має права військовими угіддями та маєтностями користуватися та які повинності і послушення підданські можновладцями мають виконуватися.

Ще на людей бідних лягає додатковий тягар через те, що багато козаків оберігають людей зі статками від належних їм повинностей, приймаючи їх до себе у підсусідки, а купці маєтні, захищаючись то гетьманськими універсалами, то протекцією полковничою і сотничою, ухиляються від виконання спільних повинностей громадських і не хочуть допомагати в цьому людям бідним. Через те ясновельможний гетьман універсалами своїми повинен змусити як козаків, так і купців не занегаювати громадські повинності і заборонити їхній захист.

XIII

Стольне місто Київ та інші українські міста з магістратами своїми і з усіма правами та привілеями, законно їм наданими, повинні бути непорушно збережені. Це ухвалюється спеціальним актом і доручається підтвердити у подальшому гетьманською владою.

XIV

Найбільшим тягарем для простих людей в Україні було утримування проїжджих та надання їм підвод, для козаків - їх супроводження. Це доводило деяких людей просто до зубожіння. Тож тепер надання підвод та супроводження проїжджих мають бути повністю відмінені і ніхто з проїжджих не має права ніде вимагати жодної підводи, харчів, напоїв, хіба що хтось у справах громадських з поїздкою буде, наприклад за подорожньою від Ясновельможного пана гетьмана, але й у такому випадку не давати жодних дарів, а лише підводи, скільки в подорожній буде написано. Особливо ж щоб ні військові чи їхні слуги, ні слуги Ясновельможного гетьмана, переїжджаючи у приватних, а не у військових справах, не вимагали підвод, харчів, напоїв, поклонів та супроводження, бо через це міста розорюються, а бідний народ знищується. Будь-яка особа у приватній справі, а не військовій, без регіментарської подорожньої переїжджаючи, повинна усюди в містах і селах обходитися своїм коштом, а підвод та супроводжуючих не вимагати і силою ніколи не брати.

XV

Оскільки орендна плата для щорічної платні компанійцям та сердюкам, а також для інших військових видатків вважається громадським тягарем всіма обивателями малоросійськими військовими та простолюдинами, то й утримання постоїв сердюків та компанійців є обтяжливим для суспільства. А тому як орендні плати, так і згадані постої повинні бути зовсім відмінені.

На Генеральній Раді має бути вирішено і постановлено, як відновити, бідний для задоволення усіляких публічних та військових витрат, військовий скарб і скільки по закінченні війни Ясновельможний гетьман має тримати на військовій службі платних компанійців та піхотинців.

XVI

Часто люди бідні скаржаться на численні здирства з боку збирачів державних податків та податкових чиновників, а також ярмаркових об'їждчиків. Бідній людині взагалі неможливо на ярмарку продати будь-яку річ для полегшення своєї бідності та купити щось для власних потреб без ярмаркової плати. А не дай Боже, хоч чимось завинити, то будеш обідраним ярмарковими об'їждчиками з ніг до голови.

Тому нехай збирачі податків та податкові чиновники збирають до державної скарбниці тільки те мито і тільки з тих товарів, які будуть виражені у майнових угодах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям бідним здирства не чинячи. Так само й об'їждчики ярмаркові повинні збирати мито з тих, кому належить його платити, а не з убогих людей, які прибули на ярмарок, щоб щось продати або купити для власних потреб. Справ жодних, не тільки кримінальних, а й поточних не відкривати і звичного здирства людям та містам не чинити. А сприяти цьому буде Ясновельможний гетьман своєю мудрою турботою та владою, котрому належить усі негаразди Вітчизни нашої виправляти, а права та вольності військові непорушно зберігати і охороняти.

Ці договори і постанови підлягають дійсному виконанню, що Його Вельможність зволив підтвердити не тільки підписом власноручним, а й формальною присягою та притисканням печатки державної.

ДОДАТОК Б. Анкета

Було опитано всього 546 студентів з КНУТД. Не опитані аспіранти і докторанти.

Шановні студенти! Вам пропонується декілька нескладних питань. Прочитайте уважно і обведіть колом те, яке Ви вважаєте правильним. Анкета анонімна. Дякуємо за допомогу.

1. Ваш вік?

- а) до 18 років – 141 працівник або (25,82 %)
- б) від 18 до 20 років – 350 працівників (64,1%)
- в) від 20 до 25 років – 55 працівників (10,08%)

2. Як Ви вважаєте, чи діяльність економістів пов'язана із реалізацією конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність?

- а) так – 490 студентів (89,74%)
- б) ні – 31 студентів (5,68%)
- в) не можу сказати впевнено – 25 працівників (4,58%)

3. Яку роль відіграють студенти у реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність?

- а) порушують конституційну свободу – 55 студентів (10,08%)
- б) реалізують – 430 студентів (78,75%)
- в) дотримуються нейтралітету щодо реалізації названої свободи – 61 студентів (11,17%).

4. Що Ви вкладаєте в зміст поняття “забезпечення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність”?

- а) охорону свободи людини – 280 студентів (51,28%)
- б) відновлення порушеної свободи – 31 студентів (5,68%)
- в) захист свободи в момент порушення – 50 студентів (9,16%)
- г) створення умов для реалізації свободи – 25 студентів (4,58%)
- д) всі вище перераховані елементи – 136 студентів (24,90%)
- е) охорона та захист свободи – 24 студентів (4,4%).

5. Яка, на Вашу думку, організаційна форма діяльності по забезпеченню конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є найбільш пріоритетною?

- а) організація роботи з групами студентів – 30 (9,26%)
- б) оплата праці – 85 студентів (16,67%)
- в) правовий та соціальний захист студентів – 271 (41,14%)
- г) фінансування та матеріально-технічне забезпечення студентів – 75 (15,21%)
- д) виховання студентів та інших осіб – 85 (17,88%).

6. Який з методів роботи зі студентами по забезпеченню конституційної свободи на підприємницьку діяльність найбільш ефективно застосовувати?

- а) переконання – 80 (14,93%)
- б) примусу – 66 (12,31%)
- в) переконання та примусу – 390 (72,76%)
- г) Ваш варіант – (0%).

7. В якому з напрямів діяльності найбільша вірогідність порушення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність?

- а) адміністративній – 116 (21,25%)
- б) кримінально-процесуальній – 135 (24,73%)
- в) виконавчій – 35 (6,41%)
- г) охоронній – 15 (2,75%)
- д) цивільно-правовий – 130 (23,80%)
- е) не можу відповісти – 115 (21,06 %).

8. Що Ви вкладаєте у зміст конституційної свободи на підприємницьку діяльність?
- а) можливість людини розпоряджатися собою на власний розсуд у межах, передбачених Конституцією України, – 237 працівників (43,41%)
 - б) свободу від незаконних обмежень підприємницької діяльності – 164 працівники (30,04%)
 - в) свободу від незаконних заборон – 145 працівників (26,55%)
 - г) інше, що? – (0%)
9. Коли найбільше порушують конституційні права на свободу?
- а) при затриманні – 282 працівники (51,65%)
 - б) при арешті – 35 працівників (6,41%)
 - в) у процесі тримання під вартою – 201 працівник (36,81%)
 - г) в інших випадках – 28 працівників (5,13%)
10. На Вашу думку, людина, конституційне право на свободу якої порушено, може звертатись лише до суду чи в інші органи?
- а) так – 251 працівник (45,97%)
 - б) ні – 106 працівників (19,41%)
 - в) не можуть сказати – 35 працівників (6,41%)
 - г) В інші органи, наприклад, прокуратуру, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в міністерство внутрішніх справ, Секретаріат Президента України, вищестоящі органи внутрішніх справ тощо – 154 працівники (28,21%)
11. Назва Вашої спеціальності:
- а) юрист – 195 (36,38%)
 - б) готельне господарство – 60 (11,20%)
 - в) дизайн – 25 (4,66%)
 - г) комп'ютерні технології – 15 (2,80%)
 - д) підприємництво – 131 (24,44%)
 - ж) фармацевтична галузь – 10 (1,87%)
 - з) інша спеціальність – 100 (18,66%).
12. Курс навчання?
- а) до 1 року – 5 (0,92%)
 - б) від 1 до 2 років – 85 (15,57%)
 - в) від 2 до 3 років – 321 (58,80%)
 - г) від 3 до 4 років – 55 (10,07%)
 - д) від 4 до 5 років – 45 (8,24%)
 - е) більше 5 років – 35 (6,41%).
13. Науковий ступінь:
- а) молодший бакалавр – 80 (14,65%)
 - б) бакалавр – 346 (63,40%)
 - в) магістр – 120 (21,97%).

Наукове видання

Олійник Анатолій Юхимович

**КОНСТИТУЦІЙНА СВОБОДА ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ
ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ**

Монографія

Підп. до друку 01.02.2022. Формат 60x84/16. Друк – трафаретний, цифровий.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 15,65. Обл.-вид. арк. 16,00.
Тираж – 50 прим. Зам. 02/22-м

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rrv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054
